

VIGILIA

2018 / 8

SZOVÁK KORNÉL: Szent István királyá avatásának időpontja
PAPP MIKLÓS: A Hegyi beszéd erkölcsteológiai jelentősége
SZALAY MÁTYÁS: Elmélkedés a spirituális boldogságról
JANKOVICS JÓZSEF: Bethlen Miklós a vallási unióról
BETHLEN MIKLÓS: A már-már a lelkét kilehelő Erdély halálsikolya
FABINY TIBOR: Ordass Lajosról

Horkay Hörcher Ferenc és Iancu Laura versei
SZEMES PÉTER: Betlehem csillaga. Utassy József drámájáról
FALCSIK MARI: A prágai csata

Beszélgetés börtönlelkészekkel

83. évfolyam	VIGILIA	Augusztus
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Érték- vagy érdekközösség?	561
SZOVÁK KORNÉL:	„Győzelmi koronát nyertünk”. Szent István királlyá avatásának időpontja (<i>tanulmány</i>)	562
PAPP MIKLÓS:	Elbűvöltségből erkölcsösnek lenni. A Hegyi beszéd erkölcssteológiai jelentősége (<i>tanulmány</i>)	570
SZALAY MÁTYÁS:	Elmélkedés a spirituális boldogságról. Boldogító <i>communio personarum</i> (<i>tanulmány</i>)	580
JANKOVICS JÓZSEF:	Bethlen Miklós a vallási unióról (<i>tanulmány</i>)	590
BETHLEN MIKLÓS:	A már-már a lelkét kilehelő Erdély halálsikolya (<i>Szörényi László fordítása</i>)	598
SZÉP/ÍRÁS		
IANCU LAURA:	Favágón; Este a faluban (16); Torn yok (<i>versek</i>)	602
SZEMES PÉTER:	<i>Betlehem csillaga</i> . Utassy József drámájáról (<i>tanulmány</i>)	604
HORKAY HÖRCHER FERENC:	A gyerekkor tájai. A mi utcánk (<i>részletek</i>) (<i>versek</i>)	609
FALCSIK MARI:	A prágai csata (<i>novella</i>)	612
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Börtönlelkészekkel	617
EGYHÁZ A VILÁGBAN		
FABINY TIBOR:	Ordass Lajos a mártírsorsú, misztikus lutheránus püspök (1901–1978)	627
KRITIKA		
CZENTNÁR SIMON:	Fabiny Tibor: <i>Az eljövendő árnyékai. A figurális-tipológiai olvasás</i>	631
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	635

Érték- vagy érdekközösség?

„Akár egy halom hasított fa, / hever egymáson a világ, / szorítja, nyomja, összefogja / egyik dolog a másikat / s így mindenik determinált.” József Attila képe az ember egyik legfontosabb paradoxonára világít rá. Az ember egyfelől individuum, egyetlen és egyedülálló személy, Isten képmása. Személyvolta azonban úgy teljeseedik ki, ha megnyílik egy másik személyre: az „Én” a „Te”-vel kapcsolatban talál önmagára, hiszen szeretetre, közösségre van teremtve. „Senki sem különálló sziget, minden ember a kontinens része, a szárazföld egy darabja; ha egy göröngyöt mos el a tenger, Európa lesz kevesebb, éppúgy, mint ha egy hegyfokot mosna el, vagy a te birtokod” (John Donne).

Ez a paradoxon nemcsak az egyének személyes kapcsolataira érvényes, a barátságtól a szerelemig, hanem kisebb-nagyobb csoportokra, közösségekre is, a családtól és klánoktól kezdve egy település lakosságáig, a népek, sőt az „emberiség családjáig”. Ha azonban nincsenek olyan felül nem írható értékek, jogok és törvények, amelyek a közösséget — a legkisebttől a legnagyobbig — összetartják, akkor ki van szolgáltatva annak, hogy a közösség valamelyik tagja külön utat választ: igyekszik a saját érdekeit a többiek elé helyezni.

Mi lehet összetartó ereje a kisebb és a nagyobb közösségeknek? Mikroszinten: a legkisebb közösséget, a családot a szeretet tartja össze. Ez is ki van téve az emberi gyöngeségnek, felbomolhat vagy kényszerkötődéssé sivárodhat, változhatnak körülötte a kulturális-társadalmi körülmények, mégis ez a társadalom élő és éltető sejtje, keresztény terminológiával: „családegyház”, a Szeretet szigete.

Makroszinten: elég Európa történetén végigpillantanunk, hogyan születnek és halnak el birodalmak és kultúrák, vándorolnak törzsek és népek, életteret keresve, „hont foglalva” maguknak. Fegyverszünetek és békék, szövetségek és szerződések jönnek létre, ám fel is bomlanak, ha valamelyik résztvevő a saját érdekeit akarja érvényre juttatni a többiek rovására. Az érdekközösség stabilitását egyedül a közösen elfogadott értékek, az igazságosság és a jog feltétlen tisztelete biztosíthatja. „Igazságosság hiányában mi egyebek a királyságok, mint nagy rablóbandák” (Szent Ágoston).

Európa sokáig büszke lehetett a zsidó-keresztény, görög-római talajon kinőtt, a felvilágosodásban megtisztult „európai értékekre”: az igazságosság és a kölcsönös szolidaritás, a másik tisztelete, a gyöngébbek és rászorulóknak megsegítésének kötelezettségére. Van-e remény arra, hogy ezeket az értékeket tiszteletben tartják a kontinensen? Európa — s egyszer talán az „emberiség családja” — el tud-e jutni egy igazi érték-közösségre, vagy csupán „halom hasított faként szorítja, nyomja egyik dolog a másikat”?

„Győzelmi koronát nyertünk”

SZOVÁK KORNÉL

Szent István királlyá avatásának időpontja

„Szinte teljesen a könyvek támasza nélkül a pogányok közé, Pannóniának a besenyők határaitól érintkező végeire püspököknek állított engem az ország királya, a legkeresztényibb István, oda, ahol soha a mi időnk előtt nem hirdették Isten dicsőséges ígését.”

Szent Gellért¹

1962-ben született. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója, az MTA-ELTE-PPKE Ókortudományi Kutatócsoport vezetője.

¹Madas Edit: *Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig.* (Csokonai Könyvtár 25), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002, 22.

²István uralkodására összefoglalóan lásd Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila: *Szent István és III. András.* (A magyar történelem századaiból), Kossuth, Budapest, 2003, 5–118.

³A királyavatásra lásd Györffy György: *István király és műve.* Gondolat, Budapest, 1977, 148–162; az időpontra uo. 150.

Szent István király alakja köré hosszú évszázadok során történeti, eszmei és politikai hagyományok szövevénye fonódott. Személyiségével kapcsolatban alapvetően két kép formálódott ki és él mind a mai napig a köztudatban, az egyik a szent, a másik a történeti személyiség jegyeit viseli magán. Önmagában azonban egyikük sem másodrendű a másikhoz képest, mindkettő igényt tart ugyanis a hitelesség valamely válfajára: a szent király művészi, a másik történeti tekintetben igyekszik eleget tenni ilyesfajta elvárásoknak. Emellett régiségbe vesző történetre tekinthet vissza a mindenkori jó és ősi jog forrásaként a mitikus törvényhozó képe; de a fehérvári törvényt napoktól szintúgy hosszú út vezetett napjaink Szent István- napjához, ennek során pedig időről időre az ünnep tartalma is átforgalmódott. Minden Istvánnal kapcsolatos elképzelés — legyen az bár a történeti érdeklődés, avagy éppen a szenttiszelet szülőtte — mélyén ott rejlik a sorsfordító személyiség képzete, aki a magyar népet az ősi barbár múltból évezredekre nyúló történetének és műveltségének magasabb lépcsőfokára emelte, és a keresztény népek kultúrájába vezette. Hogy egy ilyesfajta értékelés korántsem túlzó, arról plasztikusan vallanak a szemtanú Szent Gellért püspök a motóban idézett szavai. Az évtizedekre nyúló folyamatot hagyományosan államalapításnak és a keresztény királyság megszervezésének szoktuk nevezni, de némi leegyszerűsítéssel rendszerint az 1000. vagy 1001. esztendő jelképes időpontjához kötjük. Ekkor került sor ugyanis Esztergomban arra a szimbolikus aktusra — a királykenés liturgikus rítusára —, melynek keretében a pogány nagyfejedelmi ösök hatalma keresztény formákat öltött magára, hogy ezentúl az Árpádok dinasztiájának leszármazottai a korábbiaktól eltérő minőségben munkálkodjanak népük boldogulásán.² A Szent István király történeti művével foglalkozó tudományos kutatásnak mindig is tárgya volt az időpont megválasztásának történeti háttere. Az idők során számos — akár egymás mellett is igaz, vagy éppen egymásnak ellentmondó — válasz született a kérdésre.³

Merseburgi Thietmar híradása

⁴Thietmar von Merseburg: *Chronik*. (Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich.) (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Bd. IX), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1962, 174.

⁵Neveltetésükre és rokonságukra lásd Wilhelm Wattenbach – Robert Holzmann: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Die Zeit der Sachsen und Salier*. I, 1–2. (Besorgt von Franz-Josef Schmale.) Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Weimar, 1967, 53. Brúnóra uo. 46–52.

⁶Tóth Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához*. (A Szt. Korona eredetkérdése). Ranschburg, Budapest, 1942, 31.; Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. (METEM-könyvek 9), METEM, Budapest, 1995, 37–42.

„Az említett császár kegyéből és biztatására (...) Henriknek, a bajor hercegének sógora, Vajk, miközben országában püspöki székeket létesített, koronát és áldást nyert.”⁴ Ezekkel a szavakkal adta tudomására a világnak Thietmar (+1018) német krónikaíró, hogy az 1000. esztendőben a Birodalom déli határaitól keletre egy új politikai szervezet — királyság — keletkezett. A Kárpát-medencétől távol eső, szászországi Merseburg püspöke unokafivéréből a pogány magyarok között két ízben is térítő úton járt Querfurti Brúnótól (+1009)⁵ első kézből kaphatta az értesüléseket, hogy a magyar fejedelem országában püspöki székeket alapított, és hogy elnyerte a királyi koronát, valamint a pápa áldását. A rövid beszámoló minden lényeges elemet magába foglalt, ami csak a korabeli keresztény világban figyelmet kelthetett. Utalt a közreműködők személyére, részleteiben ismertette a diplomáciai-genealógiai összefüggéseket, leírta és értelmezte a királyi hatalomnak a korabeli nyugaton általánosan elismert tárgyi jelképét, és szoros összefüggésbe hozta egymással a királyi hatalmat és az egyházalapító tevékenységet. Eszerint Szászországban a Kárpát-medencei új püspökségek életre kelése részesült közfigyelemben. Az 1000. évben a korabeli nyugati keresztény gondolkodás jó okkal juthatott arra a meggyőződésre, hogy a hierarchikusan tagolt episzkopális rend kialakítása egy új monarchia létrejöttét jelenti. A híradás a történetírásban súlyos vitákat kavart. Részint azért, mert számos elemében ellentmondott a kilenc évszázada rögzült magyar hagyománynak, amit a legfiatalabb, 1110 körül keletkezett — a korábbi *vitákat* is magába olvasztó — Szent István-életrajz írója, Hartvik püspök öntött szöveges formába. Részint pedig azért, mert a császári közreműködés pusztá említése is felidézte az állami függetlenség feladásának és a hűbéri alávetettség vállalásának képzetét, ami súlyosan beárnyékolta volna az államalapító értékelésének minden korban állandó elemét, a független állam létrehozásának érdemét.⁶

A bevett hagyomány — ezt a köztudat Szilveszter pápa koronaküldéseként tartja számon — közismerten csak a pápának juttatott szerepet a magyar királyság létrejöttében. A császár közreműködését a Hartvik-legenda oly mértékig elutasította, hogy szöveges forrásainak akár csak gyanúra okot adó kifejezéseit is — ilyen volt „az uralkodói méltóságjelvény” (*imperialis excellentiae signum*), amiből nála „királyi méltóságjelvény” lett — egyértelműbbre változtatta. Hosszú időn keresztül tartotta magát a nézet, mely szöveg- és forráskritikai eljárásokkal igyekezett az eseményekkel egykorú híradás — Thietmar püspök — hitelét lerontani, és vele szemben a száz évvel később kiformalódott hagyományét — Hartvik püspökét — megszilárdítani. Pedig a két elbeszélésnek közös eleme is volt: mindkettő úgy tartotta ugyanis, hogy a királyi hatalom megszületésének lényegi eleme volt püspökségek felállítása. Az események eszmetörténeti hátterét is feltáró történetírói irányzat kutatásaiból végezetül világossá vált, hogy a Kárpát-medencei eseményről hírt adó Thietmar püspök beszámolója pontosan illeszkedik az első ezredforduló eszmei áramlataiba és po-

⁷Tóth Zoltán: i. m.

litikai történéseibe, míg a Hartviktól fennmaradt elképzelés a Kálmánkor (1096–1116) aktuálpolitikai elképzeléseit tükrözi.⁷

⁸Az oldal hasonmása: *Die Dresdner Handschrift der Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg, in Faksimile.* (Hrsg. von Ludwig Schmidt.) Brockmann, Dresden, 1905, fol. 71b. Az autográf *emendatiókra* lásd Thietmar von Merseburg: i. m. xxviii–xxix.

Ugyan a merseburgi püspök legrégebb kézirata az 1945. évi drezdai bombázásban szinte teljesen megsemmisült, a róla készült korábbi fotómásolatok hitelt érdemlően tanúsítják, hogy a kódex autográf jegyeket viselt: az írónaknak diktáló szerző utólagos saját kezű sorközi és lapszéli javítgatásai mutathatók ki rajta. Ilyen utólagos sorközi hozzátoldásként került a szövegbe többek között István király pogány neve — a Vajk — is, ami annak a jele, hogy a szerző a tudomására jutott értesüléseket körültekintő módon rendezte el, és nagy jelentőséget tulajdonított ezeknek.⁸ A „korona és áldás” nem volt más, mint a korabeli nyugati kereszténység két egyetemes hatalmától elnyert jelképes elismerés. Ha úgy tetszik, Thietmar szövegére úgy is tekinthetünk, mint a magyar királyság születési dokumentumára, „születési anyakönyvi bejegyzésére”.

A Pannonhalmi kiváltságlevél tanúsága

⁹Érszegi Géza: *Szent István pannonhalmi oklevele. (Oklevéltani-filológiai kommentár).* In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I.* (Szerk. Takács Imre.) Pannonhalmi Bencés Apátság, Pannonhalma, 1996, 47–89, különösen 81–82.

„A Pannonia hegyén lévő (...) Szent Márton monostorát még szülőatyánk kezdte és mi fejeztük be Isten segítségével lelkünk üdvéért és királyságunk megszilárdításáért. Ugyanezen monostor testvéreinek szent imái miatt az előbb írt Anasztáz apát úr tanácsaitól és állandó segítségétől felbátorítva lettünk ugyanis győztesek.”⁹ Többes szám első személyben így vall saját szavaival az immár királlyá kent István az ezredforduló két fontos magyarországi eseményéről. A kútfő István király csekély számban korunkra maradt, többé-kevésbé hiteles oklevelei közül az a darab, mely külalakjával és írásképevel is azt igyekszik elhítenni, hogy eredeti, István király korában keletkezett dokumentum. A beható vizsgálat azonban megállapította, hogy a diploma az időközben elkallódott eredetinek száz évvel későbbi, kibővített szövegű másolata. A forráskritikának azt is sikerült kimutatnia, hogy a benne többes szám első személyben szóló, keretet képező részek minden valószínűség szerint benne kellett legyenek az eredeti mintaoklevélben is, míg az egyes szám első személyben fogalmazott középső szakasz későbbi betoldás, és mint ilyen kevésbé megbízható a keretszövegekhez képest.

Az egyik esemény, melyről a beszámoló nagy vonalakban hírt ad, az volt, hogy az apja által megkezdett szentmártonhegyi (pannonhalmi) monostort István befejezte és kiváltságokkal ruházta fel, a másik, hogy a szerzetesek között bátorságot nyerve győzelmet aratott. Az 1001-re befejezett apátság adott otthont István munkatársai egy csoportjának, akik szoros kapcsolatban álltak korábban Szent Adalbert prágai püspökkel (†997) és tanítványaival. A győzelem aligha vonatkozhatott másra, mint a nagyfejedelmi hatalomra igényt bejelentő családtagon, a Somogyot uraló Koppányon aratott diadalra. Géza nagyfejedelem 997-ben bekövetkezett halálát követően ugyanis nemcsak a szentmártonhegyi alapítás maradt befejezetlenül, hanem egyelőre nyitott volt még a hatalom öröklésének kérdése is. Géza feltehetőleg maga is mindent megtett annak érdekében, hogy az au-

tokrata uralkodói hatalom megteremtése érdekében uralmát elsőszülött fiára örökítse, és a dinasztikus vérségen alapuló egyéb igényeket elhárítsa. Halálát követően a családhoz tartozó Koppány vérségi jogon mégis Géza özvegyének kezét követelte, és harcot indított a nagyfejedelmi méltóság elnyeréséért. A véres kimenetelű csata végül István győzelmét hozta. Ezzel kapcsolatban a kiváltságlevél közlése azt is elmondja, hogy az ifjú nagyfejedelem a csatát megelőzőleg a szerzetesek között fogadalmat tett, hogy ha Szent Márton győzelemhez segíti, az alulmaradó rokon uralmi területének egyházi tizedét az apátságnak fogja adni. A hitelt érdemlő szövegrészből fentebb idézett szavak is — részben vagy egészben — az apát tanácsainak és a szerzetesek imáinak tulajdonítják a győzelmet.

A forráshely pontos értelmezése az elmondottakon túl számos nehézségbe ütközik, és Thietmar püspök krónikarészletéhez hasonlatos módon a tudománytörténet során ez a forrás is súlyos viták keretében került. A polémia tárgya ebben az esetben is a királyavatás problémája volt. A kutatás a „felbátorítva lettünk (...) győztesek” kifejezés pontos értelmezésére irányult, melynek eredeti, latin nyelvű formája antik veretű, metaforikus nyelvhasználatával többféle fordítást is megengedett. A latin „confortati et laureati sumus” mondat szó szerinti (tükörfordítása így hangzik: „megerősítettünk és megkoszorúztattunk”. Ezt az egyik álláspontot képviselő fél az „(egyházi kenet révén) lettünk megerősítve (azaz királlyá kenve) és (a fejét koszorú módra körülölelő diadémmal) megkoszorúzva (azaz megkoronázva)” értelemmel ruházta fel, a dokumentumot ezáltal István király megkoronázásának Hartvik püspök beszámolóját is megerősítő, közvetlen forrásává tette. Ezzel szemben a körültekintőbb álláspont rámutatott a latin kifejezések évezredes eszmetörténeti háttérének jelentőségére. Ennek fényében a bibliai „confortati”-t „(lelki értelemben) bátorságot nyertünk”, a „laureati”-t pedig a „(római imperátorok módjára) győzelmi koszorút szereztünk (= győzedelmeskedtünk)” formában fordította le, és kiiktatta a koronázást közvetlenül tanúsító kútfők közül. Az előző kutató egyszersmind más szöveghelyek bevonása révén Anasztáz apátnak pápai legatusi szerepet osztott, aki közreműködött István koronázásánál is. Az utóbbi történeti rekonstrukciót kialakító tudós Thietmar szövegével összhangban elutasította a pápai követjárás pusztá feltételezését is.¹⁰ Láthatólag a szöveghelyek önmagukban sem csekély értelmezési nehézség elé állítják a fordítókat, a lehetséges szövegmagyarázatok közül azonban mindig a kor gondolkodásához közelebb álló élvez elsőbbséget.

¹⁰Geric József:
i. m. 28–36.

¹¹*Szent István király Intelmei és Törvényei.* (Ford. Bollók János és Kristó Gyula. Előszó: Zlinszky János.) (Szent István Könyvek), Szent István Társulat, Budapest 2000, 28–29. A fordító arra gyanakodott, hogy a szerző az ókori Sallustius egyik művét tartotta szem előtt.

Az Intelmek üzenete

„A vendégek (...) nagy hasznot hajthatnak. (...) Kezdetben azáltal növekedett a római birodalom, attól váltak nagygyá és dicsővé a római királyok, hogy különböző égtájokról sok nemes és bölcs férfiú sereglett össze náluk. Róma bizony még ma is szolgál volna, ha Aeneasék fel nem szabadítják.”¹¹ A fentebbihez hasonlóan ezen szavak is István szájából hangzanak el; abban a műben olvashatóak, melynek szerzőségét év-

ezredes hagyomány tulajdonítja az államalapítónak: Szent István fiához, Imre herceghez intézett, atyai szeretettől fűtött *Intelmeiben*. Az ma már világos, hogy a gondolatokat írott formába öntő író egy, a retorika mesterségében rendkívüli jártasságot szerzett főpap kellett legyen, az uralkodót azonban neveltetése felvértezte a latin nyelv megértésének készségével, az írott formát öltő gondolatokat bizonytalanság nélkül módjára volt nyomon követni. A rövid értekezés a Karoling-korban virágzását élő, utána azonban gyors ütemben elhanyagolt irodalmi műfaj, a királytükör formai mintáját követi, tartalmilag is a 800-as években kimunkált politikaelmélet — az úgynevezett politikai teológia — korszerűsített és magyar viszonyokra alkalmazott változatát képviseli. A traktátus 6. és 8., látszólag egymásnak ellentmondó fejezetei szintén tudományos viták tárgyai lettek, melyeknek fő tétje az *Intelmek* eredetiségének vagy modelljeitől való függése mértékének meghatározása volt. Kiderül, hogy a traktátus a kései szöveghagyomány ellenére is csorbítatlan és változatlan formában jutott korunkra, a benne foglalt gondolatok pedig egybevágóan az ezredforduló eszmevilágával.¹² Különösen is nagy a jelentősége a 6. fejezetnek, mivel ez egy politikai program tudatos követéséről tesz tanúbizonyságot. Amikor ugyanis a szerző a külhonból érkezők hasznáról elmélkedik, állítását antik exemplummal támasztja alá. Az antikvitás műveltségének legfontosabb összetevői (nyelv, jog, tudomány és művészet) a középkori kultúra alapját képezték. Különösen is kiemelkedett ezek közül az 5. századtól fokozatosan erősödő Róma-eszme, amely a 10. század végére a politikai gondolkodás leg hangsúlyosabb elemévé fejlődött.¹³ A Nagy Ottó (936/962–973) 962. évi császárrá kenését követően megújuló császárság egyre szorosabb szálakkal kötődött Rómához, az apostolfejedelmek városához. A folyamat a csúcspontját III. Ottó uralkodása (983/996–1002) alatt érte el. A kevéssel huszadik életévének betöltése után sírba szállt német császár különös politikai bölcsességgel újszerű politikai ideák követésének szentelte rövidre szabott uralkodását, amelyek az eddigiektől eltérő szerepet osztottak az újonnan kereszténységre térő barbár népeknek — főképpen a lengyeleknek és a magyaroknak. III. Ottó ugyanis Nagy Konstantin (306–337) keresztény birodalmának megújítását tűzte célul. Ennek fő jellemzőjét közvetlen környezetével együtt az önállóságukat és népi identitásukat magas fokon megőrző birodalmi népek sokszínűségében látta. Rómát kívánta fővárosává tenni, építkezéseket indított az antik császárok palotái helyén — a római Palatinuson és az Aventinuson —, hogy onnét uralkodjék pápájával egyetértésben a keresztény világ univerzumán. A terv valóra váltásához a császárnak együttműködő partnerekre volt szüksége, olyan uralkodókra, akik átélnek és magukévá teszik a programot — miközben elismerik a császár auktóritását, szuverén királyként kormányozzák a rájuk bízott alattvalókat. Ebben a vízióban a keresztény birodalom nem volt más, mint önálló politikai életet élő, szuverén királyok által kormányzott monarchiák összessége.¹⁴ Szent István *Intelmeinek* példázata annak meggyőző bizonyítéka, hogy a fiatal magyar uralkodó felismerte a szándékot, és

¹²Kapitányfy István:
Hungarobyzantína.
Bizánc és a görögség
középkori magyarországi
forrásokban. Typotex,
Budapest, 2003, 17–37.

¹³Jürgen Petersohn:
Art. *Romidee*. In: *Lexikon*
des Mittelalters VII
(2002), 1007–1009.

¹⁴Balogh József:
A magyar királyság
megalapításának
világpolitikai háttere.
Századok, 66
(1932), 152–168.

tudatosan együtt kívánt működni a terv megvalósításában. Róma az elbeszélés szerint a latinok bevándorlása előtt szolgátságban senyvedt, de Aeneas és társai az ősi civilizátlanságból kiszabadították, királyi utódai pedig fokozatosan azzal növelték dicsőségüket, hogy vendégeket fogadtak be, akik ismeretekkel gazdagították vendéglátóikat. A példa nem közönséges azonosulási lehetőséget kínált a beilleszkedés útját választó magyar nagyfejedelemnek.

Aligha vitatható, hogy az ősi Róma történetének ilyesfajta különös értelmezése befelé kulturális programot kellett jelentsen: Szent István király vendégei dokumentumokat és fegyvereket hoztak az országba, melyekkel előmozdították a keresztény monarchia rendjének megszilárdulását. Kifelé ugyanakkor Aeneas és Róma a metaforák többértelműségével kockázat nélkül vonatkozatható volt Szent István és a keresztény birodalom viszonylatára. Vitéz Boleszláv mellett az ő támogató együttműködése szabadíthatta ki a konstantini keresztény birodalom eszméjét a korábbi német hódító politika ideológiai béklyóiból.

Az időpont: az 1000. év

A magyar kereszténység életre kelése a korai középkor barbár népei — burgundoknak, frankoknak, angolszászoknak, gótoknak — a megtéréstörténetével mutat számos hasonlóságot. Tudományos vizsgálat mutatta ki, hogy a népvándorlás korának barbárjai esetében szoros kapcsolat mutatkozott a hadisiker és a kereszténység felvétele között, ez azonban nem a történeti valóságot tükrözte, hanem az utólagos legitimáció eszköztárába tartozott, ám maga is késő antik-konstantini mintára volt visszavezethető.¹⁵ Ezekben az elbeszélésekben a hadisikert rendszerint azonnal követte a keresztység felvétele és a királyság megalapítása. Szent István maga is a győzelemért mondott szerzetesi imák biztosításával készítette elő a döntő harcot — erről éppenséggel a Pannonhalmi kiváltságlevél keretes részében olvashatunk. Állítólag Szent Márton érdemeiben bízva fogadalmat is tett a csata szerencsés kimenetele esetére — erről ugyanazon dokumentum kevésbé hitel érdemlő része számol be. A győzelmet követően azonban rejtélyes módon nem kenette magát azonnal királlyá, hanem éveket várt a jelképes aktussal. Ugyanakkor mégsem halasztotta az eseményt az utánra, hogy összes ellenségén diadalt aratott volna; láthatólag a kizárólagos hatalom megszerzése nem játszott szerepet a királyavatás időpontjának kiválasztásában. Koppány legyőzése után a nagyfejedelem egyelőre a hatalma alatt egyesített dunántúli terület egyházszervezete kialakításának szentelte a figyelmét. Befejezte a királyi hatalom védőszentjének — Szent Mártonnak — szentelt monostort, majd sort kerített a veszprémi püspökség megszilárdítására — ennek védőszentje a menyeyi seregek vezére, Szent Mihály lett —, még ekkoriban a passau-i térítői igényeknek akadályt vetve Győrben emelt Szűz Máriának dedikált püspöki katedrális, mindennek betetőzéseként Esztergomban Szent Adalbert tiszteletére alapított püspökséget. A kánoni szabályok szerint ezzel adva volt az a három egyházszervezeti egység, amely elbírta egy érseki tartomány terhét.¹⁶ Ekkor István követeket küldött

¹⁵Zsoldos Attila: *Adalékok a magyar koronázási palást Krisztus-ábrázolásának eszmetörténeti hátteréhez*. Aetas, [8] (1993:1), 5–13.

¹⁶Thoroczkay számol a koronázás idején három püspökség meglétével, lásd Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. (TDI Könyvek 9), L'Harmattan, Budapest, 2009, 30. Gerics szerint István már felkent királyként rendelkezett a püspökségekről, lásd Gerics József: i. m. 39.

III. Ottóhoz és II. Szilveszterhez (999–1003), és kérte az esztergomi püspöki székszékséggé emelését. Miután mindez megvolt, de sorsdöntő harcok álltak még előtte, a fiatal nagyfejedelem Esztergomban keresztény királlyá avattatta magát. Thietmar püspök lakonikus — ezen részlet tekintetében Hartvikéval is egyező — beszámolója ennek a mintegy négy esztendőre elhúzódó eseményeknek lehet a tömör összefoglalása.

Láthattuk, a források valójában utólag értelmezték — talán némileg mintakövető módon maguk is átrajzolták — a barbár népek megtéréstörténetét. Íróik célja a kereszténység felvételének elvi alátámasztása és az újszerű uralkodói hatalom elméleti legitimációjának megteremtése lehetett. István esetében azonban a harc spirituális előkészítéséről és a hadisikerről az eseményekkel közel egykorú, megkérdőjelezhetetlen hitelű beszámoló tesz tanúvallomást, itt aligha lehet szó az eseményt hosszú idővel követő, visszatekintő magyarázatról. A Pannonhalmi kiváltságlevél elbeszélése azonban maga is rétegzett. A megbízható szöveg még csak arról vall, hogy István a szerzetesi imák révén bátorságra tett szert, valamint hogy a Koppány elleni harcban elnyerte a győzelem koronáját. A történet másik rétegéhez tartozik a fogadalmat ismertető szakasz, mely feltehetőleg ugyanúgy utólagos legitimációs szándékot tükröz, miként az 1031. évben befejezett kazula — ma koronázópalástként ismeri a köztudat — mandorlában trónoló diadalmas Krisztusa.¹⁷ Ez utóbbi valóban a harcok lezárultának jelképe kellett legyen: legkésőbb 1030-ra elbukott az utolsó erős ellenfél, a Maros-vidéki Ajtony, és súlyos kudarcot vallott II. Konrád (1024/1027–1039) támadása is — Szent István *vicarius Christiként* diadalmasan tapodott külső és belső ellenségein. A Koppány ellen vívott szerencsés kimenetelű harc azonban fontos előfeltétele volt a királyavatásnak, ilyesfajta hadisiker hiányában aligha kerülhetett volna sor az esztergomi eseményre. Ez nemcsak tulajdonképpeni, de átvitt értelemben is igaz. A késő antikvitástól fogva ugyanis egyre gyakoribbá vált — Nagy Konstantin is ily módon lett császár —, hogy a hadiszerencse bebizonyosulását követően a győzedelmes sereg a vezért *imperatorra* akklamálta. Később a középkori uralkodók és császárok trónra jutásában is szerepet kapott a katonai siker. A szász történetíró, Widukind az augsburgi csata kapcsán mondja el I. Ottóról a történetet, hogy a győzelmet követően „nevezetes diadala dicsőséget szerzett a királynak, a hadsereg a haza atyjának és imperátornak kiáltotta ki”.¹⁸ A Pannonhalmi kiváltságlevél a Koppány felett aratott győzelmet egyáltalán nem a kereszténység felvételének mennyei viszonzásaként állítja eléink — István a kereszténységben már amúgy is részesült gyermekkorában —, hanem mint a keresztény uralkodói hatalom elnyerésének antik és kora középkori mintákat idéző fontos előfeltételét.

A 997. évi esemény szervesen illeszkedett az autokrata uralkodói hatalom megteremtésének folyamatába, melynek során a dinasztian belül kellett mindazokkal leszámolnia a fiatal uralkodónak, akik

¹⁷Zsoldos Attila: i. m. 10.

¹⁸Widukindus Corbeius: *A szász történet három könyve*. (Ford. Magyar László András.) Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2009, 93.

a régi vérségi jogon igényt támaszthattak az uralomra, és veszélyeztethették a kereszténység elterjedését. A belső ellenséggel szemben az államalapító — ismételten a népvándorlás kor barbár királyaihoz hasonlatosan — a birodalmi legitimációra támaszkodhatott. István számára ezért volt fontos III. Ottó rövid uralkodása: a birodalom úgy jelentett eszmei támaszt a belső ellenséggel vívott küzdelemben, hogy eközben nem akadályozta, sőt cselekvő módon támogatta a független királyi hatalom megteremtését, aminek legvilágosabb, látható jele az esztergomi érsekség felállítása volt. Mivel az érseki tartomány megléte egyszersmind az állami függetlenség legfőbb kritériumának is számított a korban,¹⁹ Istvánnak ki kellett várnia azt a kedvező pillanatot, amikor úgy kerülhetett sor egyházszerző munkája eredményeinek kamatoztatására, hogy ez ne járjon együtt az új egyházszervezetnek a német hierarchia alá rendelésével. Hogy minderre Esztergomban hogyan is kerülhetett sor, annak elképzelésében a lengyel érsekség létrehozásáról szóló beszámolóra támaszkodhatunk: „Ottó császár (...) így szólt: »(...) Nem méltó, hogy egy ilyen és ily nagy férfiút mint a főemberek egyikét fejedelemnek vagy *comes*nek nevezzünk, hanem diadémmal övezve, a királyi hatalomba kell őt emelnünk.« És levéve birodalmi diadémját fejről, barátságuk és szövetségük [záloga] gyanánt Boleszló fejére helyezte, és győzelmi lobogó gyanánt neki ajándékozta az Úr keresztjének egyik szögét Szent Móric Lándzsájával együtt, melyekért Boleszló odaajándékozta neki Szent Adalbert felkarját. És oly nagy szeretetben váltak eggyé aznap, hogy a császár fivérévé, a birodalom szövetségesévé tette, és a római nép barátjának és társának nevezte őt. És ezen kívül az ő és örökösei hatalmába adta mindazokat az egyházi tisztségeket, amelyek a birodalomhoz tartoztak Lengyelországban, (...) mely megállapodásról való határozatot Szilveszter pápa a szent Római Egyház privilégiumával megerősítette.”²⁰ Egy hasonló uralkodói lándzsát más forrás szerint István — vagy már az apja, Géza nagyfejedelem — is kaphatott a császártól.²¹

A fentebb számba vett források az istváni döntés mögött rejlő okok különböző aspektusaira vetnek fényt, végtére is főképpen ezek hathattak ösztönzőleg a fiatal magyar nagyfejedelemre, hogy a nagyvilág számára a Magyar Királyság megszületését is hírül adó királykenő szertartást az 1000. esztendőre tűzze ki: 1000 karácsonyára vagy 1001. január 1-ére. Hadisiker árán hadinépe előtt bizonyított uralomra méltó voltát (997), életre keltette a három püspökség fölé emelt érseki tartományt (1000), majd kivárta a történeti pillanatot, amikor ezeken az alapokon siker reményében tehetett lépéseket a független királyság megteremtése érdekében. A kedvező pillanat világos felismerése István uralkodói bölcsességét dicséri, de szerepe lehetett ebben tapasztalt munkatársai tanácsainak is. A három tényező bizonnyal szerencsés módon találkozott az 1000–1001. esztendők fordulóján, az időpont pontosítását pedig befolyásolhatta akár III. Ottó itineráriuma is.²²

¹⁹Gerics József:
i. m. 68–69.

²⁰Gall Névtelen:
*A lengyel fejedelmek
avagy hercegek krónikája
és tettei.* (Ford., bev. és
jegyz. Bagi Dániel.)
Argumentum, Budapest,
2007, 101–104.

²¹Gerics József:
i. m. 43–50.

²²Az itineráriummal
kapcsolatos német
nézetek kritikájára
lásd Thoroczkay Gábor:
i. m. 23–32.

Elbűvöltségből erkölcsösnek lenni

PAPP MIKLÓS

A Hegyi beszéd erkölcsoteológiai jelentősége

1972-ben született Nyíregyházán. Görögkatolikus pap, morálteológus. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Morálteológia Tanszékének a tanszékvezető docense, a Családteológiai és Etikai Intézeteinek a vezetője.

¹Helmut Weber:

Általános erkölcsoteológia.

(Ford. Tuba Iván.)

Szent István Társulat,

Budapest, 2001, 289.

A keresztény morál csak bűnmorál? Vagy csak kötelességetika? Az egyház zsinatai előírták, hogy mindenkinek gyónnia kell — s a morálteológusoktól várták annak meghatározását, hogy mit is kell meggyónni. A jó lelkű morálteológusok nem is voltak restek, s minden oldalról körüljárták a bűn témáját: messzemenően differenciálták a bűnök fajtáit, hosszú bűnlajstromokat állítottak össze, s lassan az egész morálteológia bűnmorállá vált. Helmut Weber¹ szerint egyenesen burjánzott a bűnmorál, jelentéktelen dolgoknál is bűnökről beszéltek, s a hangnem fenyegető volt. Ez is hozzájárult a bűn fogalmának inflálódásához, ami miatt a modern-posztmodern kor már nem vette komolyan a bűnről szóló tanítást. A teológia megújulási igénye nem hagyhatja nyugton a morálteológiát sem. Mindenekelőtt nem valami ellen akar élni a keresztény, hanem *valakiért-valamiért*, s nem fenyegetően akarunk beszélni, hanem *meghívóan*. Ilyen szempontból lesz elégtelen a kötelességetika hangsúlyozása is, mert a keresztény erkölcs elsősorban nem a szenttelen természetjogon alapuló törvényekhez igazodás, nem feltétlen kötelességek és tételes parancsok megtartása, azaz nem legalista morál — hanem *szerelem*, perszonális barátság, szeretetszövetségben való együttműködés.

A morálteológia megújulásához szegletkő jelentőségű a Hegyi beszéd, amihez csakis az „emeljük föl szívünket” liturgikus felszólítás áhítatával lehet közeledni, hiszen a kereszténység szívéből, a saját szívünkről is töprengünk a következő bekezdésekben.

I. A kérdésfeltevés

A kereszténység ragaszkodik az Ószövetséghez, de keresi a sajátosságait is. Az Ószövetség Istene az egyszemélyű Isten, fő alakja Mózes, az Ószövetségnek van saját pászkája, kultusza, Tórája, papsága — és van a 10 parancsa. Az Újszövetség a Szentháromságot hirdeti, saját pászkája, kultusza, újszövetségi iratai, szentségei, papsága van. A kérdés tehát az: ha az istenkép, a kultusz, a Biblia, a szentségek terén van egy sajátos többlet, akkor miért a Tízparancs alapján gyónunk? Vajon a keresztény morálban mi a sajátosan újszövetségi? Természetesen fontos a Tízparancs, fontos minden erkölcsi igazság, ami az Ószövetségben is jelen van. De minden területen megtörtént a sajátosan krisztusi kihegyezése — a hittanórákon pedig sokszor a Tízparancs alapján tanítjuk az erkölcsöt, a Tízparancs alapján írunk lelki tükröket. *Mintha állandóan az új bort a régi tömlőbe préselnénk*. Maga Krisztus is hangsúlyozta, hogy beteljesíteni jött a Törvényt, nem eltörölni — de mintha nagyobb irodalma lenne annak, hogy miben egyezik meg az ószövetségi morál és

az újszövetségi, mint a *különbség feltárásának*. Rendkívül meglepő, hogy a Hegyi beszéd mondásai közül valóban mennyinek van ószövetségi előtörténete, s mivel ennek bőséges irodalma van, most éppen nem ezzel kívánunk foglalkozni, hanem a sajátos többel, mással, újjal. Nem tagadva a Tóra, a Tízparancs, az Ószövetség jelentőségét, mégis markánsabban meg kellene fogalmazni, hogy ha a keresztény élet minden területén nyert hangsúlyt a sajátosan krisztusi (dogmatika, szentségek, kultusz, egyházszervezet), akkor a *morálteológiában tulajdonképpen mi a sajátosan krisztusi?*

II. A Hegyi beszéd krisztológiai értelmezése

²Kocsis Imre:
A hegyi beszéd.
Jel Kiadó, Budapest,
2005, 25–30.

A történelem folyamán a Hegyi beszédet mindig körülengte egy bizonyos izgalom a merész képei, megmozgató dinamikája, provokatív szikrái miatt. A megközelítési módok, olvasatok korábban mint-ha versengők lettek volna, de ma már inkább a megtalált igazságukat és egymás kiegészítését keressük bennük.² Alapvetően kijelenthetjük: *a Hegyi beszéd egyetlen misztériumot ölel át, amit mindig új megközelítésekben próbálunk feltárni.* Úgy érezzük magunkat a Hegyi beszéd megfejtésénél, mint a liturgikus körmeneten, ami újra és újra körüljárja a misztériumot, mert behatolni nem tud és nem is akar a misztériumba, de együtt akar élni vele. A morálteológia és a liturgia szorosan összeér: szinte liturgikus áhítattal járjuk körül a Hegyi beszéd szívét.

A legelső keresztények a Hegyi beszédet úgy tolmácsolják, mint *lex nova*, mint ami a keresztények új törvénye, az Evangélium etikája. Ez felülmúlja Mózes törvényét, a régi hegyet, a régi kőtáblákat, a régi tartalmat. Itt új hegyen állunk, Krisztus az új és nagyobb Mózes, s a keresztények új törvénye a Hegyi beszéd, a leírt törvények helyett élő Tanító lesz. A színeváltozás bizánci ikonján meghajol Krisztus felé Mózes és Illés, a törvény és a próféták beteljesedése Ő.

³XVI. Benedek:
A Názáreti Jézus.
(Ford. Rokay Zoltán.)
Szent István Társulat,
Budapest, 2007, I. 94.

XVI. Benedek pápa szerint a Hegyi beszéd rejtett krisztológia.³ Nem szisztematikus erkölcsant találunk benne, de még csak nem is erénytant. A kereszténység igazi „erkölcse” a szeretet, Krisztus az ajtó Is-ten országa felé, s a Hegyi beszéd az oda vezető ösvény leírása.

A krisztológiai értelmezés szerint a Hegyi beszéd parancsai első-sorban Krisztusra vonatkoznak. Már az ő életében megvalósult a Hegyi beszéd, így az nem egyszerűen a tanítványok számára adott tanítás és példa. *Már előzetesen megvalósult Krisztus életében, így amikor a keresztények követni akarják, már egy megvalósult etikát akarnak követni.* Már beteljesült, mielőtt a tanítványoknak meg kellene cselekedni. A hívó nem egy idealista törvényt kap, hanem egy már megvalósított törvényt. *A cselekvés transzcendens előfeltételei változtak meg.* Nem elég a Hegyi beszédet úgy értelmezni, mintha a keresztényektől még többet várna el Krisztus. Nem annyi az újdonság, hogy a keresztények még jobban tartsák meg a törvényt, még szepplötelenebbek-puritánabbak legyenek, mintha a Hegyi beszéd *pusztán fokozása lenne* az Ószövetségi törvénynek. Inkább fordítva van: *mielőtt a keresztény nekiindulna cselekedni, máris megváltoztak a cselekvés transzcendens előfeltételei.* Már egy olyan törvényt kap, amit teljesített Krisztus: így a Krisztusban való részesedés könnyebbé teszi a törvény megtartását.

Innen érthető, hogy Krisztus igája könnyű: aki Krisztusban részesedve, a Lélekben akarja megtartani a törvényt, annak könnyű. A morális élet nem egyszerűen okos életvezetés lesz, nem kötelességetika, nem is bűnkerülés, hanem élet Krisztusban, a Lélek által, az Atya háza felé. Lehet, hogy az Ószövetségben is vannak hasonló parancsok leírva, de a transzcendens előfeltételek mások voltak.

A Hegyi beszéd krisztológiai értelmezése szerint ez a szöveg elsősorban *Krisztus önportréja*, önarcképe: ami őrzi is a misztériumot, valamennyire elérhetetlen a végső titka, mégis jelen van benne, itt van. Olyan, mint a számtalan Krisztus-ikon: minden ikon az egyetlen arc-képet próbálja mindig új nekifutásokban megragadni, de állandóan tudatában marad ikon jellegének. A sok-sok ikonarc mögött az egyetlen arcot akarjuk szemlélni, ami egyszerre transzcendens és mégis jelen van. Az ikonelv szerint az őskép erejével jelen van a képben, ezért az nem egyszerű kép, hanem ikon. *A Hegyi beszéd is ikon: az őskép erejével jelen van*, megsejthető Krisztus misztériuma, személyes arculata, s erőt és mintát is ad a saját tanítványi arculatunk kiműveléséhez.

III. Boldogságmondások

A Hegyi beszéd elején a Boldogságmondások olyanok, mint egy nagy opera nyitánya: minden fő tétel elhangzik bennük. A Boldogságmondásokban sűrítve benne van nemcsak a Hegyi beszéd, hanem az egész Evangélium. A görögkatolikus déli imaórán minden nap ezért is olvassák a Boldogságmondásokat, mert az magába sűrítve mintegy helyettesíti az Evangéliumot. S bár az Ószövetségben és a hellén világban is ismertek boldogságmondások, a szokásos nyelv itt azonban új tartalommal is telítődik. Mit nyer ebből a morálteológia?

Demmer szerint mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a keresztény morál sajátossága az, hogy elsősorban nem leírt normákat követünk, hanem élő személyt, Krisztust.⁴ A Boldogságmondások krisztológiai értelmezésében látjuk Krisztus életét, tanítását, halálát és feltámadását. Egységben vannak Krisztus szavai és tettei, egész léte szerezte nekünk a megváltást. Nem egy szisztematikusan kidolgozott éreynkatalógust kapunk a kezünkbe, a Boldogságmondások mást céloznak meg: a keresztény egzisztencia *gyűjtőpontját* helyezik a lelki szemek elé. Oda akarják irányítani a tekintetünket, ahol különösen nehéz lesz Krisztus-követőnek lenni: a tanítványság történelmi-konfliktusos megterheltségére. Krisztus olyan boldogságot hozott, ami vigasztalóan megtart a konfliktusokban, az üldöztetésben, a keresztetekben is. A Boldogságmondásokban így benne van Isten emberré válásának kenőzisa, a világosság világba hozatalának és konfliktusainak drámája (vö. János prologus).

A Boldogságmondások egy *új boldogságfogalmat* közvetítenek. Demmer szerint nagypénteken Krisztussal sok minden meghalt: a régi istenkép, a rosszal való megküzdés módja, az isteni megjutalmazás módja — s többek között a boldogságkép is. A józan ész, Arisztotelész alapján az a boldog, aki beteljesíti természetét: azaz egészséges, családos, sikeres, kulturált, van hatalma, pénze, barátai, közössége. Ma úgy mondanánk: a boldogság a polgári jólét. Nagy kérdés, hogy ezekből mi volt meg Krisztusnak egész életében, s főleg a keresztén. Bol-

⁴Klaus Demmer: *Fundamentale Theologie des Ethischen*. Herder, Freiburg, 1999, 61–65.

dog volt-e Krisztus életében és a kereszten? Ha igen, akkor mitől, hiszen a jólétben nem dúskált? A Boldogságmondásokban van a kulcs: mintha Krisztus elhallgatna egy pár szót az elején: „*Akik már boldogok Istenben... nem baj ha szegények, ha üldözik őket, ha sírnak.*” A boldogok „már Istenben boldogok”, s nem a sírástól, az üldöztetéstől — a keresztény nem mazochista, a szenvedést nem szabad dicsőíteni. Ami újdonság: a „már most boldogság”.

Ugyanakkor Krisztussal a valamilyen fokú vértanúság, a kereszt is megkerülhetetlenné válik. A mai világi (és olykor egyházi) torzulásokkal szemben kijelentjük: ahogy Krisztustól elválaszthatatlan a kereszt és a vigasz, úgy az ő új boldogságfogalmából sem hiányozhat a *vértanúság és az isteni megvigasztaltság*. Ne csapjuk be magunkat és híveinket: nem beszélhetünk úgy a boldogságról, mintha az „kiteljesedés, önmegvalósítás, természetes kibontakozás” lenne. Néha a prédikációk, hittanórák, teológiai eszme-futtatások ezt hangoztatják. Pedig az igazi boldogsághoz lényegileg hozzátartozik a vértanúság, a kereszt, ugyanakkor a feszültségek, sebek ellenére való isteni megvigasztalás ajándéka. A Krisztus-követő boldogságában elkerülhetetlenül benne van a vértanúság és az isteni megvigasztaltság, a nagypéntek és a húsvét. A legbeteljesültebb boldog életek (család, házasság, szakmai szolgálat, közösség) sem lesznek mentesek a vértanúság, a kereszt megtapasztalásától. Gyönyörű szimbóluma ennek, amikor a görögkatolikus kereszteléskor a Krisztusban meghalásról, papszenteléskor és házasságkötéskor a vértanúságról énekelünk: az egyház nem hazudik, nem ígér illuzórikus boldogságot, csakis Krisztus boldogságát.

A morálteológia számára miért fontos a megvigasztaltság? Miért kell megvigasztalni? Szabad beszélnünk arról nagypéntek után, hogy *Istent távolinak is tudjuk érezni*. Olykor érezzük a közelségét, szerető jelenlétét, de olykor távolinak érezzük. Ez szomorúsággal tud eltölteni, s a morális cselekvésben magunkra hagyottnak érezhetjük magunkat. Az igazságtalanság tarol, az erőszak tombol, az ártatlanok tehetetlenek, a szeretet gyöngé. Mindez szomorúsággal, elkeseredéssel, depresszióval tudja eltölteni a híveket, ugyanis mindenkiben jogos az igazságérzet, a teremtés igazságába vetett hit. Itt megáll a hellén ész és az apokaliptikus boldogságra sóvárgó ószövetségi hit. A zsidók csodát várnak, a görögök bölcsességet követelnek. Nincs más válasz? Demmer szerint az ember morálisan ilyen helyzetben is szeretne cselekedni, de ehhez megvigasztaltságra van szükségünk, hogy ekkor se bénuljunk le, ne vegyük át a világ cselekvésmintáit. A megvigasztaltság azt jelenti: csak látszólagos Isten távolléte, valójában közel van hozzánk, s a megvigasztaltak ezt megérik — majd innen cselekszenek. *A megvigasztaltság tehát semmiképpen sem jelent passzivitást, semmittevést, sokkal inkább aktivitást — de már másként*. A megvigasztaltság azt jelenti: a keresztény nincs bezárva a történelem ördögi köreibe. Hihetetlenül láncra verik az embert a családi gyűlölködések szokásai, az erőszakkal szembeni tehetetlenség, a behálózó strukturális bűn, Isten távolságának és gondviselése-igazságossága távolságának az érzése. A keresztények mégsem vergődnek bénán a történelem-

ben, hanem a megvigasztaltság erőt ad: már a feszült helyzet sem is-tentelen, mernek belépni a nehéz konfliktusokba, új alternatívákat látnak, ismerik a megszabadító kitörés ígéretét, megfeszítetten is tudnak szeretettel viselkedni, tudnak veszíteni is a nagyobb nyereségért.

Az első boldogságmondás Demmer szerint nemcsak számban az első, hanem a legfontosabb is. A „*lelki szegénység*” boldogsága tulajdonképpen *tételmondat*, az összes többi Boldogságmondásban ez visszhangzik, s a hermeneutikai kulcsot nyújtja nemcsak a Boldogságmondások, de az egész Hegyi beszéd (majd az evangéliumi tanácsok) megértéséhez is. A lelki szegény nem egyenrangú üzletfélnek tudja magát Isten előtt, hanem ráutaltnak. Tudja, hogy minden Istentől ered, de mégsem passzív, hanem együttműködő. Minden reményét Istenbe helyezi, s ez az eszkatologikus remény már most jelen van az életében. Semmilyen helyzetben ezért nem lesz önelégült, gőgös, vagy cinikus, rezignált. Reménnyel tud cselekedni és elszenvadni úgy, hogy az nem rezignált passzivitás, hanem alakító aktivitás. Mint Krisztus a kereszten. Bizalommal cselekszik, megvigasztaltan szenved, szeretettel átalakítja a szenvedést és magát a világot is. A tanítványi sors is fog ebből részesedni: a lelki szegénység szeretetteljes együttműködés (*szünergia*) Istennel, aki a sikerben és a kudarcban is társ. A lelki szegénység megélése valamiképpen magába foglalja a prófétaságot: bátor kiállást az isteni értékek mellett, de az emiatti üldöztetést is — minden helyzetben Istenbe vetett teljes bizalommal.

⁵Helmut Weber: i. m. 55.

Helmut Weber⁵ összeveti a Boldogságmondásokat a Dekalógussal, s arra jut: a Dekalógusban több a tiltás, a sok parancs jobban kiemeli az emberi teljesítményt, a viselkedést előírásokkal akarja szabályozni, a jutalmat sokszor evilági keretekben gondolja el, s a rosszat csak behatárolni tudja, de nem legyőzni. A Boldogságmondásokban több az ígéret, egész szellemében pozitívabb. Nem annyira az emberi teljesítményre épít, mint az isteni megvigasztaltságra, a kegyelmi jelleg jobban átcsillan. Az újszövetségi imában is kevesebb a panasz, több a dicsőítés. A viselkedést inkább meghívóan akarja szabályozni. Megvigasztaltságot tükröznek, s ezzel a mentalitással lehet majd a rosszat nemcsak behatárolni, de legyőzni, hatni rá. Weber szerint Európa arca más lenne, ha nem került volna ennyire a kereszténység közepébe a Tízparancs.

IV. Az antitézisek

Az antitézisek felépítése hasonló: „régieknek az mondatott... én pedig azt mondom nektek”. Bármennyire hangsúlyozzuk az Újszövetségnek az Ószövetséggel való kontinuitását, Krisztus mégis valami „nagyobb igazságra” hív (Mt 5,20). Az egyházban máig érvényes Órigenész meglátása, aki a két szövetség viszonyát a gyermek férfivá éréséhez hasonlította: a gyermek növekedik, valamit elhagy, de nem semmisül meg, amikor férfivá ér. Iréneusz is ragaszkodott ahhoz, hogy a törvényt Krisztus nem szüntette meg, hanem kiszélesítette és beteljesítette.⁶ Aquinói Tamás a mag és a későbbi gyümölcs képét használja: Krisztus érlelte meg a törvény teljességének gyümölcsét. A szívbe írt Lélek törvénye lesz a keresztények számára az új morális „törvény”.⁷

⁶Origenes: Mt III, Fragmente 97 (GCS 12,55); Ireneus: *Adversus haereses* IV, 13,1 (Fontes Ch. 8/4).

⁷*Summa theologiae* I-II 107,1-4.

Az antitézisek a mindennapi élet konfliktusait nevezik meg: gond van a szív tisztaságával, a beszéd őszinteségével, a gondolatvilág tisztaságával, az erőszak megváltoztatásával. Ezek a mindennapi életből vett konfliktusok, melyek csak úgy gyógyulhatnak, ha belül elkezdődik egy új magatartás, ami kiáradhat a mindennapi életbe. *Előbb belülről történjen egy nagy kiengesztelődés, béke, tisztulás, igényesség — s majd ez áradjon ki a világba a tanítványokon keresztül.* Az antitézisek tehát hiperbolák, túlzások, melyek meghökkentik az embert. Demmer úgy mondja: a hívőt mintha *sokkolóan* ki kellene lökni a kényelmes törvénytartástól. Az antitézisek direkt provokálnak, többre hívnak, mint a törvény korrekt megtartása. A Hegyi beszédben egy örök nyugtalanság öröklődik át minden történelmi korszakra, hogy az Atya határtalan szeretetét igyekezzünk megvalósítani — mindig túl a leírt törvényeken.

Az újszövetségi sajátosság tehát a nagyobb igazság, de ezt ropant nehéz az antitéziseken keresztül lefordítani a konkrét *morálteológia* szintjére, ha mégis pontokba kellene foglalnunk, a következők többletekre gondolhatunk.

1. A törvény továbbra is kell

Maga Krisztus sem mondja, hogy eltörölni akarja a régieknek adott törvényt, a Tórát. A morálteológia megfontolása szerint a Tóra bizonyos törvényei, s főleg a Tízparancs ma is érvényesek, hiszen ezekben nagyjából a természetes erkölcsi törvény nyer megfogalmazást — ami minden kor minden emberére érvényes. Megvédeni azonban nemcsak a Tízparancsot kell, hanem egyáltalán a norma, a törvény jelentőségét. A csak a szubjektivitást, az egyéni lelkiismeretet hangsúlyozó morál a relativizmus diktatúrájához vezetne, ahogy Benedek pápa sokszor hangsúlyozta.

2. A túlcsonduló követés

A törvényeket gyermekkorától megtartó gazdag ifjúnak azt mondja Krisztus: „gyere és kövess engem” (Mt 19,21). A törvény tökéletes megtartása abban áll, hogy az élő Krisztust kövessük. Amikor a tanítvány keresi a létlehetőségei csúcsát, akkor már nem elégedhet meg soha a normákban megfogalmazott igénnyel, hanem mindig ehhez az áttöréshez méri magát. Az emberségesség csúcsa jelenik meg Krisztusban, a tanítvány *létlehetőségei csúcsát* látja meg Krisztusban. A keresztény ezért nem lesz önelégült soha, s nem gondolja, „ha a törvényt megtettem, mindent megtettem”. Attól még nem jó házasság, ha a házastársát nem csalja meg. Még rengeteg jóról, pozitív többletről lemaradhat, ha csak annyit tesz, hogy nem csalja meg... Mindez igaz lesz a felebarát felé is: azzal, hogy a jogait megadtam, még nem biztos, hogy szerettem. A személyes Krisztus-követésen túl a morálteológiai szisztémákat sem hagyja nyugton a teljesség felragyogása: a tudományos szisztémák sem lehetnek önelégültek, Krisztus szerelmes igénye nem fogható be sem a nagyon jó, sem nagyon sok törvény által. A Hegyi beszéd nevetségessé teszi a kazuisztikus mérlegelést: helyette a Krisztus-követést állítja a középpontba.

A túlcsondulás egyetemes elterjedést is jelent. Amikor az antitézisekben Jézus a régi előírások helyett valami újra hív, akkor nem köny-

nyebbé akarja tenni az életünket. Valóban van, amit keresztényként elhagyunk a régiek törvényéből (szombat, körülmetélés, tisztasági szabályok), de szó sincs arról, hogy Krisztus egyszerűen könnyíteni akar a keresztényeken. Sőt. Már eredetileg is Izrael ószövetségi törvényei nem pusztán önmagukért vannak, hanem hogy a népek világossága legyenek. Az Ószövetségben megmutatkozó Isten nemcsak egy nép Istene, hanem az egész teremtésé, történelemé, minden népé és emberé. Krisztus ezt teljesíti be: egyetemessé teszi az Ószövetségben már valamennyire megmutatkozó Istent, *mindenkinek szól az örömhíre és morális felszólításai*. Az egyetemesség Jézus ajándéka, minden népet egyetlen nagy családba akar összefogni, ahol már nem a leszármazás számít, hanem a szeretet.⁸ Aki belép Jézus Atya-kapcsolatába, aki Atyának szólítja és Krisztust követi a Lélekben, az *új közösségben* van. Ez az egyház. Az antitézisekben látni kell, hogy valamitől valóban megszabadít Krisztus, de egyben valamire fel is szabadít: egzisztenciális és globális szinten is túlsordulásra.

⁸XVI. Benedek: i. m. 108.

3. Elbűvöltségből jónak lenni

A törvényt túlsordulóan teljesíteni, a gonosznak odatartani a másik orcánkat — mindez nem egy megfeszített erkölcsi erőbevetés eredménye. A Hegyi beszéd nem arról szól, hogy a keresztények még jobban feszítsék meg önmagunkat. Krisztussal az erkölcsi cselekvés transzcendens feltételei változtak meg. Ez a morális cselekvésnek az új szintje. Itt már nem arról van szó, hogy a tanítvány túlkövetelje magát, szorítsa össze a fogát, feszítse meg aszketikusan minden erkölcsi erejét, s úgy igyekezzen szeretni még az ellenségét is. Inkább ajándékról van szó: Krisztusban más lett a világ, a Hegyi beszéd és a hozzá tartozó kereszt új mintát ad. A keresztény belép Krisztus követésébe, Krisztus Atyatudatába a Lélekben — s már nem képes nem szeretni. Demmer szerint a *keresztény morál sajátossága a „már másként cselekedni képtelenség”, az „egzisztenciális lehetetlenség”*. Ez jelenik meg János apostol vallomásában, aki szerint képtelenek hallgatni Krisztus feltámadásáról. A jó olyannyira elbűvöli őket, hogy képtelenek a rosszat tenni. Bár fizikailag és morálisan is képesek lennének a hallgatásra, a bűnre, de az egzisztenciális megérintettség-elbűvöltség képtelenné teszi őket a rosszra. *Ez a jó magatartás nem rigorista követelés eredménye, hanem szerelem, elbűvöltség, megigézettség következménye.*

Demmer szerint a Hegyi beszéd csodaszép, tiszta istenképet nyilvánít ki. Ez azért fontos, mert az istenkép következménye a morál: a rigorista morál mögött torz istenkép rejtőzik. A tiszta, igaz istenkép más morált tesz lehetővé: ha Isten szeretetteljes, szabadon meghívó személy, akkor ilyen morálra hív. A „másként már tenni nem tudás” valójában elbűvöltség, fascinosum. S ha a morálteológia ezt szeretné ébren tartani, akkor a *lehető legszorosabb kapcsolatban kell lennie a misztikával és a liturgiával*. Mindkettő célja az Istennel való találkozás, egyesülés, s majd onnan a morális cselekvés. A keleti teológia alapján különösen fontos ismét felfedezni a morálteológia számára a doxológiát. A doxológia nem egyszerűen Isten „dicsérgetése”, hanem engedni magunkat elbűvölni. Túl sok imában forgunk magunk

körül: amikor kérünk, hálát adunk, bocsánatot kérünk, még mindig erősen önmagunk körül forgunk. *A doxológiában Isten felé fordulunk, s engedjük, hogy dicsősége elbűvöljön minket.* Elbűvöl a teremtő, megváltó, beteljesítő szeretete — s majd innen indulunk a morális cselekvésünkkel részt venni az üdvtörténetben. Talán sokaknál meggyöngyült a misztikus megérintettség, a liturgikus találkozás, a doxológikus ima — s ezért nem megy a morális cselekvés.

Bármennyire kiállunk az Ó- és az Újszövetség erkölcsi kontinuitása mellett, az újdonságot nem szabad nivellálni. Aki Jézus Atya-viszonyába belép, az új kezdetet vesz: új istenkép, új emberkép, új morál.

4. Az új parancs

Joggal tekinthetjük *a keresztény erkölcs összefoglalásának a szeretet parancsát.* A Tízparancsot a zsidó nép „lefelé” bővítette, tovább aprózta mintegy 600 parancssá. Jézus „fölfelé” szűkíti a Tízparancsot a szeretet kettős főparancsává: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. Ez a legnagyobb, az első parancs. A második hasonló hozzá: Szeresd felebarátodat, mint saját magadat. Ezen a két parancson alapszik az egész törvény és a próféták” (Mt 22,38–40). *A szeretetnek tehát három iránya van: „fölfelé”, Isten felé, „kifelé”, az embertárs, a világ felé, és „befelé”, önmagunk felé.* A szeretet három iránya egymást erősíti perichoretikusan felfelé, vagy egymást sorvasztja spirálisan lefelé. Ha az erkölcs csúcsa a szeretet, akkor a bűnfogalom is tisztul: a bűn lényege a szeretetlenség, a szeretet hiánya. Bármennyire is sokszor előfordul, hogy a bűnt a „parancsok szándékos és tudatos megszegéseként” definiáljuk, mégis ennek transzparensnek kellene lennie a szeretet felé.

A szeretet három iránya perichoretikusan egymást átjárja, mind-egyiknek megvan a maga sajátossága, egyik sem terhelheti túl a másikat kettőt. Mégis van egy sajátos elsőbbsége az Isten felé való szeretetnek. János⁹ apostollal valljuk: a szeretet elsősorban nem az, hogy mi szeretünk bárkit is, hanem hogy maga Isten előbb szeret minket, s így ontológiailag szeretettként ragadjuk meg önmagunkat és a világot. A szerető magatartás az ember részéről már csak válasz, az emberi szeretet lehetőségi feltétele az, hogy a Szentháromság agapéja előbb szeret minket. Az emberi szeretet „minősége és mértéke” a befogadott kegyelemtől függ. Úgy is mondhatnánk, *ki mennyire szerelmes, annyira erkölcsös.* Pontosan ide illik a jegyesi misztika: a keresztény erkölcs nem egyszerűen okos életvezetés vagy aszketikus erőfeszítés, hanem szerelmes kapcsolat. A szerelmes szívesen jó, szívesen hűséges, nem is tud más lenni. A jegyesi misztika ó- és újszövetségi fonálát érdemes folytatni, s a Biblia, a misztika és a liturgika belátásait konvergálni.

Persze a szeretet parancsa megjelenik más vallásokban, sőt, a pogány filozófusoknál is. A szeretet attól más az Újszövetségben, hogy maga Krisztus mondja, aki életével, tanításával, halálával és feltámadásával magát az agapét hozta közénk. Ezért *ha bármilyen más tanító beszél is a szeretetről, a szavai soha nem érik el Jézus szavainak és tetteinek intenzitását, ahogy ő vallott a szeretetről.*

⁹Jn 4,19.

5. Az ellenségszeretetről

- ¹⁰Thomas Söding:
Liebe/Hass (art.).
In: TBLNT (2000) II,
1318–1326.
- ¹¹Hans Weder:
*Die „Rede der Reden“.
Eine Auslegung der
Bergpredigt heute.* TVZ
Theologischer Verlag,
Zürich, 2003, 136.
- ¹²Georg Strecker:
Die Bergpredigt.
Vandenhoeck &
Ruprecht, Göttingen,
1984, 11.
- ¹³Joachim Gnllka:
*Das Matthäus
Evangelium.*
Herder, Freiburg,
1988, 192.

Az antitézisek az ellenségszeretet parancsával záródnak: ezzel mintegy megkoronázzák az eddigi dinamikát. *Az ellenségszeretet joggal nevezhető Jézus csúcstételének a Hegyi beszédben.* Thomas Söding szerint ehhez nincs hasonló a vallástörténetben,¹⁰ Hans Weder Jézus örömhírhirdetése csúcstétélről beszél, egy valódi keresztény specifikumról, amit nem lehet a zsidóságból levezetni.¹¹ Már az Ószövetségben is parancs: az ellenséget segíteni kell, ha a számára összerokadt (Kiv 23,4–5). A rabbinikus irodalomban ismert az általános segítőkészség kötelessége a szükségben szenvedők felé.¹² „Ha éhezik az ellenséged, adj neki inni” (Péld 25,21, vö. Róm 12,17). Mindenesetre ezek inkább mindennapi segítségerek, de nem igénylik, hogy osztatlan szívvel szeressük őket. A sztoikus etika és a cinikus filozófia az általános emberszeretet kötelességét tanítják, ami az ellenséget is magába foglalja; az ellenségszeretet itt az univerzális emberszeretet határesetre, aminek alapja a közös származás az istenségtől.¹³ Még ha vannak is előképek a filozófiában és az Ószövetségben, de soha sincs olyan súlya az ellenségszeretetnek, mint Jézusnál.

Olykor találkozhatunk azzal a pszichológiai ellenvetéssel, miszerint az ellenségszeretet túlterheli az ember természetes képességeit. Mint ha ez már sok lenne az ember őszinteségének, természetes szeretőképességének. Teológusként azt kell mondanunk: valóban, az ellenségszeretet olyan határeset, ami nem tud egyszerűen támaszkodni a pusztán természetes szimpátiára, a mindennapi pozitív hozzáállásra, az átlagos szeretet-képességre. Ám igazán az terhelné meg az ember természetes képességeit, ha az *ellenséget ellenségként* akarná szeretni. Tényleg lehetetlen lenne a másikat azért szeretni, mert bánt, gonosz velünk, árt a családuknak. Schockenhoff hangsúlyozza: a keresztény etika az ellenségszeretetet bár a felebaráti szeretet legnehezebb esetének tartja, de semmiképpen sem az ember természetellenes túlkövetelésének: sohasem létezik ugyanis „merőben természetes”, hanem az mindig a kegyelembe beágyazott. A szentháromságos teremtéshit alapján valljuk, hogy az a legtermészetesebb az ember számára, ha testvérének tekinti a másikat, ha igyekszik vele szeretetkapcsolatba kerülni, s minden seb és küzdelem ellenére is marad közös reményük. Ontológiailag mélyebb a testvériesség, mint a versengés vagy a gyűlölködés. *Az emocionális akadályokat ontológiai szemlélettel lehet átkeretezni.* Ez a gondolat Krisztusnál is fontos az ellenségszeretet parancsa háttérben, hiszen a közös Atyára irányítja a figyelmet, aki irgalmas. Az ellenségszeretet specifikus újszövetségi megalapozása az Atya irgalmának a gondolata, aki Napját jókra és gonoszokra is felkelti (Mt 5,45). Nem is egyszerűen a teremtésből fakadó közös származás, hanem az Atya határtalan irgalmának az utánzása lesz a fő indíték és minta.

Az ellenség szeretete az imádságban kezdődik, amiről Krisztus nemcsak beszél, hanem ő is imádkozik a kereszten. Nagyhatású szavai tovább hullámszanak a történelem minden korszakán, az őskeresztényektől napjainkig. Nyilván az ima célja nem egyszerűen a passzivitás, hanem az aktivitás első lépése. A keresztény nem akar elmenekülni a tevékeny felelősség elől, de tudja, hogy az a benső világban kezdődik. Az

¹⁴Klaus Demmer:
*Das vergessene
Sakrament.* Bonifatius,
Padernborn, 2005, 53.

imában emelkedünk a „mi Atyánk” színe elé, onnan látjuk a másikat, önmagunkat, a szituációt. Nem tudjuk pontosan, mint kérjük az imában: a másik megtérését, a szituáció megvilágítását, a saját hozzáállásom megváltoztatását? Demmer szerint az ellenségért végzett ima az ember bensőjében egy új érzelmvilágot teremt és új gondolathorizont nyílik, sőt, ajándékoztatik, ami által a bosszú, gyűlölet destruktív impulzusai a kiengesztelődésre való készséggel összeolvadnak.¹⁴ Schockenhoff kiemeli: az ellenségért végzett ima célja nem egyszerűen az *apatheia*, a megtérés, hogy legyen erőnk az elviseléshez — hanem az aktív jóakarát és jó tett kezdete. Természetesen Jézus ellenségszeretetének parancsát tehát nem lehet csak személyes síkra értelmezni, mintha a politikai, nemzetiségi ellenségeskedésekre nem lenne érvényes a megváltás. Nem az a baj, ha van másként gondolkodás, politikai ellenfél, szakmai verseny, hanem ha gyűlölködés van.

V. Úton a teológiai szisztémák felé és azon túlra

Ahogy a szikra viszonyul a gyújtózsínór lángjához, úgy viszonyul a Hegyi beszéd a morálteológiai szisztémákhoz. A láng végigfut a zsinóron, olykor változik a lángja, de önmagát nem tudja meggyújtani és hőfoka sohasem éri el a szikra hőfokát. A Hegyi beszéd olyan gyújtópontot, amit nem ember csiholt, hanem Isten ajándéka, a Lélek „szikrája” — ahogy vallják a misztikusok is. *Az etika végső alapjai nem egyszerűen az emberi értelem végső megfeszítésének eredménye, hanem a Szentháromság önközlésének felülmúlhatatlan és megingathatatlan ajándéka.* Ám ez a szikra tovább akar futni a történelem fonalán, azaz dolgozni kell: a Hegyi beszédben nincs válasz az agysebészet, a gazdasági verseny, a maszturbáció morális problémáira. A morálteológusoknak ki kell dolgozniuk a morálteológia tudományos szisztémáját, hogy a történelem zsinórján végigfuthasson a láng, igyekezni kell az emberek mindennapjaihoz közel hozni az igazság és a szeretet rendjét. A morálteológusok a történelmi korok kihívásai, saját személyiségük, az egyház aktuális kérdései alapján hangsúlyokat is tesznek, felhasználják a humántudományok eredményeit, interdiszciplináris párbeszédben működnek. A teológia fáradságos *kenózis*: a szikrában megjelenő többlet kenotikus lehozatala a mindennapokba.

A Hegyi beszéd világossága sohasem hagyja nyugton az egyházat, és benne a morálteológust: a legjobban kidolgozott szisztéma is lemarad a szikra ereje, gazdagságra, hőfoka mögött — azaz a morálteológia sohasem lehet önelégült. Van úgy, hogy a szisztémát javítani kell, van úgy, hogy újra kell olvasni a régi forrásokat, van úgy, hogy túl kell lépni az eddigi megállapításokon. Az igazán egyházhű morálteológus dolga a Hegyi beszéd szikrájától indítva a jó morálteológiai szisztéma kiépítése, majd annak állandó felülmúlása. Nem kell félni átlépni azon, ami már idejétmúlt. Nem kell félni hozzányúlni olyan megkövesedett morális tételekhez, melyeket árnyaltabban is meg tudunk fogalmazni. Ilyenkor mindig a biztos origó, a tiszta forrás az Evangélium, s benne különösen a Hegyi beszéd. Ezért zárja a Hegyi beszédet a sziklára épített ház képe.

Elmélkedés a spirituális boldogságról

SZALAY MÁTYÁS

Boldogító communio personarum

1978-ban született. Filozófus, jelenlegi munkahelye az Instituto de Filosofía Edith Stein-International Academy of Philosophy, Granada.

I. Boldogság és filozófia

¹Lásd Arisztotelész:

Nikomakhoszi etika.

(Ford. Szabó Miklós.)

Európa, Budapest, 1997,

1095a; Vö. Friedrich

Nietzsche: *Morgenröthe.*

Gedanken über die

moralischen Vorurtheile

(1881) §429;

[http://www.zeno.org/](http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Morgenr%C3)

[Philosophie/M/Nietzsche,](http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Morgenr%C3)

[+Friedrich/Morgenr%C3](http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Morgenr%C3)

[%B6te/Viertes+Buch/429.](http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Morgenr%C3)

[+Die+neue+Leidenschaft](http://www.zeno.org/Philosophie/M/Nietzsche,+Friedrich/Morgenr%C3)

(2017.01.12.)

²Lásd különösen Szent

Ágoston: *A boldog életről.*

In uó: *Fiataalkori*

párbeszéd.

(Ford. Sarbak Gábor.)

Szent István Társulat,

Budapest, 1986.

Lásd különösen Nr. 14.

A boldogság olyan alapvető emberi tapasztalat, mely éppen roppant értelemgazdagsága miatt állandóan fogalmi tisztázásra szorul. Erre három okból is feltétlenül szükség van. Először is, maga a boldogság természetesen reflexióra készít bennünket, vagyis ahhoz, hogy kiteljesedjék, s valóban azzá váljék, ami, teljesen tudatába kell kerülnünk, hogy micsoda, honnan ered, s mire hív meg bennünket. Másodszor — amint ezt Arisztotelész is helyesen látta —, minden ember boldogságra törekszik.¹ A boldogság bölcséleti tisztázásával tehát közelebb kerülhetünk embervoltunk lényegéhez, mely nemcsak e törekvésben, hanem magában a boldog-létben mutatkozik meg a maga teljességében. Harmadszor, s éppen ebből következően, minden kultúra számára alapvető szükséglet a boldogság mibenlétének rendszeres bölcséleti kifejtése, hiszen kultúrán egyebek mellett olyan átfogó értelemösszefüggést értünk, mely az emberi élet minden részletére kiterjedően megkülönbözteti a helyes, vagyis az emberi természet kiteljesedéséhez vezető törekvéseket a helytelenektől, s egyúttal utakat kínál a teljes és értékes emberi élet megvalósításához.

Mindebből leszűrhetjük, hogy a bölcsélet és boldogság között nem csupán esetleges, hanem mindkét jelenség lényegét átható viszony áll fenn,² mi több, egyik sem áll fenn a másik nélkül. A kölcsönös viszony két oldalát így jellemezhetjük: amennyiben a filozófia képtelen érdemi felvilágosítást adni a boldogság természetéről, méltatlanná válik hivatásához; olyan felszínes okoskodássá silányul, mely elsiklik minden ember konkrét életének központi kérdése felett. Másfelől, a bölcsélet nem lehet pusztán külsődleges eszköz a boldogság lényegi természetének feltárásához; magának a bölcselkedésnek is valamilyen boldoggá kell tennie, máskülönben a filozófia kívül esne alapvető emberi törekvéseinek körén.³ Minél boldogabb valaki, annál jobban igényli e különös létállapot megértését, s másfelől, minél jobban megragadja, miben rejlik tulajdonképpeni boldogsága, annál hatékonyabb a boldogság keresésében, és annál tudatosabban s mélyebben képes azt megélni.

II. Lelki élet és filozófia

Amint ezt a dolgozat címe mutatja, nem akármilyen, hanem a 'spirituális boldogság' bölcséleti megragadására vállalkozunk. Érdemes tehát egy következő lépésben a lelkiség, a lelki élet és a filozófia kap-

³Vö. Leonardo Rodriguez
Duplá: *El estado de la cuestión. La recuperación del tema de la felicidad en la filosofía contemporánea.* Diálogo Filosófico, 50 (2001), 194–226.

⁴A keresztények feladata tanúságot tenni boldogságuk forrásáról. Lásd Karl Barth: *Church Dogmatics. Volume 1: The Doctrine of the Word of God, Part 2.* (Ed. Thomas F. Torrance and Geoffrey Bromiley.) T&T Clark International, London, 2004, 443–44.

⁵Lásd Sárkány Péter: *Filozófiai lélegzõgondozás.* Jel Kiadó, Budapest, 2008.

⁶Teória és praxis egységérõl lásd Bakos Gergely OSB: *A filozófia mint életbölcseesség az ókortól a középkorig.* In Bakos Tibor Gergely (szerk.): *Teória és praxis között, avagy a filozófia gyakorlati arcáról.* Sapientia – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

⁷Vö. Paul Ricoeur: *L'herméneutique du Témoinage.* Archivio di filosofia, 42 (1972), N° 1–2, 35–61.

⁸Lásd Mezei Balázs: *Kontempláció és tûnõdés.* In Bakos Tibor Gergely (szerk.): i. m.

⁹Vö. Platón: *Alkibiadész,* 127d. Michel Foucault

csolatát is görcsõ alá venni. Itt is a fentiekhez hasonló szoros összefonódást észlelhetünk.

A lelki életnek elemi része a bölcselekedés, a filozófiai igazságok keresése és közlése. Mindazon igazságok, melyek a lélekben intuíció, vagyis belátás révén feltáruulnak, ahhoz, hogy valóban teljes formájukban, s mélységükben feltérképezhessük õket, rendszeres és dialogikus bölcseleti munkára hívnak. Ez utóbbi egyes fázisaiban más-más feladatokkal kell szembenéznünk attól kezdve, hogy a belátást hû nyelvi formába öntjük, azon keresztül, hogy megvizsgáljuk, milyen igazságot képvisel a hagyomány viszonylatában, egészen az életvilágbeli konkrét tanúságtétel⁴ mikéntjének meghatározásáig.

Másodszor, a filozófia nemcsak része a lelki életnek, hanem egyenesen az a tudomány, mely a lélek mint olyan természetének feltárására hivatott. A filozófia e tekintetben kétségtelenül elmélyültebb s átfogóbb feladatra vállalkozik, mint a pszichológia, mely a lelki folyamatokat, azok összhatását, sajátos viszonyaikat vizsgálja. A filozófia ugyanis a lélek egészét mint olyat tárja fel, még hozzá nemcsak önmagában, s egészlegességében, hanem mindahhoz való viszonyában, ami tõle különbözik, vagyis ami nem-lélek. A filozófia ennyiben a metafizikai s antropológiai kutatást is magában foglalja, olyan megalapozó vizsgálódás tehát, amely a pszichológiát is magába foglalja. A filozófiai, s különösen a vallásbölcseleti alapvetés mindenekelõtt azonban egyfelõl elõkészíti, másfelõl összegzi a lélek eredetére vonatkozó teológiai, vagyis a vallási valóságra irányuló elemzéseket.

Harmadszor, a bölcselekedés már mindig is egyfajta lélegzõgondozás.⁵ A filozófiai munka, legyen bár kutatás, tanítás, írás vagy elmélkedés, a dolgok igazságának odaadó szemléleteként a lélek legfõbb javát szolgálja, már csak azért is, mivel e legfõbb jó tisztázásra szorul, hogy mind teljesebb elismerést nyerjen. A valódi bölcselet, miközben kétségtelenül az igazság feltárásának és elismerésének igénye hatja át, aligha csupán a biztos tudás megszerzésére törekszik. A bölcseleti ismeretet a filozófus még csak nem is pusztán birtokolni, vagy felhasználni, alkalmazni akarja, hanem *megélni*.⁶ Az igazság átélése, érvényre juttatása, tehát tanúsítása⁷ éppannyira a filozófia elemi funkciója, mint a modernitás óta egyoldalúan hangsúlyozott igazságkeresés, a szüntelen kutakodás, melynek sokszor már ideje sem marad a tûnõdésre.⁸

Mínthogy a filozófia alapvetõen *lélegzõgondozás*,⁹ *lelki gondozássá* is válhat. 'Lelki gondozás'-on itt a másik szeretetteljes filozófiai vezetését érttem. A vezetés ténye még nem feltétlenül eredményez kiegyensúlyozatlan kapcsolatot, amennyiben a vezető tudatában marad, hogy maga is vezetett. Egy hatalmi viszony esetleges torzulásait orvosolhatja egy szeretetviszony kettõs asszimetriája. A vezetetség itt ugyanis mindegyik elõtt két dolgot jelent. Elõször is, a filozófus maga az igazság szolgálatára szegõdik. Másodszor a másik személy, még ha vezetett is, mindig teljes és kimeríthetetlenül értelem-gazdag, autonóm valóságként jelenik meg a 'mester' számára. A vezető minden lépését tanítványához kell igazítania, aki nélkül nem tárulna fel számára az az önmagán

behatóan elemzi az „epimelesthai” kifejezést, lásd Michel Foucault et al.: *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault*. University of Massachusetts Press, Amherst, 1988, 16–49.

III. A boldogság protofenomenológiája

Boldogság — boldogulás

¹⁰A perszonalizmus etikai elvéről lásd Rodrigo Guerra López: *Repensar la vida moral. Experiencia moral, teoría de la moralidad y antropología normativa en la filosofía de Karol Wojtyła*. Tópicos, Revista de Filosofía, 31 (2006), 83–102.

¹¹A *Magyar Etimológia Szótár* szerint a boldogság eredeti jelentése szerint a latin *sanctus* (szent), illetve *felix* (boldog szerencsés) szavak fordítása.

¹²Boldogulás és boldogság politikai összefüggéseiről lásd Martha C. Nussbaum: *Creating capabilities: The human development approach*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – Massachusetts – London, 2011; és másfelől John Milbank: *The Politics of the*

túli transzcendens valóságdimenzió, amelyben folytonos dialógusban egyesülve útítársakként kell eligazodniuk.

A filozófia tehát nemcsak a saját lelkünk, vagyis önmagunk személyes javát keresi, hanem mindenekelőtt magának a léleknek, s ezért a személynek mint olyannak a javát is.¹⁰ Éppen ezért valamilyen elemi közösségi dimenzió már a keresés fázisában is jellemzi a filozófiát.

Amikor most a boldogságra összpontosítunk, először is annak legközelebbi s legáltalánosabb formájából, vagyis *nyelvi megjelenéséből* indulunk ki. Nem bocsátkoznék etimológiai fejtegetésekbe,¹¹ csupán azt emelem ki, hogy minden nyelv másképpen s mást ragad meg, és tesz közzszemlére a boldogság emberi alaptapasztalatából. Ennek részeként különösen érdekes az, ahogyan elkülöníti egymástól a valódi boldogságot a hozzá csupán hasonló, vagy vele egyenesen szembenálló (ellentétes és ellenkező) formáktól.

Induljunk ki a magyar nyelv gazdagságából szemügyre véve *boldogság* és *boldogulás* különbségét. A boldogulás igéből képzett főnév, vagyis a személy tevékenységét emeli ki. Aki boldogul, az maga keresi a boldogságát, mindenekelőtt azért, hogy megoldást keres problémáira, gondjaira. A boldogulás elsődlegesen tehát nem *lélekállapot*, hanem olyan, akár életformává tehető cselekvési stratégia, amelynek keretében az illető szándékainak megvalósítását — noha egy elleneséges, problematikus környezetben kifejtett erőfeszítések árán — mégis siker koronázza.

A boldogság azonban aligha azonosítható az ilyen értelemben vett tevékenységgel. Figyelemreméltó módon a boldogság ugyanis ‘eltölt bennünket’. Elfogadni s megélni a boldogságot, melyből részesülve egész lényünk átalakul, olyan aktus, mely merőben különbözik attól, hogy valaki kutatja a maga boldogságát, igyekezvén egyre jobban boldogulni. Tisztázásra vár tehát a kérdés, milyen viszony áll fenn a boldogság mint lélekállapot s a boldogulás mint ennek elérésére irányuló tevékenység között. Formálisan szemlélve a következőket állapíthatjuk meg: 1) A boldogság nem azonos a boldogulással. 2) A boldogság ugyanakkor nem is független a boldogulástól. 3) Boldogulás és boldogság viszonya nem egyszerű ok-okozati viszony.

Ez utóbbi azzal magyarázható, hogy a boldogság nem a külsődleges jólét természetes velejárója,¹² vagyis a jólét és a boldogság közé beékelődik a helyzetünket értékelő ítélet szabadsága. A boldogság — anélkül, hogy pusztán szubjektív terminusnak tartanánk — mégis csak magában foglal egy a személyes sorsunkra vonatkozó értékítéletet: semmiképpen sem pusztán érzelm. Kétségtelen, hogy ez az értékítélet nem teljesen független az illető személy külsődleges élethelyzetétől. E tekintetben azonban meglepő összefüggésekkel is találkozhatunk: akadnak olyan nemes lelkű emberek, aki éppen a legnagyobb megpróbáltatások és a látszólag szomorú elhagyatottság idején fedezik fel a valódi boldogságot. Ennek valósága noha az időben, az emberi lét temporalitásában mutatkozik meg, lényegét, vagyis forrását tekintve

mégis érintetlenül hagyja az idő múlása. Bármilyen szubjektív legyen is a boldogság konkrét 'élménye', az élményben feltáruló valóság, vagyis az, ahonnan úgymond a boldogság *eljön* hozzánk, önmagában teljesen intelligibilis és változatlan lényegiség, ősforrás, mely éppen ilyen minőségében teremti meg a fenomenológiai s bölcséleti reflexió lehetőségét. Mi több, maga a boldogság mint kiemelten világos adódástapasztalat magában hordja a bölcselkedés elodázhatatlan igényét.

Boldogulás és boldogság különbsége és összefonódása legtisztábban a külső *tevékenység* és a *szemlélődés* viszonyát tekintve ragadható meg. E gondolat értelmezéséhez röviden tisztáznunk kell a kulcsfogalmakat. Érdeemes egyfelől megkülönböztetni egymástól az aktus és a tevékenység fogalmát, másfelől fel kell mutatnunk a szemlélődés és a diszkurzív gondolkodás eltérő természetét. Minthogy a *boldogulás* egyértelműen tevékenység, azt hihetnők, az ettől világosan különböző boldogság teljes passzivitást feltételez. A boldogság *megélése* ezzel szemben számos érzelmi, intellektuális és spirituális aktust és értékválaszt magában foglal. Ezek egyike, s a klasszikus filozófiai hagyomány szerint a boldogság lényegéhez legszorosabban kötődő aktus a *szemlélődés*. A szemlélődés a tudati tárgy olyan *tevékeny* felidézése, felvonultatása a lélek belső szeme előtt, amelynek során az a maga teljességében tárul fel (*selbstoffenbaren*) a tudat előtt. A szemlélődés tehát mindenképp előtt abban különbözik a diszkurzív gondolkodástól, hogy nem egy meghatározott szempontból tekint a tudati jelenségre, hanem annak feltáruló valóságára válaszolva azt egészében befogadja, s mintegy elmerül a jelenség önadott (*self-given*) egészleges értelmében. A szemlélődés tehát nem a pontról pontra előrehaladó, kérdésekre választ kereső reflexió, hanem a receptivitás képessége.¹³ A befogadás itt egyfajta figyelmes, s ezért *aktív* nyitottságot jelent, melyre többnyire éppen az elmélkedés, a dolog értelmének, lényegi jegyeinek tudati felsorakoztatásával során teszünk szert.

¹³Érdeemes itt felidézni Heidegger „Besinnung“-kifejezését. Lásd Martin Heidegger: *Vorträge und Aufsätze*. Günther Neske, Pfullingen, 1954, 68.

**Öröm — élvezet —
vidámság — jókedv
(Joy-pleasure-
cheerfulness)**

A fentiekben a boldogság megjelenését, a jelenség feltűnését vizsgáltuk. Egy következő lépésben most megélésének módjára összpontosítunk. Arra keresünk választ, milyen viszonyban áll a boldogság az örömmel (*joy-alegría*), az élvezettel (*pleasure-gozo*) és a vidámsággal (*cheerfulness*), melyekkel éppoly gyakran összetévesztik, mint amilyen gyakran tévesen azt képzelik, semmi köze ezekhez.

Kezdjük azzal, hogy felelevenítjük e jelenségek különbségét. A pusztán élvezet nem azonosítható teljesen a boldogsággal. Ezt két érveléssel bizonyíthatjuk. Először is, az élvezetnek mindig konkrét intencionális tárgya van, amennyiben mindig *valamit* élvezünk. Érdeemes kiemelni, hogy az élvezet korántsem mechanikus ok-okozati összefüggésen alapul, hanem számos készség és érzékenység kell az adott tárgy, illetve annak sajátos élvezeti értékének felismeréséhez s befogadásához. Addig tart az én önátadása nyomán kialakuló élvezet, amíg az adott intencionális tárgy e tulajdonsága jelenvaló a tudat számára, s az erre vonatkozó értékítélet érvényben marad. Amikor pedig teljesen átadjuk magunkat az élvezetnek, akkor az élvezet tárgya valóságmezőnknek

¹⁴Ezt az általa autoleikusnak nevezett élményt igen meggyőzően mutatja be Csíkszentmihályi Mihály immár klasszikusnak számító könyvében. Lásd Csíkszentmihályi Mihály: *Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémia, Budapest, 2004.

a környező jelenségeket is meghatározó középpontjává alakul, tehát az adott pillanatban ez lesz az értelmesség kritériuma, s mércéje.¹⁴

Ezzel ellentétben a boldogság 'intencionális tárgya', vagyis a boldogság oka nem írható körül; valahogy mindig ködbe vész, vagyis még akkor sem tekinthető egy tárgy valamely tulajdonságának, ha a boldogság konkrét kiváltó oka történetesen ez az adottság. A boldogság minden konkrét kiváltó okát meghaladóan magára a valóságra mint olyanra vonatkozik, a boldogság ugyanis szükségképpen meghaladja saját kiindulópontját: intencionális tárgya egyre táguló értelmi mezővé alakul. A boldogság így mindig egy sajátos értelemfejlődést, az értelmesség horizontjának folyamatos bővülését eredményezi.

Mínthogy a boldogság visszaható, reflexív állapot, vagyis nemcsak boldogok vagyunk, de ezt tudatosan meg is éljük, magában foglal egyfajta értékítéletet. Fontos belátni, hogy ez utóbbi magára a valóság természetére, s ezért a valóság teljességére vonatkozik. Másodsor, éppen mivel a valóság mint olyan fennáll, noha a boldogság élményszerűsége, vagyis szubjektív megtapasztalása egy bizonyos időszakra korlátozódik, ez a befogadás s nem a 'tárgy' sajátos természetéből adódik. Másként fogalmazva, minden boldogság inherens módon, vagyis saját belső értelmét tekintve korlátlanul fenn kíván maradni. Mi több, a boldogság mindaddig fenn is áll, amíg képesek vagyunk ugyanolyan beállítódással viszonyulni a benne felsejlő, éltető és örök értelemhez.

E lényeges különbségek ellenére is azt mondhatjuk, hogy nem nélkülöz minden alapot az élvezet összekeverése a boldogsággal. Ahogyan az élvezet során is pozitív beállítottsággal viszonyulunk a tárgyhöz, úgy az élénk táruló valóság végső értelmét illetően a boldogságot is ilyen *alapbeállítottság* jellemzi. Mi több, ahogyan az élvezet alanya is átengedi magát a tárgyának, úgy alapbeállítottsága (*Grundeinstellung*) a boldog embert is önátadásra készíti.

A boldogság esetén az önátadás gesztusa minőségileg mégis más, hiszen a boldogság mindig *megilletődést* vált ki belőlünk, amennyiben egész valónkban érint és szólít meg bennünket. Amikor előnt bennünket a boldogság, ez az élmény összekapcsolódik önmagunk teljes elajándékozásával, mely azonban mindenkor szabad válasz. Nem csupán igent kell mondanunk a boldogságra, hanem a megilletődés élményének összetettségében éppen a boldogságra kell igent mondanunk: a boldog ember nem önmaga java után kutakodik lázasan, nem saját gondjai és kérdései kötik le figyelmét, hanem egészen boldogságának 'tárgyánál' időzik, s teljes emberi valójában elmerül annak szemléletében. Ilyenkor élvezettel járja be a valóság különböző dimenzióit, miközben egy pillanatra sem téveszti szem elől a létezés teljességét. A boldogság mint szemlélődés ennyiben sajátos értékítéletet foglal magában, melynek tárgya a lét teljessége, melyre a boldog ember nem csupán adottságként, hanem adományként tekint. Röviden, a boldogság a teljes valóság jóváhagyása, s a lélek hátalattal ujjongása a teremtés sokszor rejtett, mégis bizonyos végső jósága láttán.

Mindezek fényében könnyebb dolgunk van, amikor most öröm és boldogság viszonyának tisztázásába kezdünk. Míg a boldogság „in-

tencionális tárgya” (erről a fentiek értelmében itt csak idézőjelben beszélhetünk) maga a lét sajátos adománya, az öröm-érzetet egy konkrét, időbeli jelenség vagy esemény váltja ki. A különbség ezen felül abban is kitűnik, hogy miközben az öröm kizárja a bánatot, a boldogság egyáltalán nem összeegyeztethetetlen vele. A boldog ember érzelmvilágából aligha hiányozhat a bánat, hiszen sem a valóság-egészre vonatkozó értékítélete, sem az önátadást is magában foglaló alapbeállítottsága nem zárja ki, hogy a valóság minden releváns része sajátos természetéből kifolyóan jogos bánatot váltson ki a boldog személyben. Ugyanis épp a boldogság mint alapbeállítódás révén vagyunk képesek azon események megfelelő szemléletére, melyek joggal tesznek bennünket bánatossá. Ilyen esemény mindenekelőtt a *bűnbánat*.

A boldog ember érzelmvilága nem sekélyes; nem az a boldog, aki a felhők fölött él, tudomást sem véve a szenvedésről, s persze nem is az, aki az *ataraxia*, a szenvtelenség hamis menedékét keresi. Ugyanakkor az is igaz, hogy aki valóban, vagyis *létállapotát* illetően boldog, azt a valóság teljességére vonatkozó alapvető értékítéletében nem rendíti meg semmilyen bánat. Éppen ezért semmilyen érzelmétől nem menekül el, s így sokrétű tapasztalata nyomán érzelmvilága is egyre gazdagodik. A boldogsággal együtt járó alapvető beállítottság hozzásegíti ugyanis ahhoz, hogy minden tárgyat, eseményt, az élet minden drámai pillanatát annak sajátos értéke szerint ítéljünk meg.

Mindazonáltal a boldogság legteljesebb érzelmi kifejezése kétségtelenül az öröm. Amint később érvelni fogok, a boldogság mindenekelőtt az együttlét sajátos formájaként (*együttvalóság*) értelmezendő, vagyis olyan *létállapot*, melyben a maga teljességében feltárul előttünk a *communio personarum* értelme. A szeretett másik jelenléte pedig mindenekelőtt örömmel tölt el bennünket.

Nézzük harmadszor, vajon mi különbözteti meg a vidámságot a boldogságtól. A vidámság, s ellentéte, a szomorúság, egész jellegében mérőben különbözik a bánattól és az örömtől, hiszen ez utóbbiak érzelmek, pontosabban a lélekre visszaható, vagyis centripetális érzelmi válaszok. A bánat és öröm olyan érzelmi válaszok, melyeket egy adott intencionális tárgy, főként valamilyen konkrét esemény idéz elő bennünk.

A vidámságról és a szomorúságról ellenben nem valamely intencionális tárgyra vonatkozóan beszélhetünk. Itt inkább kétféle *lelki állapotról* van szó, vagyis a lélek hangoltságáról, olyan lelki beállítottságról, mely ablakot nyit a valóságra. A megtapasztalás módját illetően minden valóság-tapasztalatra rányomják a bélyegüket, vagy másképpen fogalmazva, minden valóság-tapasztalat kötődik bizonyos lelki állapothoz, mely mint valami filter megszűri azt, hiszen a lélek már mindig is valamilyen meghatározott, vagyis nem semleges állapotban van: bizonyos jelenségekre, bizonyos értelem-egységekre nyitottabb, míg mások az adott lélekállapotnak kevésbé megfelelőek, s így nehezebben tűnnek fel az értelemhorizonton.

A lelki állapotok kétségtelenül változóak, s e változás oka, ellentétben az érzelmekkel, szemléletileg nehezen tisztázható. Minden lelki állapot-változás olyan összetett adottság, mely számos lelki folyamat ered-

ménye; ezek egy része a tudat azon részében zajlik, melyet csak külön erőfeszítéssel, vagyis sajátos módszereket alkalmazva emelhetünk át a világos szemléleti szférába. Ez persze nem jelenti, hogy teljesen kiszolgáltatottak lennénk a lelki állapotoknak, főként amennyiben ezek az önreflexió keretében is felszínre törnek. A lélek egyik csodálatos tulajdonsága éppen az, hogy egyebek között saját állapotához is képes szabad viszonyt kialakítani, vagyis adott esetben akár szembe is szegülhet saját „hangulataival”.

A boldogság mindenekelőtt abban különbözik a lelki állapotoktól, hogy örök, s kifogyhatatlan forrásból táplálkozik. Némelyek azt gondolhatják, hogy a boldogság-élmény szintén rendelkezik időbeli korlátokkal, érdemes azonban egy lépéssel tovább menve feltenni a kérdést, vajon e korlátok nem kizárólag a befogadó oldaláról jelentkeznek-e? Belefáradhatunk-e a boldogságba, előfordulhat-e, hogy kiutat keresünk belőle? A boldogság akkor illan el előlünk, ha szem elől tévesztjük forrását. Emiatt tehát a boldogság a vidámságtól merőben eltérő temporális struktúrával rendelkezik. A vidámság ugyanis lényegszerűen véges, értelmét éppen az adja, hogy olyan fokozott lelki állapotot jelent, mely különbözik a normálistól. A boldogság azonban a lélek kiteljesedett, vagyis természetes(en természetfeletti) állapota, melyet éppen ezért nem fenyeget semmiféle hangulatváltás.

A boldogság abban is eltér a lelki állapotoktól, hogy a lelket nem csupán egy sajátos szempontból, vagyis hangulatát, hangoltságát illetően, hanem egész mivoltában jellemzi. A boldogságot éppen ezért *létállapot*nak nevezhetjük, mely a lelket a maga kiteljesedett formája szerint létében jellemzi. Míg a boldogság mint *lelki állapot* a lélek aktuális harmóniájára utal, vagyis inkább arra, hogy érezzük magunkat, addig a létállapotszerű boldogság annak nyomán tölt el bennünket, hogy sikerül sajátos viszonyba kerülnünk a létezéssel mint adománnyal, s ezen keresztül magával az Adományozóval. A *létállapot*ról akkor beszélünk, ha egy sajátos alapbeállítódásnak köszönhetően az együttlétből, pontosabban az *együttvalóság*ból kiindulva értelmezzük mind önmagunkat, mind a feltáruuló valóság teljességét.

A boldogság mint lelki állapot nem összeegyeztethetetlen sem a vidámsággal, sem a szomorúsággal. A vidámságnak és a szomorúságnak kétségtelenül megvan a maga ideje s helye (vö. Préd 3,1). Amíg a vidámság, illetve a jókedv a külső valóságra nyit ablakot, addig a lélek szomorúsága befelé, a lélek belső szemléletére, a belső világban való elmélyedésre hív meg. A boldog s kiteljesedett lélektől egyik sem idegen, mi több, mindkettő a boldogság megélésének más-más aspektusait tárja fel. Ez persze korántsem zárja ki, hogy időről időre — éppen a teljesség jegyében — ne kellene hol a parttalan, s talán nem éppen helyénvaló vidámság ellen küzdenünk, amennyiben az arra készteti a lelket, hogy tudomást sem véve a szenvedésről, a felszínen maradván, elvegyüljön az élet színes kavalkádjában. Másfelől persze, éppígy a boldogság beragyogta teljesség fényében az olyasfajta szomorúságtól is óvakodnunk kell, mely veszélyesen közel vezet bennünket a két-

ségbeeséshez, s ezzel a boldogságban adott *communio personarum* feloldásához.

IV. A boldogság fenomenológiája

A boldogság jelenségének pontosabb megragadásához most a boldogság intencionális tárgyát kell gondosabban szemügyre vennünk. Bevezető elemzésünk e tekintetben is útmutatással szolgálhat. Hasonló jelenségekkel összevetve ugyanis beláttuk, hogy a boldogság oka nem egy konkrét életvilágbeli, mulandó jelenség. Másfelől már Arisztotelész is helyesen ismerte fel, hogy a boldogság semmilyen önmagán kívüli célra nem irányul. Ennyiben tehát nem valamely konkrét dolog, vagy életvilágbeli esemény miatt, s nem is valamiért vagyunk boldogok.

Felmerül tehát a kérdés, vajon a boldogság a lélek önélvezete-e csupán? Már fentebb beláttuk, hogy a boldogság nem lehet élvezet, mint-hogy nem egy jelenség (legyen akár maga a lélek), hanem a valóság teljességéről alkotott értékítélet foglal magában. Abszurd lenne tehát azt gondolni, hogy a boldog ember önmaga lelkének örül, saját lelke boldogítja, s nem valamely tőle különböző forrásra irányulva talál rá a boldogság. Ez az értékítélet a *teljes valóság* feltárulásának tapasztalatán alapszik, s az abban megmutatkozó igazságra vonatkozik. Egész valóságot, vagyis a lét totalitását meg kell különböztetnünk itt a lét s a valóság teljességétől. Az egész valóság a létezők összességét, vagyis a teremtett világot jelenti. A boldog ember persze nem csak, s még csak nem is elsősorban azt ismeri fel, hogy az egyes létezők a maguk természete szerint jók, s a totalitás, vagyis a valóság egésze örvendezésre ad okot. Nem egy kozmikus tapasztalatról van szó, hanem egy a személyes találkozás élményére épülő belátáson: a valóság teljessége, vagyis a legteljesebb formában létező valóság átéléséről. A boldog ember azt éli meg, hogy a teljesebb lét, a természetének kiteljesedése jó, s ezért a legteljesebb létnek, a jóság forrásának, melyből mindezt ajándékként kapja meg, szintén csak jónak, méghozzá kimeríthetetlenül s végtelen jónak kell lennie.

Ezt az igazságot azonban csak olyan tapasztalat tárhatja fel előtte, amely részlegessége ellenére is a teljességre utal, von Balthasar kifejezésével, megsejteti velünk az egészet a töredékben. A tapasztalatnak e sajátos formája mindenekelőtt a személyes találkozásokat jellemzi.

A teljes valóságot megvillantó *személyes találkozás* során, amennyiben ezt nem korlátozzák a szemlélő előzetes ítéletei és beállítódása, a szemlélődésben szabadon megmutatkozhat a személy mint olyan valóság. A másik személye olyan ismeretelméletileg kitüntetett valóság, amelyre mindennél teljesebb módon nyitottá válhatunk. A másik személyének ontológiai és ismertelméleti kitüntetettsége abban is megnyilvánul, hogy a személy nem csupán része a kozmosznak, hanem maga is mikrokozmosz: a valóság a maga teljességében tükröződik benne.¹⁵ Az emberi személy ugyanakkor nem csupán visszatükrözi a valóságot, hanem lényé által kifejezésre is juttatja, és megnyilvánítja azt, ami abban legvalósabb, s ami áthatja és rendezi a valóság egészét. Ez az emberi személy által megnyilvánított transzcendens valóság nem más, mint az emberben munkáló és rajta túlcsoorduló isteni szeretet.

¹⁵Giovanni Pico de la Mirandola: *De la dignidad del hombre*. Editoria Nacional, Madrid, 1984. (Magyarul lásd: *Az ember méltóságáról*. In: *Reneszánsz etikai antológia*. Gondolat, Budapest, 1984, 214.)

A boldogság éppen ezért elmélyedés a *communio personarum*ban, vagyis a személyek szeretetteljes közösségét jellemző létállapot; nemcsak részesülés e személyes közösséget átható szeretetből, hanem az, ahogyan a személy egész valójában, vagyis megszólított létében kiteljesedve egészen válásszá válva *felel* is e találkozásban feltáruló *teljes valóságra*. A boldogság a megfelelő szeretetteljes válaszadás létállapota.

V. A boldogság mint 'laetitia'

¹⁶*In laetitia, nulla dies sine cruce!* „Örömben nincs nap Kereszt nélkül!”
– Szent Josemaria Escrivá buzdította így magát, hogy „nagyilekűen s mindig jókedvvel hordozza az Úr terhét, még ha ez sokszor azt is jelenti, az árral szemben kell úszni”. (1945. február 2-án kelt levél; lásd Andrés Vázquez de Prada: *The Founder of Opus Dei*. Vol. II. Scepter Publishers, New York, 2001, 21.)

Amennyiben a boldogság a teljes valóságra irányul, úgy kétségtelesen a szenvedést is magában foglalja. Akit a teljes valóság feltárlásának szemlélete tesz boldoggá, kétségkívül nem menekül el a szenvedés elől, és nem is tagadja annak tényét. Másfelől azonban nem is merül alá a szenvedés élményében kizárólagos valóságnak tekintve azt. *Közösségvállalásként éli meg a szenvedést*. Ha őt éri bánat, vagy osztályrésze szenvedés, tanúságot tesz annak igazságáról a másik szeretett személy előtt, akihez épp ez által kerülhet közelebb. A szenvedés magányába szédülve ugyanis a másik személyt is elvesztené. De akkor sem fordít hátat a szenvedésnek, ha a másikat éri fájdalom, hiszen éppen ott, éppen a nehézség tovaszökő értelménél találhat rá a másik sebzettségében megmutatkozó igazságára.

A boldogság ennyiben mindig elmélyülés is a szenvedésben. A közösség megélése nyomán felszökő boldogság jelöli ki ugyanis azt a végső értelmi horizontot, melyen a szenvedés tulajdonképpeni értelme feltárlható. A boldogság éppen ezért *laetitia*, átlényegülő szenvedés.

Nézzük pontosan mit jelent a boldogság mint 'laetitia', vagyis milyen beállítódásra s viszonyulásra készítet bennünket a valódi boldogság a szenvedést illetően. E viszony több, egymástól világosan elkülöníthető és bizonyos értelemben egymásból kibomló szakaszokra tagolható. Ahogy lépésről lépésre haladva kerülhetünk közelebb a következő felismeréséhez: *In laetitia, nulla dies sine Cruce*.¹⁶

Amennyiben a boldogság mint sajátos létállapot bizonyos aktusok révén nyilvánul meg s teljesedik ki, a boldogság a szenvedést illetően valóban belső tevékenységgel párosul. Ennek elemzésében irányadó, hogy teológiai értelemben a boldog ember a megváltás fényében éli meg szenvedését. Nemcsak a végső értelem elővételezése szükséges a szenvedés megértéséhez, hanem és mindenekelőtt egy olyan közösség, olyan *communio personarum* tevékeny megélése is, amelyben az emberi személy egyszerre képes átélni önmaga kicsinységét, s a megalapozott bizalmat egy nála végtelenül becsesebb és szerető személy iránt, akinek már mindig is megelőlegezett szeretete révén kiteljesedhet. A szenvedés tehát a végső és teljes közösséget elővételező tapasztalatok révén nyer értelmet: abban, ami noha még nem teljességgel, de már most is valóságosan jelen-való.

A szenvedéssel való szembesülés azonban még az ilyen közösség tagjai számára is a boldogság próbája. Az első lépcsőfok, az első releváns aktus maga a szenvedés mint olyan helyes (f)elismerése. Ehhez visz közelebb a szenvedés értelmének sajátos kérdőre vonása. Noha ajkunkra az a kérdés tolul roppant erőszakosan, miért, vagy mi végre szenvedünk, sokkal inkább a szenvedés *mibenlétét*, vagyis azt kell

megértenünk, mi az a lényeg-összefüggés, amelyben a szenvedés a maga csorbíthatlan természetével egyáltalán feltárulhat. A mibenlét kérdése, az isteni-emberi dráma tág összefüggésének helyreállítása nyitja meg a teret a szeretet-közösség tapasztalatának előtérbe helyezéséhez. A végső lényegösszefüggés tehát egy interperszonális és drámai viszonyrendszer. Csak elhivatott lélekkel, szabadon belevetve magunkat ebbe az alfától ómegáig, teremtéstől az eszkatonig húzódo roppant drámába, születhetnek a bölcséleti dimenzión is túlmutató konkrét válaszok a szenvedésre. A két szélső pontot, melyek között feloldhatatlan ellentét feszül, a *másikra bízott reményteljes szenvedés és a magába zárkózott ember kétségbeesett gyötrelme jelenti.*

Bármilyen nehéz legyen is a szenvedés elfogadása, a pusztá bele-törődés még kevés a boldogsághoz, s legfeljebb a lélek törékeny egyensúlyát állíthatja helyre. Aki szeretetteljesen és egészen átélve a megváltás drámáját, igent mond a keresztre, az félelem nélkül, gyermeki módon tekinthet az ajándécul visszacapott valóságra. Furcsa módon, ha csak ki nem egyensúlyozza lépteinket a vállunkra vett keresztt, akár a legkisebb fájdalom láttán is minden lépésnél elbizonytalanodik a járásunk.

A következő lépés, vagyis az *engesztelő szenvedés keresésének* gyakorlata ismét egy újabb lelki szintet jelöl, és sajátos, az Istennel való legszorosabb egyesülés tapasztalatát igényli. Erre utal Krisztus, amikor röviddel halála előtt a boldogságról beszél a tanítványoknak: „Ezeket azért mondom nektek, hogy az én örömöm legyen bennetek is, és teljes legyen az örömötök” (Jn 15,11).

Edith Stein a boldogságnak e legteljesebb és végső fokáról lelkesültségében is óvatos szavakkal szól, kijelölve az irányt mindazok számára, aki valódi boldogságra vágyanak:

„Az önkéntes engesztelő szenvedés az, ami valóban bensőleg egyesít bennünket az Úrral. Amikor sor kerül rá, már egy Krisztushoz fűződő létező viszonyon alapszik. Hiszen az ember természeténél fogva menekül a szenvedés elől. És a szenvedésnek a fájdalom perverz élvezetéből fakadó mániákus akarása teljes egészében különbözik az engesztelő szenvedés óhajtasától. Az ilyen élvezet nem spirituális törekvés, hanem érzéki vágy, s nem jobb, mint más érzéki vágyak, sőt tulajdonképpen rosszabb is, mivel ellenkezik a természettel. Csak olyasvalaki, akinek lelki szemeit felnyitották a világi események természetfölötti viszonyaira, vágyakozhat arra, hogy szenvedésével engeszteljen, s ez csak olyan személyek számára lehetséges, akikben Krisztus szelleme lakozik, akiknek tagokként életet adott az Úr, csak azok részesülnek erejéből, értelméből és vezetéséből. Az engesztelés tettei csak szorosabban kötnek bennünket Krisztushoz, ahogyan szorosabb kötelék fon össze minden olyan közösséget is, mely egy ügyön fáradozik, s ahogyan a test tagjai is organikus egységben dolgozva fokozatosan mind jobban eggyé válik (...) a kereszt szeretete egyáltalán nem mond ellent annak, hogy valaki Isten szerető gyermeke legyen. Ha segítünk Krisztus kereszttjét cipelni, az erős és tiszta örömmel tölt el bennünket, s azok, akik képesek erre, s ezt akarják, Isten leghitelesebb gyermekei (...) Csak az isteni fővel együtt tehet szert az emberi szenvedés engesztelő hatalomra.”¹⁷

¹⁷Edith Stein:
Essential Writings.
(Ed. John Sullivan OCD.)
Orbis Books, New York,
2002, 130. (Kiemelés és
ford. tőlem – Sz. M.)

Bethlen Miklós a vallási unióról

JANKOVICS JÓZSEF

1949-ben született Seregélyesen. Irodalomtörténész. 2015-től az MTA Irodalomtudományi Intézetének nyugdíjasa.

Az általános megítélés szerint Bethlen Miklós halálos ítéletének, majd évtizednél is hosszabb bebörtönöztetésének legsúlyosabb oka a *Columba Noe...* című politikai tervezete volt, melyben Erdély sorsát mind bel-, mind külpolitikailag az addigiaktól látszólag eltérő módon akarta szavatolni. Ám Bethlen maga is előszámlálta elítéltetésének jó néhány okát, amelyek legalább olyan súllyal esnek a latba, mint e tervezet. (Tizenkét pontját számolta össze csak Rabutin császári generális iránta érzett ellenszenvének.) Nem mennén itt most bele a *Noé galambja...*-tervezet mind a negyedszáz pontjának tárgyalásába, hatékonyságát, teljes kudarcát és kontraproduktív voltát és következményeit jól tükrözi annak teljes elutasítása, és a szerzője ellen indított peres eljárás, amelynek során a generális a Guberniumot és a Szebenbe kényszerült tanácsurak rendjét fenyegetéssel és zsarolással, az elmentmondást lehetetlenné téve, kimondatta a halálos ítéletet a szerző fejére. A politikai tervezet lényege, hogy idegen, jelentős német családból származó protestáns fejedelem uralma alá akarja rendelni Erdélyt, akinek egy Habsburg főherceg lányát kell feleségül vennie, ami a Habsburg-házhoz való hűséget szimbolizálja, és egyben garantálja is azt. Az ország pedig — mint az volt korábbi tervezeteinek is lényeges kívánalma — a *semlegesség* státusát foglalná el, adót fizetve mind a töröknek, mind a Monarchiának.

Valójában Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erős állama lebegett példaképként Bethlen Miklós szeme előtt. S itt követte el a tragikus vétséget. Mert a bécsi udvar immár egy katonai és jogi szempontból egyaránt Habsburg-fennhatóság alá tartozó tartományról nem hajlandó lemondani egy önálló, semleges, csupán adófizető Erdélyért. Ez olyan fokú önállósulása lenne egy ravasz taktika eredményeként katonai erővel megszállt országnak, amit a főhatalom már nem kíván elfogadni. Bethlen Miklós egy holt lovat adott volna egy országért.

Két új vonulat szellemi magatartásában

De valószínűleg mégsem csak ezért ülhetett éveken át Szebenben majd bécsi börtönében, hanem talán azért is, mert szellemi magatartásában két új vonulat vált ez idő tájt megfigyelhetővé. Az egyik a kálvinizmusát és puritanizmusát egyaránt maga mögött hagyó, attól elhatárolódó, a különféle felekezetek egymás mellett, de egymás ellenében működő szervezeti létmódja és teológiája helyett az egyetlen s egyesült közös vallás, az első vallás, a krisztusimádó *keresztyénység* neve alá besorolható őskeresztyén *szertetevallás* hívője és terjesztője kívánt lenni. Amelynek középpontjában Jézus Krisztus, akiről a nevét is kapta e vallás, a hívő ember és az Isten közötti köz-

¹Wesselényi István:
Sanyarú világ. Napló
1703–1708. I. 1703–1705.
(Közzéteszi Magyar
András.) Kriterion,
Bukarest, 1983, 185.

Változás a vallásról alkotott elképzelésében

²Kósa László: *Az istenes,
bibliaolvasó Bethlen
Miklós.* Protestáns
Szemle, 1992/3. 178–
193.; Tóth Zsombor:
*A koronatanú: Bethlen
Miklós.* Kossuth Egyetemi
Kiadó, Debrecen,
2007, 76, passim.
(Csokonai Könyvtár)

vetítő áll. Ez a kijelentése aligha nyerte el az éppen terjeszkedni akaró római egyház és a bécsi udvar tetszését. Nem lehet véletlen, hogy Bethlen Miklós e felkiáltással fogadta halálos ítéletét: „Reformata religio, temiattad halok meg, Úr Jézus Christus, teéretted halok meg”.¹ A másik megfigyelhető változás pedig az addig az erdélyi törvényekre alapozó reformpolitikus kancellár egyre radikalizálódó, már a lázadás fokáig eljutó külpolitikája volt.

Lássuk az első változást, a vallási átrendeződést Bethlen szellemi orientációjában, amely az *Önéletírása Előljáró beszédének* születésekor, 1708-ban, Eszéken megfogalmazódott, s készen állt benne, a többek között a religióról írt nyolcadik részben. S egyaránt jelen volt egész fő művében, és *Imádságoskönyvében* is. Azért is oly fontos az e kérdésben kinyilvánított álláspontját ízekre szedni, mert az enyedi kollégium mentora és főkurátora, az „udvarhelyi schola” erigátora és gondnoka, az erdélyi kálvinista egyház főgondnoka és pénzügyeinek kezelője volt, aki örömét fejezte ki, hogy megszabadult ősei unitárius vallásától, a református hitben nevelkedett Bethlen Gábor védelme és Keresztúri Bíró Pál tanítása nyomán. Vallomásának első sorai, majd életrajzi eseményeiben való állásfoglalásai alapján a hagyományos szakirodalom joggal tartotta őt hithű kálvinistának, akit megérintettek a puritánus eszmék, ám Tóth Zsombor a kérdésben erősebb alapokra helyezkedő monográfiájában teljes joggal mutatta ki Bethlennek a religió dolgában mutatott, a puritanizmushoz hajló, annak elsődleges szövegkontextusa alapján kiérlelődő önreprezentációit.² Azaz, a puritán mentalitás számos jegyét és bizonyítékát. Ám, valószínűleg szebeni fogságának négy évig tartó periódusában, Bethlen még ennél is tovább lépett: Eszéken már a maga teljességében jelenik meg új religió-értelmezése, amely már — véleményem szerint — mind a református-kálvinista, mind az arra épülő puritán religió-fogalomtól lényegi kérdésekben eltérően fogalmazza meg önmagát. „A religio azért valósággal nem egyéb, hanem az embernek az Istenről a természet által belé öntetett értelme, és hűti, gondolkozása az Istenről. Ez a religio, melyben, mint már megláttuk, az egész világ megegyezett.” Vagyis egyetemes, univerzális, közös volt a hit.

„Valamennyi vallás, confessio, superstitio, babona, secta, értelem, schisma, szakadás, haeresis, eretnokség, és egyéb akármilyen névvel nevezetett különböző értelem volt, vagyon s lészen a világon az Istenről, az mindenik célul, objectumul teszi fel az Istent, hogy ő azt dücsóíti, és végül vagy okul, hogy ő azáltal minden dolgaiban boldogul. Mind a cél, mind a vég jó”; a római, a helvéciai, az augustai, a görög, az unitárius — mind keresztyénnek tartja magát. „...minthogy nincs is több religio, hűt, hanem egyedül csak a Christiana religio, keresztyén hűt, melyre a Krisztus mind testének üdejében, mind mennybemenetele után Szent Lelke és apostoli által tanította a primitiva, elődeden való ecclesiát; mindenik ez avval dicsekedik, hogy ő azon vagyon; de ami a keresztyén vallásnak legnagyobb jele volna maga Krisztus urunk mondása szerint, *Joh. 13 : 34. 35.*: hogy egymást sze-

ressék, nem, hanem halálra gyűlölik, üldözik egymást...” „Üljön öszve szeretettel a keresztyén világ, vetköztesse ki a religiót abból a ficamás, kendőzött, pésmázott, maga találmányú köntöséből, azaz: vegye el tőle, amit maga hozzáadott, viszont adja vissza néki azt, amit róla levont, az igaz szeretetnek és alázatosságnak fejér, candida köntösét: mindjárt feltalálja a Krisztus mátkáját, az első ecclesia religióját. El kell a keresztyén világból a pápista, lutheránus, kálvinista, görög, ariánus vagy unitárius nevezetet venni. Keresztyének leszünk mindnyájan, és úgy remélhetjük a gentilis pogányok, mahumedánusok, zsidók megtérését is; úgy léssen, amit Szent Pál mond, *Kol. 3 : 11*. Úgy és akkor léssen egy akol, egy nyáj, egy pásztor, Jézus Krisztus.” „Semmiféle embert, akármi tévelygésben lévőt, még az atheust is nem gyűlölni, hanem szánni, szeretni, és nem erővel, hanem szép szóval, szeretettel kell megtéríteni, sőt a káromkodót is, noha meg kell kövezni, de akkor is nem szidni, hanem szánni, siratni, érte könyörögni kell. Ez a Krisztus vallása, ez a christianusoké.”³

³Bethlen Miklós
Önéletírása. (Sajtó alá
rendezte, a jegyzeteket
írta V. Windisch Éva,
a bevezető tanulmányt
írta Tolnai Gábor.)
Szépirodalmi, Budapest,
1955. I. 53–55.
(Magyar Századok)
(Előljáró beszéd.)
(A továbbiakban: BMÖ)

Az „ősvallási egység”

Imádságoskönyvében rögzíti éppen, hogy ennek az ősvallási egységnek a felbomlása, főleg a világi fejedelmek beavatkozása következtében a papok vagy próféták, tanítók maguk is „megszakadozának”; közülük Erdélyben is sokan meghasonlottak. „...sokan a Babylonban maradának, akik kijövének is, azok közül némelyek elmefuttató, viszkettető, haszontalan, gyűlölséges disputációkra, versengésekre, különböző nevekre, némelyek pedig teljességgel ugyan nagy tévelygésekre, eretnkségekre fokadának és így egynéhány felé szakaszták ebben a nemzetségben az Úr Jézus Krisztus folt és varráások nélkül való köntösét.”⁴ Csökkenti az eredeti egység újratemtésének esélyét, hogy a katolikusok országon kívül és belül is ellenük fordultak: „Noha, édes Istenünk! hiszen a Felséged kegyelmes ingyen való jóvoltából mű is a te képedre, hasonlatosságodra teremtett emberek vagyunk, és hogyha *keresztyéni szeretettel* élnek vélünk, nemcsak test és vér szerént való atyjokfiai volnánk úgy mint emberek, hanem lelki atyjokfiai is úgy mint *keresztyének*. (Kiemelések tőlem — J. J.) Mert hiszen amely dücsőséges, imádandó Úr Jézus Krisztus nevével, keresztivel, igéjével, sacramentumival ők dücsekednek, Felséged műnket is azokra méltóztatott. Felségedről, Szent Fiad és Szentlelkedről és a te szent igéden fundáltatott keresztyéni vallásnak, hűtnek ágazatiról s fundamentumiról hiszen magok sem mondhatják, hogy más, idegen, képtelen tudomány vagy értelemben volnánk, hanem abban vagyunk, melyre az Úr Jézus Krisztus testének üdejében és megdűcsösülése után Szent Lelke és apostoli által tanítottatta az *első keresztyén ecclesiát*, amelyről magok úgy dicsekednek, hogy ők annak a successori, helytartói, őrzői, és hogy azon apostoli credót hiszik és vallják, azon bibliát, szentírást olvassák, tanulják, tanítják, amelyet mű és a mű keresztyén protestáns ecclesiánk vélek egyaránt hiszünk, valunk, olvasunk és tanulunk s tanítunk.”⁵

⁴BMÖ, II. 202.
(*Imádságoskönyv.*)

⁵Uo. 217.

Ez az *Önéletírás Előljáró beszédétől* az *Imádságoskönyvig* végigvonuló gondolat az egykori erdélyi református egyház és az enyedi kollégium

harcos főgondnoka versus az öregedő, rabságot megtapasztalt Bethlen Miklós életfilozófiája és teológiája, főleg szövegaktusa, amely szintén nem találkozhatott sem a katolikus udvari, sem a protestáns erdélyi egyházi hangadó körök vélekedésével. Bethlen tehát egyházpolitikai téren is ellenfelévé vált az „ellenreformációt” Kollonich Leopold kardinális és Hevenesi Gábor jezsuita teológus irányításával csúcsra járató császári udvarnak, s teológiai okfejtésével az egyházalapító, szemükben a *fundátor* kétes értékű, ön- és közveszélyes szerepét is magára vállalva új vallásfilozófiát alakított ki. Ám előfordulhat, hogy ebben nem is láttak kivetnivalót, jóllehet tudjuk, hogy halála után bécsi hagyatékát a cenzorok alaposan átvizsgálták, ám arról nincs semmi tudomásunk, hogy a valószínűleg jezsuita könyvvizsgálók végül is mit és mennyit tartottak vissza Bethlen Miklós sok kötetre terjedő kéziratos hagyatékából.⁶ Annyi viszont kiderül ügyvivője, Tarczali Zsigmond Bethlen fiának, Józsefnek írott leveléből, hogy az öregedő és gyengülő exkancellár felett valóságos hatalmat gyakorló szakácsa időnként a papoknak eladogatott Bethlen Miklós kéziratos kötetei közül. Az egyházi kivizsgálók érdeklődése főleg arra irányult, hogy a kéziratok között volna-e valami a római katolikus egyház, vagy az államrend ellen irányuló támadás. Bethlen Miklóstól e fent idézettekén kívül nem ismerünk ilyen tematikájú szöveget, s ha volt is, talán a bécsi egyházi cenzurális irattárak mélyén lappang. Ám az új, megtisztított vallás tanát még egyetemjárásáról hozhatta.

Önéletírásából tudjuk, hogy Heidelbergben a később elhíresült Samuel Puffendorf jogtanár tanította számára Hugo Grotius (1583–1645) *De jure belli et pacis* történetfilozófiai művét (1625), amely, mint a *Jam jam expirantis Transylvaniae gemitus* című (napjainkig kiadatlan) politikai kiáltványa bizonyítja, nem maradt hatás nélkül az ifjú Bethlen Miklósról. Mivel bibliai, illetve egyháztörténeti tanulmányokat is folytatott Heidelbergben és Utrechtben is, bizonyára volt alkalma elmélyülni Grotius — akit vallási toleranciája miatt, amely még az arminianusokat is védelmébe vette, igaz, az ezt követő radikalizálódása miatt életfogytiglani fogságra ítélt, majd onnan megszökött — ilyen jellegű munkáiban is. A *De veritate religionis* (1627) és a *Via et votum ad pacem ecclesiasticam* (1642) Bethlen ottjártakor is alapműveknek számítottak a vallási tolerancia kérdésében. A kereszténység közös kódjait, az összebékítés kereteit és módszereit kereste, a vallásfelekezetekre való tekintet nélkül. A katolikusok és a protestánsok közötti kiegyezést a közös áhítatban és az összeegyeztethetetlen tanítások eljelentéktelenítésében látta. „Grotiust mindig is elszomorította a katolikusok és protestánsok közötti szakadás. A századfordulón született vallásos költészetét részben annak szentelte, hogy feltárja a keresztények közötti egyetértés lehetséges területeit, s 1601-ben *Sacra, in quibus Adamus exul* című munkájának (...) fő törekvése »katolikus és ökumenikus« jellegű olyan értelemben, ahogy azt a korai egyházatyák megfogalmazták.”⁷ Bethlen Miklós idős korában, erről *Önéletírása és Imádságoskönyve* egyaránt beszédes forrás, ezek a

⁶Bethlen Miklós bizalmasának és bécsi ügyei intézőjének, Tarczali Zsigmondnak Bethlen Józsefhez írt levelei szerint a kancellár halála (1716. október 28.) pillanatától egy éven át alaposan meggyűlt a baja a hivatalokkal az elhunyt írásainak kiadatása miatt. Vö. Jankovics József: *Ami az Önéletírásból kimaradt...*
In: *Bethlen Miklós levelei*. (Összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta Jankovics József, a latin fordításokat Kulcsár Péter, a magyar szavak magyarázatát Néneyi Gáborné készítette.) Akadémiai, Budapest, 1987, I. 44–64. (Régi Magyar Prózai Emlékek)

⁷Richard Tuck: *Hugo Grotius*. (Ford. Deák Ágnes.) In: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. (Szerk. Horkay Hörcher Ferenc.) Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997, 110.

⁸Bene Sándor:
Az ellenállás
hermeneutikája.
(Egy fejezet a Rákóczi
szabadságharc politikai
publicisztikájának
történetéből.) In: „Nem
súlyed az emberiség!”
Album Amicorum
Szörényi László
LX. születésnapjára.
(Főszerkesztő Jankovics
József, felelős szerkesztő
Császtvay Tünde,
szerkesztő Csörsz Rumen
István és Szabó Zoltán.)
MTA Irodalomtudományi
Intézete, Budapest, 2007.
www.iti.mta.hu/
szorenyi60.html 5

⁹Uo.

Reunióra irányuló törekvések

mély és meghatározó élmények térhettek vissza, amikor még Grotiusnál is radikálisabban fogalmazott.

Ugyanakkor szóba jöhet még a helmstedti teológianár, Georg Calixtus (1586–1657) hatása, akinek kései követője az alább még említendő Daniel Ernestus Jablonski is, aki Bethlen levelezőpartnere az enyedi diákösztöndíjak ügyében, de aki egyúttal II. Rákóczi Ferencnek is tárgyalópartnere volt. Calixtus a különböző protestáns felekezetek és a katolikus egyház között igyekezett megteremteni a legszélesebb körű konszenzust, ám a szentháromságtagadók (szociániánusok), a mohamedánok és a zsidók kizárásával. Programjának lényege: „...az egyház legősbibb, konszenzus övezte tételeihez való visszatérés, a barátságos kollokvium módszerének alkalmazása, a vita módszertanául szolgáló logikai szisztéma előzetes kidolgozása. Ezután el kell választani az üdvösséghez szükséges elemeket (*necessaria ad salutem*) a többitől; ha ezekben konszenzus van, kialakul a tolerancia légköre. Az egyházkormányzat, a kegyesség gyakorlásának kérdései, a szentségek kiszolgáltatása körüli nézeteltérések »tanquam indifferentes in medio relinquantur.«”⁸ Bene Sándor szerint ez a szinkretikus program közel áll Grotius teológiai elképzeléseihez, „amely a konszenzusteremtés határát ugyancsak a szentháromságtagadásnál húzza meg.”⁹ Láthattuk, a volt erdélyi kancellár és református főgondnok ezt a vonalat követi, de túllép ezen a tolerancia-mértéken, jóval befogadóbb, és hosszabb távon számít a zsidók és a mohamedánok, sőt, még az ateisták megtérítésére is.

De tanulhatott a katolikus elődöktől is, mivel Bécs és Róma között is kialakultak a közös irénikus törekvések, főleg a császári udvar próbálkozott a katolikusok és a protestánsok összebékítésével, és XI. Vince pápa is ugyancsak támogatta a folyamatot. Kétszer is megbízták Christóbal de Genti y Rojas de Spinolát (1626–1695), Wiener Neustadt püspökét, hogy tárgyaljon a protestánsok és a katolikusok reuniójáról a vezető protestáns teológusokkal (Molanus, Callixtus, Leibniz), s 1683-ban Hannoverben megvitatták *Regulae circa Christianorum, omnium ecclesiasticum reunionem* című előterjesztését, de tíz év elteltével sem tudtak megegyezni. 1691-ben — s erről valószínűleg Bethlen Miklósnak is lehetek előbb vagy utóbb közvetlen értesülései — a császár újra megbízta őt, ezúttal arra, hogy Ausztria és Magyarország egyházi unióját szervezze meg. Spinola engedményeket tett: a két szín alatt való áldozás, a papi nőtlenség ügyében, valamint felkínálta a trentói rendeletek felfüggesztését egy új zsinat összehívásáig, ezt azonban Róma torpedózta meg. Ez nem kicsiny engedményt jelentett volna, érthető hát a határozott pápai intervenció. Rojas a magyarországi evangélikusoknál kedvező fogadtatásra talált, azonban az erdélyi reformátusok az Apafi fejedelem által kezdeményezett 1688-as küllővári zsinata válaszolt Rojas felhívására. Amint azt Bod Pétertől megtudjuk, válaszuk elhárító volt. „A válasznak summája az: hogy a Békességet igen szeretnék, s ha az megforrhatna, annak felette örvidenének;

¹⁰Forgó András: „*rediiit tamen vacuus...*”

Egyházegyesítési

kísérlet a 17. század

utolsó évtizedében.

Egyháztörténeti Szemle,

2009/1. 72–91.;

Godzsák Attila: *A Szent*

Miklós Magyarországi

Unió Szövetség.

Egyháztörténet Szemle,

2017/1. 21-41.

Otrokocsi Foris Ferenc

de azt az utat, amelyet a végre mutat a Neostádi Püspök, arra alkalmasnak és elégségesnek nem látják; ahhoz a több Reformátusoknak tetszése nélkül nem-is szólnak.” 1692-ben, Lipót császár levele nyomán az erdélyi gubernátor, Bánffy György hívta össze a papok gyűlését, ahol szintén halogató választ adtak: „...a több Európai Nemzetekben való, s nevezetesen a Helvéciai Réformáta Ekklézsiáknak fogják ebben példájokat követni”.¹⁰ Tartózkodásuk lényege a több kifogás között az volt, hogy a pápai primátus elfogadása azt a gyanút ébresztette fel bennük, miszerint az unió gyakorlatilag a protestánsok beolvasztását jelentette volna a katolikus egyházba.

Bethlennek tudomása volt Otrokocsi Foris Ferenc (1648–1718) kassai református lelkész uniói törekvéseiről is, sőt egyenesen „nagy talentumokkal bíró confessor, próféta” jelzőkkel illette őt. A pozsonyi ítélőszék 1674-ben gályarabságra ítélte, s 1676-ban szabadult, rimaszécsi, kassai, gyöngyösi prédikátorság után 1690-ben hazája elhagyására kényszerült, oxfordi és franekeri tanulmányok után 1693-ban hazatért a protestantizmus és a katolicizmus egyesítése végett, de terve megvalósíthatatlansága miatt a következő évben katolizált. Majd Rómában bölcséleti jogi és teológiai doktorátust szerzett. 1699-ben tért haza, Nagyszombatban tanított és a káptalani, majd az esztergomi érseki levéltár őre lett. 1692-ben az ágostoni és helvéciai protestánsok „*pacis consilium pro ineunda unione et concordia*” érdekében írt könyvet. 1693-ban megjelent a *Theatrum antiquitatis et novitatis* című munkája, s ugyanebben az évben a convertitását magyarázó *Apologeticum Bonae Conscientiae Testimonium*, mely a következő évben magyarul is napvilágot látott *Jó lelkiismeretnek magamentő bizonyági* címmel. 1706-ban hagyta el a nyomdát az *Antiqua Hungarorum Religio Vere Christiana et Catholica, temporibus Sancto Stephani, primi eorum regis christiani ab ipsis suscepta...* című kötete, s 1933-ig kéziratban maradt a *Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria*. Bethlen Miklós tőle alaposabban is értesülhetett az ausztriai–magyarországi vallási uniót kibontakoztatni akaró bécsi törekvésekről, és azok sikertelenségéről. Az sem a véletlen műve, hogy Bethlen Mihály, a kancellár ugyancsak hosszú európai peregrinációt járt fia, miután Franekerben együtt tanultak, jöllehet, Otrokocsi Foris akkor már hitszónok volt, az ifjú Bethlen egyetemi tanulmányai alatt olvasta el Foris *Origines Hungaricae* című jelentős művét, amelyben jeles történetírói kvalitásairól bizonyosságot téve a hunok, az avarok és a magyarok régmúltját térképezi fel, állást foglalván a magyar nyelv keleti eredete mellett. S az is valószínű, hogy az ifjú Bethlen figyelmét nem kerülhette el az idősebb diáktárs éppen Franekerben 1692-ben megjelent *Eirénikon seu pacis consilium...* című munkája sem, amelyben a kálvinisták és a lutheránusok összebékélésén, majd pedig a katolikusok és a protestánsok megegyezésén munkálkodott. Ennek az ismeretségnak köszönhető, hogy hazatérő útja során, 1695 januárjá-

¹¹Bethlen Mihály
útinaplója [1691–1695].
(Sajtó alá rendezte és az
utószót írta Jankovics
József.) Magyar Helikon,
Budapest, 1981.
38., 41., 136.

¹²Knapp Éva:
*Ismeretlen források
Otrokocsi Ferenc
katolizálásának kérdésé-
hez.* Magyar Könyvszemle,
2006/2. 201–217.

II. Rákóczi Ferenc

ban Bethlen Nagyszombatban felkereste egykori diáktársát, az ekkor már katolikus Otrokocsi Forist, s „vele beszélünk az unióról”.¹¹ Mely vallástörténeti újdonságokat, híreket, udvari koncepciót feltáró beszélgetésről, s az akció kudarcáról nyilván beszámolt apjának is. Aki a sikertelenség ellenére is, mint precedensre, később is támaszkodhatott akár annak ellenére, hogy Otrokocsi Ferenc Ferenc kifogván a reményből, felekezetet váltott.¹²

A századfordulót megelőzően és követően Európa vezető gondolatai közé tartozik a leginkább az irénizmus különféle változataival jellemezhető teológiai és egyházszervezési dialógus. Még akkor is, ha csak a szellem terében maradtak, megvalósulásukra, ahogy arra II. Rákóczi Ferenc tett is egy ironikusnál erősebb utalást, leginkább a papság ellenállása miatt nem kerülhetett sor: „csakhamar meg volna az unio, ha a papok excludatnának”. S nem véletlenül említettük a fejedelem nevét. Azét a teológiai kérdésekben nem járatlan uralkodót, akinek a csak még éppen nem fogoly erdélyi kancellár felajánlotta országát a *Jam jam expirantis Transylvaniae gemitus* című vádiratában.

Amit Bethlen Miklós elméletben elgondolt, Rákóczi azt politikusként és egyházszervezőként a valóságban is létre akarta hozni. A problémáról szóló nyilatkozatai, Bethlen ideái születésével nagyjából azonos időben íródtak le. Politikusként a Grotiustól átvett természeti jogra hivatkozva az ellenállási jog aktív hirdetőjeként, egyházszervezőként pedig a felekezeti béke létrehozásának tervezőjeként. Bene Sándor *Az ellenállás hermeneutikája (Egy fejezet a Rákóczi szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből)* című tanulmánya kiválóan rajzolja meg az irénikus Rákóczi portréját. Rákóczi az *Emlékiratok* bevezetőjében írja: „Reméltem, hogy az idők folyamán helyreállíthatom a lelkek egységét, s így szelíd és békés utakon visszavezethetem az elkülönült vallásokat az igaz katolikus egységbe...” Ahol, fűzi hozzá Bene Sándor, nagyon fontos nyomatékosítani, hogy az „unio catholica” természetesen nem a római egyházat, hanem „a felekezetek közötti egységet jelenti”.¹³ Azt az egységet hangsúlyozza Jézus Krisztusban, amit már Bethlennél is olvashattunk: „A hit által megvilágított értelem hiszi, és az isteni könyörületességgel egyesülve érzi, hogy Jézus Krisztus egy, hogy szelleme ugyancsak egy, valamint az országa is az. Isten óvjon tehát attól, hogy felosszuk Jézus Krisztus országát, viszont maga a Szentírás tanít arra, hogy különböző állapotokban vagy tökéletességekben szemléljük.”¹⁴

Hasonlóan jelentős II. Rákóczi Ferencnek ez ügyben Daniel Ernestus Jablonskinak (1660–1742), a brandenburgi választófejedelem udvari papjának, Comenius unokájának — akit fentebb Bethlennel létesített kapcsolata miatt már említettünk — írott levele, amelyben így vall egyházpolitikai elképzeléséről: „Mióta eszemet tudom, az aggasztott legjobban, hogy annyi a szakadás a csak névre, de nem lényegre nézve eltérő keresztyén vallások között. Mióta Isten kegyelméből a szabad és egyetértő magyar nép ügyét felkaroltam,

¹³Bene Sándor: i. m. 18.

¹⁴Idezi Bene Sándor a *Tractatus de potestate* című műből. In: *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete.* (Kiad. Köpeczi Béla.) Akadémiai, Budapest, 1984, 460. (Archivum Rákócziánium, III.)

¹⁵Idézi Bene Sándor:
i. m. 6. 21. jegyzet.
[Esze Tamás: *Rákóczi*
„*Responsio*”-ja.
In: *Irodalom és*
felvilágosodás.
Tanulmányok.
(Szerk. Szauder József
és Tarnai Andor.)
Akadémiai, Budapest,
1974, 45.]

semmi sem feküdt annyira szívemen, mint az, hogy a vallások viszályát, melynek magvát a Gonosz vetette el, kiegyenlítsem, és közös szeretetre bírjam azokat, akik az igazi keresztyénségről megfeledkezve, egymás iránt gyűlölettel viselkednek.”¹⁵ Mintha csak Bethlen Miklóst hallanánk! De az idézet folytatása politikailag is erősen összecseng Bethlen alább idézendő, felháborodó politikai beadványáéval. Rákóczi: „Látván a római székek ez alapon a tekintély főpontjára jutását, és majdnem könybelábadtan szemlélvén clerusának despotai uralkodását egynél több országban: gyakran meggondoltam, hogy hazám romlása is nem kevésbé származik a mondottaknak az országban szerfölötti hatalmától, mint azoknak, akik ellen hadat viselek, uralkodási kényétől, szolgáltatván a zsarnokságnak igen jó alkalmakat, miknél fogva vakított szemekkel vezettettek az árokhoz, a hol behanyatlott szabadságunkat keressük jelenleg.”¹⁶ A természeti törvény szerinti jogos ellenállásra hivatkozik tehát mindkét szerzőnk.

¹⁶Esze Tamás: i. m. 45–46.

Bethlen, a lázadó

A fentiek ismeretében nem véletlen, hogy nemcsak vallási ügyekben keres külön utakat, a reformpolitikusból is fokozatosan radikális lázadóvá válik Bethlen Miklós a Rákóczi-időkben. 1703-ban, 1704-ben — a már említett *Columba Noe...* című, botrányt keltő és vesztét okozó tervezetével azonos időben, a Bécsbe küldendő, postázásra váró azonos csomagban Rabutin által visszatartott írása is méltó bizonyítéka ennek! — nem tudja már elviselni országa tragédiáit, a be nem tartott császári diplomákat, a meg nem valósult külön megállapodásokat és ígéreteket, azt, hogy a császári kincstár mennyire kifosztotta Erdélyt, generális Rabutin a másik felét felégette, rossz és kegyetlen parancsokat adott, ugyancsak kizsákmányolta az országot. Valószínűleg az ezt szóvá tevő szenvedélyes hangú *Jam jam exigentis Transylvaniae gemitus (A már-már a lelkét ki-lehelő Erdély halálsikolya)* című írása járult hozzá tehát legfőképpen ahhoz, hogy a bécsi udvari körök előtt végérvényesen elbukjon az Erdély elszakadásának tényét bejelentő lázadó kancellár. Aki a Habsburg-ház Erdély-ellenes politikájának soha ennyire mélyen és alaposan előszámlált törvénytelenégeit, az ország gazdasági erejének megrontását, tényleges kifosztását nem foglalta ilyen hatalmas sodrású és indulatú kiáltványba, erre a súlyos konklúzióra jutott: „És ezért, hacsak az égiek Ófelségét Rákóczi fejedelmet nem rendelték volna arra, hogy fegyvert ragadjon a nemzeti szabadság visszaszerzésére, akkor várhatnánk még ki tudja meddig, hogy visszaszerezzük örökségünket, amely külföldiek kezére jutott. (...) Az egész ország nevében fellebbezünk Isten ítélőszéke elé, akitől minden elégtételt várunk. Ezen okokból mi soha többé nem akarunk alattvalói lenni az Ausztriai Háznak, hanem végső lehetőségünkig ragaszkodván a Szabadsághoz és a Fejedelemséghez, védelmeznünk akarjuk őket utolsó csepp vérünkig, és nem állunk meg addig, amíg el nem jutunk a fentebb megjelölt célig.”

A már-már a lelkét kilehelő Erdély halálsikolya

BETHLEN MIKLÓS

A királyi szó pecsétje alatt kibocsátott Diplomában egyetlen pont sincsen, amelyet vagy az Udvari Tanács, a Kancellária, vagy a Haditanács, de legesleginkább a Kamara és a neki alárendelt szervek ne változtattak volna meg, ne sértettek volna meg, és ennek bizonyítására, noha sokszor és még annál is többször felszólaltunk Ófelségénél, évenként keresztül, úgy, hogy erre igen nagy erőfeszítést áldoztam, mégis, sürgetésünk ellenére sem értünk el semmit, ezért a Diplomából három pontot fogok kiemelni, a többit ezúttal félretéve, amelyek általánosan legesleginkább nyög a súlyos terhektől Erdély, mégpedig:

1. A Diploma szerint Erdély köteles fizetni a háború idején minden évben 400000 rajnai forintot hozzájárulás gyanánt, a saját hadserege biztonságára, béke esetén pedig 75000 rajnai forintot, amit hogyha pontosabban összeszámolunk, az 1687. esztendő óta, amikor a német betette a lábát hazánkba, egészen a béke idejéig, azaz 1698-ig, minimum 25 millió, azt a 400000 forintos hozzájárulást különbözőképpen, különféle ürügyek alatt átkeresztelt elnevezéssel, és így a jelen pillanatig a különböző címen kizsárolt pénzek felmennek 9 millióra, ez összesen kitesz 34 milliót, ami nagyon sok egy olyan tartománytól, amely szinte mindennemű pénzügyi bevétel nélkül szűkölködik. Hogyha ezt a pontos vizsgálódást tovább folytatjuk, akkor a kinyomozandó ügyállás hasonlóképpen igaznak bizonyul. Negyven milliót tesz ki az az összeg, amit a szerencsétlen Erdély a megállapított summán felül kifizetett, vagy ki kellett volna fizetnie; ha ténylegesen összevetjük a török uralom alatt az egész keresztényiség ellenességének évente leadózott kötelező adóval, azt az összeget, amit évente Ófelségének rendszeresen kifizettünk, még azt is felülmúlja 3 millió 600 ezer rajnai forinttal, és ez egyébként nem volt rendes megállapodás szerinti dolog, ahogy ezt már mondtam, és ha ezt még összeadjuk a mindezek felül kizsárolt összeggel, s azt az összeget összevetjük a török portától megkövetelt szegényteljes adóval, akkor annyira rúg, hogy a töröknek ezt 333 évig kellett volna fizetnünk.

Ó, szegény! Akkor, amikor reméltük, hogy egy keresztény fejedelem irgalmasságát élvezhetjük egy királyi szóval megerősített szerződésben, valamint bízhatunk a hazai jog szilárd megtartásában, azt kellett tapasztalnunk, hogy mindennek az ellenkezője történik.

2. Továbbá óvakodtak attól a Diplomában, nehogy véletlenül is említés történjék egy Erdélyben felállítandó kamaráról, ezt a pontot erőszakkal megsértették, mégpedig hat éven át a Palm-féle¹ párt által Erdélyben és az ugyanott felállított Bizottság által, amelyek minden hazai törvény ellen cselekedtek, és az utóbbinak tevékenységét minden irat igazolja.

¹Johann David Palm, udvari tanácsos, kamarai titkár, erdélyi működéséről lásd Bethlen Miklós levelezését.

²Károly Lipót, Lotharingiai herceg (1643–1690), a török elleni hadműveletek vezetője. 1687-ben vonult be Erdélybe, ahol a balázsfalvi egyezménybe foglaltakkal gyakorlatilag bejelentette Erdélynek a birodalomhoz való csatlakoztatását. De az egyezményt az idő felülírta.

³Lipova, RO

⁴Lugoj, RO

⁵Caransebeș, RO

⁶Mehadia, RO

⁷Orșova, RO

⁸Bačka Palanka, SRB

⁹Bociar, RO

¹⁰Jdioara, RO

¹¹Arad, RO

¹²Oradea, RO

¹³Beiuș, RO

¹⁴Hălmeag, RO

¹⁵Szövegromlás? Másolói hiba? Esetleg már egy jóval korábban elkezdett szöveg véletlenül megmaradt emléke?

¹⁶Jean Louis Rabutin de Bussy (1642–1717), francia származású császári tábornagy, 1696 és 1708 között volt Erdély főhadparancsnoka.

3. Továbbá pedig semmiféle hadak bevonulása nem engedélyeztetik semmiféle indok alapján Erdélybe, se keresztyén fejedelemsé, sem a török birodalomé, hacsak nem engedélyezi Őfelsége teljhatalmú megbízottja, a fenséges Lotharingiai Herceg² révén, hogy a mi országunk az évszázadokon fennállott fejedelemség formájában megmaradjon, minden kiváltságában, mind ami a fejedelemre, mind ami az országra vonatkozik, és amelyet teljhatalmú megbízottja révén Ő Szent Felsége Diplomájával megerősített. De ó, jaj! Nem sokkal később nyomorult hazánk mindennek az ellenkezőjét tapasztalta, amikor befogadta a katonaságot.

Nincs annak semmiféle emléke, hogy Erdély önként vetette magát alá, de annak sem, hogy a hadsereget és annak betegség által megfertőzött és éhségtől meggyötört tagjait, akik szinte már meztelenek voltak és nyomorultak, atyai öleléssel fogadta kebelére.

Arra sem emlékeznek, hogy olyan hadsereg érkezett, amely nagyobb volt, mint a kikötött létszám, úgyhogy ők különböző jogcímenek hatalmas összegeket zsaroltak ki, azáltal, hogy az erdélyi kincstár 16 regimentet tartott és szállásolt el téli szálláson, Ausztriába pedig jó néhány hordónyi pénzt hurcoltak ki.

Továbbá semmiféle említése sincsen annak a több száz köbölnyi búzának és zabnak, amelyet fölhalmoztak a raktárakban, és azon a címen vittek el, hogy majd megfizetik, ám mind a mai napig tartoznak az árával.

Semmit sem mondanak azokról az alkalmakról és eszközökről sem, amelyekkel Erdély hozzájárult az országon kívüli hadviseléshez. Mi van a municióval? Mi van mindazzal a hadi felszereléssel, amelyet a kialakított költségeken kívül követeltek? Hol vannak a hadszállítási költségek? Hol vannak azok a költségek, amelyek az Erdély belsejéből messzebb történt szállításokat illetik, ilyen helységek: Lippa,³ Lugos,⁴ Karánsebes,⁵ Mehádia,⁶ Orsova,⁷ Palánka,⁸ Bocsár,⁹ Sidovár,¹⁰ Noval[?], Arad,¹¹ Szeged, Várad,¹² Gyula, Belényes,¹³ Halmágy¹⁴ stb. Hol van mindaz a költség, amit építésekre követeltek, azon felül, amiben megállapodtunk? És hol van a kegyes emlékezetű fejedelemnek és az ország előkelőinek a tekintélye? Amelyet ugyanis a garázdálkodó katonaság tüstént, napról napra elkezdett megcsonkítani? Hol van a Diploma megerősítése? Amelyet nem korábban, mint négy [tizennégy!] éve, azaz 1690-ben bocsátottak ki,¹⁵ és amelyet sohasem birtokolhatunk volna, hacsak be nem üt az országba Thököly?

Ez a Diploma, melyet nem is annyira Őfelségének kell tulajdonítanunk, hanem inkább az előbb említett Thökölynek. De meg kell mondanunk, hogy Őfelsége keresztyén és kegyes fejedelem, de azt sem szabad elhallgatnunk, hogy sosem volt a mi pártfogónk, mivelhogy amit Őfelsége nekünk megígért, akár nyilvánosan, akár magánemberként, azt részleteiben soha nem tartotta be, és tette ezt akár őfelsége, akár alárendeltjei, végső soron nem elégítettek ki bennünket. És ki nem elégítettén, biztatván ugyan Őfelsége minisztériumai, hogy kérvényeket adjunk be, azonban nem segítettek bennünket, a múltban sem és most sem, és így ehelyett azt voltunk kénytelenek tapasztalni, hogy hasonló trükkök révén szándékosan fosztogatják továbbra is vagyunkat

Bethlen Miklóst a guberniummal erőszakkal halálra ítéllette, de császári akarat a kivégzést megtiltotta és Bethlen négyévi raboskodás után, 1708-ban Bécsben fogolyként, majd házi őrizetben, aztán annak is feloldásával szabadon élt, de Bécsset nem hagyhatta el.

¹⁷Vurpär, RO

¹⁸Vințu de Jos, RO

¹⁹Rimetea, RO

²⁰Zlatna, RO

²¹A Győr melletti Koroncónál 1704. június 13-án Heister császári tábornagy mért súlyos vereséget Forgách Simon tábornagy kucruc csapataira. A kancellárt június 20-ra virradó éjszaka tartóztatták le, a csata híre még eljuthatott hozzá, s beleírhatta a fogalmazványba az esemény és pusztítás hírét, s kiküldhette Salláti András nevű szolgájával Bécsbe, illetve Magyarországra.

²²Folt, RO

²³Aiud, RO

²⁴Enyed városát és református kollégiumát Bárány Johann Karl Tige ezredes 1704. március 13-án rombolta le és égette fel. Ennek a pusztításnak elejét akarta venni Bethlen a Rabutin

és minden birtokunkat. Hogy százezer dolgot más módokon is kizsartoltak tőlünk, és úgy ítéljük, hogy ami még hátra van és a minket érintő végrehajtásra céloz, az együttesen a mi tönkretételünkre és elpusztításunkra törekszik. Hol itt a keresztyénség? Hol a lelkiismeret? Beszélnek-e úgy nemcsak a fejedelemségek, hanem a királyságok is, hogy meghallgathatja a gyóntatójuk? Hol van annak a sok ezer németnek az emlékezete, akit az erdélyi kincstárból mesterségesen kizsartolt pénzből gazdagítottak meg; valóban megérdemelte volna Erdély, hogy Őfelsége őt, mivelhogy a keresztyénség védőbástyája volt az ő felfogása szerint is, az ő irányítása alatt álljon, és ne bízza őt mások gondjára. Amikor Magyarországon kihirdették a nemzeti fölkelést, Erdélyt arra szólították fel, hogy védelmezze magát, akkor felajánlották a Tábornoknak [Rabutin]¹⁶ 25 ezer insurgenst, akikkel a hazát megvédhetné a betörésektől. Ezt a felajánlást a tábornok teljességgel visszautasította, mondván azt, ha Erdély adna neki 100000 forintot, akkor ő az egész tartományt megszabadítja az összes becsapástól és minden elkövetkezendő bajtól. És íme: amikor az aláírt kiutalás után megkaphatta volna a teljes összeget, akkor nekikezdett annak, hogy különböző végrehajtásokkal ki is csikarja ezt, a beszédre semmi haladékos engedelmességet, megszegve ígéretét, végül pedig a háborúról mit sem gondolva, parancsot adott, hogy mégis ragadjanak fegyvert, de csak kis számban. Azokat, akiket az előbb említett végrehajtás már nagyon elkésérített, azokat táborban helyezi el, de német katonák nélkül, és ők, mivel nem értek fel egy egész nemzeti hadsereggel, különböző helyeken vereséget is szenvedtek. Közülük a legfőbb foglyok át is álltak a nagyságos fejedelem, Rákóczi alá. A Tábornok viszont mit sem törődve az ő sorsukkal, hanem elrendeli, hogy ezeknek minden javát, ingóságait és ingatlanjaikat, kúriáikat és falvaikat égessék el, és a Rendek pedig — minden hazai törvénnyel ellenkező módon — ítéljék el őket. Ó, fájdalom! Ő nemcsak javaikat, hanem lelküket is, mivelhogy erőszakos és örjögő, el akarja veszíteni, midőn azon mesterkedik, hogy erőszakosan elítélje őket. Hogy ezen mozzanat mellett ne hallgatással menjek el, az alul írott helységeket égette fel:

Borberek¹⁷ és Alvinc¹⁸ híres mezővárosokat,

Torockó¹⁹ mezővárosát, amely a Torockai család birtoka, négy faluval együtt

Zalatna²⁰ mezővárosát, öt faluval együtt, ez a királyi kincstáré Győr várát, négy faluval együtt²¹

Folt²² várát, négy faluval

Enyed²³ városát, amely igen híres helység, várával, kollégiumával és templomaival együtt, ahol is mindenkit, aki futva nem tudta életét megmenteni, tűzzel-vassal kiirtott²⁴

Somlyó²⁵ mezővárosát hat faluval

Dézs²⁶ városát és környékét, hat faluig

Aranyosszéket hat faluval együtt, meg a mezővárost, ahol csupa nemesek laktak²⁷

Udvarhely²⁸ várát, együtt a várossal és negyven faluval, amelyet majdnem teljességgel nemesek laktak (Istenre esküszöm, hogy

tábornokkal való beszélgetések során, aki tiltakozott az ellen, hogy ő illet elkövetné, s meg is feddette a kancellárt a gondolatért, s Bethlen az események után is szóvá tette neki a dolgot, s a generális újra tagadta, hogy valami köze lett volna hozzá.

²⁵Șimleu Silvaniei, RO

²⁶Dej, RO

²⁷Aranyosszéket 1703-ban égette fel Tige ezredes.

²⁸Odorheiu Secuiesc, RO

²⁹Sibiu, RO

³⁰Bonșda, RO

³¹Georgius Eckler, az Udvari Kamara által Erdélybe küldött Johann Friedrich Seau pénzügyi szakember vezette kamarai bizottság tagja.

semmi okot nem adtak rá), jelen volt akkor Tige báró ezredes is, aki, mivelhogy tisztában volt azzal, hogy ártatlanokról van szó, a Tábornok kétszeri parancsa ellenére sem akarta azt felgyújtani, és ezért egy küldöttséget vezetett a Tábornokhoz az említett szék nemeseiből válogatva, akik ki akarták fejezni hűségüket, ám a Tábornok, épp hogy le nem csukatta őket az ezredessel együtt, aki végül is a harmadik parancsra kénytelen volt engedelmeskedni.

Hozzá kell tennem, hogy miként bánt azokkal, akik a legkisebb gyanúra sem adtak okot, mivelhogy az ő oltalma alatt voltak Szébenben,²⁹ de őket sem kímélte meg a gyújtogatásoktól, és sokat meg is szervezett. Azt sem szeretném elhallgatni, hogy magának a gubernátornak is 56 asztagát fölgyújtatta, azonkívül mások 14 asztagját is elégettette Boncidán,³⁰ úgyhogy körülbelül 10000 köből gabona pusztult el, hasonlóképpen ugyanazon a helyen 4000 köbölnyi szénát is fölgyújtatott. Ezek Pekri, Kálnoki urak, valamint a püspök, és Mikes úr volt, akik mégiscsak őfelsége szolgálatában álltak; hogy ezekkel az akcióival mit akart kifejezni a Tábornok, azt csak a Jóisten és talán néhányan tudják. Arról sem akarok hallgatni, hogy az Erdélyben létező Kamarai Bizottság, mit is csinált mindenki felháborodására, elég annyit említeni, hogy Ekler úr³¹ zsarnokságot gyakorolt, mégpedig Palm úr támogatásával, közreműködve nem csupán az egész nemesség, hanem az összes jog gyökeres kiirtásában. Az országot törvénytelen cselekedetek végrehajtására kényszerítette Őfelsége nevében (ahogy egyébként Magyarországon is cselekedték), és így suba alatt, bűnös módon uradalmakat kezdtek kialakítani. És ezért, ha csak az égiek Őfelségét Rákóczi fejedelmet nem rendelték volna arra, hogy fegyvert ragadjon a nemzeti szabadság visszaszerzésére, akkor várhatnánk még ki tudja meddig, hogy visszaszerezzük örökségünket, amely külföldiek kezére jutott.

Ezenkívül eme Bizottság pártja különböző ürügyek és címek alatt állandóan veszedelmes viszályokat szított, mivelhogy nem hagyta a főurakat békében élni egymással.

A kincstárhoz kötött állapotban lévő nemesek és parasztok végrehajtásoktól szenvedtek, végül is beadtak különböző kérelmeket, amelyeket a Fenséges Udvar visszautasított, elégtételt nem kaptak, elszegényedtek, és koldusbotra juttatva mai napig is nyomorognak.

Ezenkívül feltétlenül be kell vallani azt, hogy azon erdélyi uraknak a törekvése egyáltalán nem volt kicsiny, akik el akartak szakadni az Ausztriai Háztól, de őket olyan okok késztették erre, amelyeknek föl-sorolására most időnk nincsen, de a maga idején, a legkisebb dolgokat is az egész világ tudomására fogjuk hozni, nyilvános formában.

Az egész ország nevében fellebbezünk Isten ítélőszéke elé, akitől minden elégtételt várunk. Ezen okokból mi soha többé nem akarunk alattvalói lenni az Ausztriai Háznak, hanem végső lehetetünkig ragaszkodván a Szabadsághoz és a Fejedelemséghez, védelmezni akarjuk őket utolsó csepp vérünkig, és nem állunk meg addig, amíg el nem jutunk a fentebb megjelölt célig.

Szörényi László
fordítása

IANCU LAURA

Favágón

*Azon a tájon elbújtam,
sok házba, másvilágokon.
Éjszaka szerettem élni,
éjszaka ott mindig nyár van,
se karácsony, se nagypéntek,
Isten játszik, és a szentek
kiérdemelt szabadságon.*

*Favágón ültem naphosszat,
elnéztem ki-ki homlokán
a keresztvíz szilánkokat.
A földdel púpozott anyákat,
apákat, vakon is látják
fiaik, és a megszakadt
szívű leányok gyászolnak.*

*Nem találták el a rönköt,
minduntalan földbe vágtak.*

Este a faluban (16)

*Áruld el, Uram,
áttetsző szívem huzatában,
miféle hétköznapi szerelem játssza bolondját
éjjelen, hogy futnék inkább,
kutyábbul ugatnék, csak ne halljam
hajfűrtjeimmel rostáló kezét,
s miért engeded házamba
álmaimat felfaló álmaid?*

*Mily messze van a tavasz ide...
Imitt-amott a Föld még jégalléros,
s ha égre nézek sem látom
a dohányszagú márciust,
mikor selyem kabátban vártam
a megbarnult rózsát... Mint végrendeletet
nyújtotta át: „Ez minden!” És elvegyültem,
egy lettem a sok között.*

*Róttam az utat és anyám
után nyögtem, mint kinek szava nincsen,
tüntetni illett volna, miért is
hozott a földközelbe,
nagy szívet adott,
a szívem nagyobb,
porladásához kevés a negyven nap.*

*S valóban,
a tavaszi estéken
madársírás visszhangzik
a gyűrűbe vont szívekben.*

*A te lábad átlép
roncsokon, kikerül napokat,
elesen is karnyújtásnyira
vagy a feléd tartott jobbnak,
és szemébe néztél
annak, kit kiverten is fehérnek láttál,
Magdolnának is megbocsátottál.
Tárgul a nyílás, bordám szakad,
akármivel is, Uram, megfoldozod?*

*Hallgatóztam tegnap,
számláltam szívem tekeréseit,
mégiscsak emberi, hogy szeret,
legyen bár vétek, rontás
vagy puszta igézet.
Sebek között fészkel
olykor a kígyó,
és sírból hozza a szerelmet.*

Tornyok

*összecsomagoltam tegnap
hogy elmegyek
menni csak menni akartam
toronytól toronyig
harangszóruhában*

Betlehem csillaga

Utassy József drámájáról

1979-ben született Zalaegerszegen. Irodalomtörténész, kritikus. – Az írás elkészítéséhez a szerző a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom Kollégiumának alkotói támogatásában részesült.

*Vilcsék Béla: *Duende*.

In: *Utassy József költészete — Kritikai kiadás*. (Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette: Utassyné Horváth Erzsébet és Vilcsék Béla.) Napkút Kiadó, Budapest, 2017, 1122.

A Kilencek más tagjaihoz — Oláh Jánoshoz vagy Mezey Katalinhoz — hasonlóan Utassy József életművét is gazdagítja, színesíti dramatikussá a szöveg. Már a lírai korpuszban is találunk ilyen jellegű darabokat (mint a *Karácsony*, sőt a fordítások közt Ivan Boriszlavov *Monodrámája* című verse), részleteket (például a *Kálvária-énekek*), melyek a költő drámai tehetségét jelzik, ám az igazán a *Betlehem csillaga* című kétfelvonásosban mutatkozik meg. A karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó darab sajnálatosan nincs benne a köztudatban, talán még az irodalmárok számára is kevésbé ismert, aminek bizonyára az az oka, hogy eredetileg Illés Lajos rockoperája szövegvázlatának készült. Pedig kiváló szereposztásban, Vidnyánszky Attila rendezésében, 2000. július 5-én (telet varázsolva a nyárba) bemutatták a Thália Színházban, a Millennium fontos kulturális eseményeként. (Ennek tükrében nem túl tisztességes, hogy a Turay Ida Színház ugyanezt a címet adta 2009-ben színre vitt, elsősorban gyermekeknek szánt zenés mesejátékának.) Maga a szöveg megjelent ugyan a Tiszatájban (2000 decemberében), és színjátékszöveggé fennmaradt a rendezőpéldány mellett Kocsis L. Mihály dramaturg vázlatában is, ám — amint erre Vilcsék Béla utal* — a javított és tipográfiaiilag egységesített változat csak a költő összegyűjtött műveit tartalmazó „*A kikelet fia*” kötetben olvasható.

Már a címadás jellegzetes: ragyogtatja Utassy egyik legfontosabb motívumát, a *csillagot*, mégis túlmutat primer jelentésén, hiszen egy szépséges növényt, egy sármalfajtát is ismer ekként a népnyelv, amit „vigasz virágának” is neveznek. Hozzátehetjük, hogy ezt a gyógyításban közeli személy elvesztése miatti bánat enyhítésére használták, s így — gondolva a költő alaposágára — áthallik fia bő évtizeddel korábbi távozásának alig múltó fájdalma és az édesanya halálának friss gyásza. Utóbbi az 1998 és 2001 között keletkezett, 2002-ben megjelent *Sugdós a Sátán* kötet nyitó ciklusát, a *Fekete éneket* is meghatározza, illetve — jelezve az Istenhez való viszony változását — abban kapott helyet az *Amikor Isten ígéz* egység is. Ez pedig a korábbi harag, a számonkérés kemény hangjának enyhülését mutatja, a „mégis mintha... mintha mégis / leborulnék”-ot, ahogy a *Krisztushoz* című vers zárlatában írja. A betegség hullámszámban nemcsak az ÍRNI, de az INRI keresztjének erőt, olykor talán hitet is adó bátorítását. Melyből a *Betlehem csillaga* is megfogant, hogy égre emelkedve csatlakozzon a lírai össz-mű csillagrendszeréhez. (A köztük lévő szoros kapcsolatot a darab verses formája, a szinte az alkotó védjegyévé vált megerősítő sorkettőzések, kedvelt összetételek, rímek átvétele is tükrözi.) A dráma tehát korántsem csupán érdekes kité-

rő, másik műnembeli kaland, hanem az oeuvre szerves része, sőt annak egyik legfontosabb eleme — kéznyújtás Isten felé.

Az első felvonás helyszíne egy „Názárethez hasonló keleti városka tere”, melyet a „félelem, titok, kilátástalanság érzése” ül meg. Akárha a Rákosi-rendszer világába kalauzolna vissza a szerző. A nyitó jelenet gondos építkezését jelzi, hogy a szituáció három lépésben bontakozik ki benne. Előbb a nép kettőzött panasza jelenik meg: a belőle kiemelt, név szerint jelölt, tehát hangsúlyosabbá tett Öreg és Ráchel szellemi-vallási (Isten elhagyása), az I. és II. Hang fizikai-politikai (az erőszakos római megszállás) okokat látnak a gondok mögött, a bűnök forrásaként. Jellegzetes a hatalom alsóbb szintjét testesítő Római katona kétfajta replikája is: vagy a hasonló hangzású „árván” és „császár” szavak félrehallása miatt, vagy a népétől elpártolt Istent a császárral azonosítva, az első kettőt felséggyalázással, utóbbiakat lázadással vádolja meg (e másodikra sejtető instrukció is utal). Retorikája a hazánkat megszálló szovjeteket idézi, a tájszó használata pedig arra utal, hogy otthonosnak érzi már magát a provinciában:

Római katona: Átmeneti időket élünk.

Mi csak ideiglenesen

Tapossuk Palesztina földjét,

Távozzunk gyorsan, sebesen.

II. Hang: Háromszor halok én addig,

Háromszor a fiam is!

Maradtok, mint Egyiptomban

A 'hűség' piramis!

Római katona: Pofa be! Tirhuljatok innen!

Adok én nektek piramist!

Te, akkorát kapsz a fejedre,

Hogy megsajnálalak magam is!

Mária és József az összeütközést látva kérnek a hit, szeretet és béke mellett reménységet is az Úrtól. Ezt az égi szférát képviselő Gábiel hozza el, aki a fogantatás örömhírét adja át a leendő édesanyának. Az anyagi üdvözlést Heródes monológja ellenpontozza, melyből kiderül, hogy a légió vért ontott, ezért neki is üzenetet, békítő aranyakat kell küldeni a császárnak. Ha Izraelt a szovjet gyarmattá tett Magyarországnak, a zsidó királyt a megszálló hatalmat szolgáló moszkovita vezetőnek feleltetjük meg, a leverett lázadásba is könnyen beleláthatjuk 56-ot, még ha az nélküli is a „szentséges nagy forradalom” emelkedettségét. Heródes jellemének megfelelő az udvara is: talpnyaló Szolgák, hízelgő Besúgó honosak benne, s alárendeltségének boldog tudata ugyancsak árulkodik: nem uralkodó ő, csupán népe helytartója. A lakosság összeírásának feladata is Követ útján, római utasításként érkezik el hozzá. Indoka:

Követ: (...)

Mert számon tartatik, és megfigyeltetik,

*És adófizetésre mind köteleztetik.
Aki ellenszegül: az felkoncoltatik.*

A „megfigyeltetik” jelzi, hogy az erőszak mellett a hatalom az alatosabb módszerek alkalmazásától sem riad vissza a félelem fenntartása érdekében. Ebben a drámai világban fontos alak lesz a Besúgó, aki nemcsak hangulatjelentő (mint a harmadik jelenetben Heródesnek), de a családi élet, a személyes sors megkísértője is. Intrikájának köszönhetően József elhiszi, hogy Mária hűtlen lett hozzá, és már az elbocsátásán gondolkodik, mikor álmában — mennyei beavatkozásként — megjelenik Gábiel és feltárja előtte az igazságot. A jelenés őt is kiválasztottá teszi, hiszen a Megváltót kell majd felnevelnie, s kiemeli természetes közegéből. Ennek érzékeltetésére jó dramaturgiai megoldás az Öreggel való rövid dialógus beiktatása, aki laikusként, csodákban hívő népi figuraként az angyal érkezésekor mindössze szemetet táncoltató boszorkányszelet látott a ház előtt. Gábiel két eljövetele elhozza a párnak a kért reményt és a családdá teljesedés ígérését. Tíz esztendővel fia elvesztését követően talán a költő szívét is balzsamozták az egykorvultat újraéltető sorai:

*Mária: (...)
Remegtem az órát,
Sürgettem a percet.
Jöjjön a pillanat,
A piros pillanat,
Miért szívem reszket:
Uram, én szeretlek.*

*(...)
Ringatom, rengetem,
Mint halászt a csónak.
Bennem lészen háza
A csöpp Megváltónak.*

(S újra felfénylő sorok is, hiszen a boldog remegés a *Rezeda-álmom*, a „piros pillanat” a *Szarkóma*, a reszketető öröm a *Ritmusán a tengereknek*, a ringat-renget rímpár például a *Végtelenül* versből lehet ismerős.)

Mária és József sugaras kedvéhez illeszkedik a kora nyári ünnep hangulata. Ez a Pünkösöd természetesen még nem a Szentlélek kiáradását hirdeti, hanem a természet bőkezűségéért, a jól végzett munkának köszönhető gyarapodásért ad hálát Istennek. Az általános kör-táncból kiváló kisebb csoportban az Öreg dominálja a dialógust. A nyitó jelenetben a szituáció kibontásában alkalmazott hármasság jelenik meg itt is: előbb Ráchelt faggatja cseperedő fiacskájáról (újabb megfelelés), aztán I. Pásztorral dicsérik viccelődve közös mesterségüket, végül Máriával és Józseffel beszélget, persze mit sem tudva a remény őrzésének szükségességéről, a hamarosan elérkező Messiásról. A jelenet-részlet látszólag betét csupán, a dráma felépítményében azonban rendkívül

fontos, mert e három szál a betlehemi jászolnál, Jézus születésének csodájában ér majd össze. A Kórus dicsőség-énekét a felvonás zárlatában Heródes kihirdetett parancsa szakítja meg (ezt zenei váltás is nyomatékositja) és fordítja át — az Öreg szavainak ismétlésével keretbe fogva az első egységet — a kétségbeesés kardalába:

*Mindenki: Miért hagytál el Istenünk?
Miért hagytál ilyen árván?
Hiába kutatunk, keresünk:
Félelmek félelme száll ránk.
Miért hagytál el istenünk?
Miért hagytál ily árván?*

A hatalmi utasításra Betlehembe érkező pár látszólag árva ugyan, csupán a szomjukat csillapító forrás várja őket, ám — a Gondviselés jeleként — láthatatlan Angyalok ügyelik minden léptüket. Ők készítik elő a mindenórás Máriának a barlangistállót is. A Megváltó világra jöttét, a fény diadalát instrukció jelzi: „A zenében a rossz egy utolsó támadásra indul, amíg a gyermek születik a világra, a barlang előtt angyalok harcolnak a sötét erővel. Amikor az angyalok visszavonulásra készítetik őket, abban a pillanatban felhangzik a szívdobogás. A csillag ragyogó fényben szökik fel az égbe.” Ez vezeti Heródes udvarába is a Bölcsöket. A király, jöllehet maga is mágus (!), mit sem tud a prófeciáról, s a születés híre is váratlanul éri. Előbbiről a Főpap (ebben a világban a megalkuvó egyházi vezető sem Isten szolgája, hanem a politikai érdekeké), utóbbiról a három Bölcs tájékoztatja, akiket — mivel ezek szerint rosszul működik a besúgóhálózat, ráadásul éppen oda indultak — személyes utánjárásra kér. Ahogy Józsefet Gábiel, Heródest a barlangtól elűzőt sötét erők látogatják meg álmában és hajszolják bele a gyermekgyilkosság tervébe. Ezzel a földi mellett egy másik létszféra hatalmának eszközévé, végrehajtójává is válik, Rosszhoz kötődése feloldhatatlan megerősítést nyer. A dialógusban már csak az eldöntött tett későbbi eredménye jelenik meg: Ráchel siratója és átká, halott gyermekével karjaiban. Az Öreg replikája lesz, ami a drámát a költő Istenhez, hithez való viszonyának változásában kulcsműként, a bevezetőben jelzett kéznyújtásként pozicionálja az oeuvre egészét tekintve, eszerint:

*Öreg: Ráchel, Ráchelem, ne zokogj,
Tudom, hogy fáj nagyon,
Nagyon fáj szíved, Ráchel,
Tudom én jól, tudom.
Látod, szomorú Isten is,
Gyászolnak az egek,
Gyere, hazakísérlek én, mielőtt megered.
Szent a te fájdalomad, szent, mert
Veled az Úr, veled.*

Heródes gyilkos víziójának, a gyermekek apokalipszisének szép, lírai ellenpontjává válik I. Pásztor bárányának csodás menekülése, ami szimbolikusan Jézus sorsát vetíti előre. A jelképek sorát kiteljesítve: a segítő, utat mutató csillag párja nagy hold az égi mezőn — a fiát vigyázó Szűzanya. A lélekben ilyen módon felkészített Pásztoroknak, nyomatékositani szent feladatukat, Gábrriel jelenik meg. Az angyal szavait a Mennyei sereg *Gloriája* kíséri, mégis akad a pusztai emberek között, aki végül csak kíváncsiságból indul el a ragyogó jel irányában. Viselkedésük egészében a majdani apostolokéhoz lesz hasonló, lényegi rokonságukat támasztja alá számuk (éppen feleannyian vannak — „Hatan volnánk: kiszemeltek.”), illetve Gábrriel bátorító szózatának áthallása is („Ne féljete!...”). A záró jelenet ismét gondosan komponált. A gyermekét ringató Máriához (monológia szöztését szintén poézise legjavából ezüstözi a költő — példaként elég az *Ószvilág* passzusát parafrazeáló, találó „Csillaggal kiszemelt / Anya lettem!”-et említeni) sorra járulnak a hódolók: előbb ajándékkal a megtért Pásztorok, arannyal az I., tömjénnel a II., mirhával a III. Bölcs, azután a Mennyei seregtől átvett *Dicsőség*...-et követően a népből az Öreg és Ráchel. Megerősödött hittel, felülemelkedve az élet megannyi gondján, immár megkapták a rég várt reményt:

*Öreg, Ráchel: Mégse hagytál el Istenünk!
Nem hagytál minket árván.
Fiadat küldted el most nekünk,
Örömök öröme száll ránk!
Mégsem hagytál el Istenünk,
Nem hagytál minket árván!*

Végül József vezeti fel a Kórus dicsőítő énekét:

*József: Ő a Messiás, ő az üdvöztőnk!
Ő a Megváltó, ő a mennybevivőnk!
Kórus: Ő viszi el a világ bűneit!
Ő az igazság, az út, az élet!
Hozsánna Isten, hozsánna néked!
Halleluja, halleluja, halleluja, halleluja!*

Az öröm és a hála szavai, melyek megemelik és magasan tartják Utassy József darabjának végét, különös érték útrabocsátói. Hogy ez azóta sem munkái között, sem drámairodalmunkban nem került méltó helyére, nagy hiba, de talán nem helyrehozhatatlan. Ezzel vagy enélkül, a *Betlehem csillaga* úgyis ott ragyog az Utassy-össz-mű csillagrendszerében. Ám ami sokkal fontosabb: egy tragédiákkal, elhallgattatással, betegséggel sújtott ember, nagy viaskodó nyújtja ki itt az Úr felé kezét. Annyi perlekedés, panasz, oly hosszú háború után. Békeajándéka fájdalommal, kínnal teljes — de gyöngyként ragyog.

A gyerekkor tájai

A mi utcánk (részletek)

A Bazár

Az utca elején, a közért (nagy mama szavával a népbolt) mellett bújik meg az apró üzlethelyiség, mely a Bazárt rejt. Nagybajszú, szigorú tengerész ül a magas pult túloldalán, mint a taton egykor, Horthy tengerésze. Hadirokkant, így juthatott az árusítási engedélyhez, felesége kedves, természetes matróna. Ha összegyűlik két forintom, szaladok a Bazárba, színes, fröccsöntött műanyagkatonát vásárolni, sárga, zöld, kék indiánt, a lovagló nyilván drágább. Dül a Nagy Indiánháború a gyerekszobában, a közepén álló kihúzható asztalon, ahol leckét írunk, nagy mama szabni szokott, s ahová nagybátyám ajándékát, a Wembley stadion arányaira szabott gombfoci-pályát is fektetjük — vagy az apa által zöldre mázolt deszkalapokat, amin pingpongozni szoktunk. Más kincseket is rejt a parányi, sötét, utcára nyíló kamra. Nagy mama leüld időnként gombért, gépselyemért, míg keresi a néni az árut a pompás egyen-dobozokban, öröm studiózni hadoszlopaikat. A legnagyobb kincsnek mégis a gombfoci csapatok számítanak. Már a kirakatban kilesem az új portékát, de türtőztetem magam, amíg össze nem gyűlik a zsebpénz. A műanyag focisták hátán, középen fénykép, alatta a játékos és a csapat neve. A bátyámmal felváltva birtokoljuk őket, van Fradi, brazil válogatott és Benfica is, kedvencem Szőke Pista, Pelé, s a képen nagyfejűnek tűnő Eusébio. Megörököltük ugyan nagybátyám legendás, valódi ragasztott gombokból álló, tekintélyes válogatottját is, az igazi aranycsapatot, de kicsit hektikusan viselkednek a köröm nyomására, főleg az udvar műkövén, ami nincsen simára csiszolva, s így nem lehet pontosan irányítani a játékosokat.

Évekkel később elköltözöm, megnősülök. Nem vagyok tanúja, mikor bezár a Bazár, a nagybajszú tengerész eltűnése tán rémlik, de a néni még évekig viszi az ipart, nyilván az ébredő piacgazdaság fojtja meg végül.

Az IKV Iroda

A közért és a zöldséges között, a trafikkal szemben működik az IKV Iroda. Rejtélyes, érthetetlen hely, munkaruhás szakik, öltönyös figurák és gépírónők birodalma. Gyerek számára megközelíthetetlen. Persze a hatóságok természetét már jól ismerem ekkor, időnként én viszem le a havi bérleti díjat a házmester-lakásba, a nedvesedő szuterénben különös szagok terjednek, még számlát is kapok, azzal igazolhatjuk, ha kell, a befizetett részletet. Az IKV Iroda tényleg nem éppen csalogató hely, mégis ide zuhanok be egy álmos őszi délutánon, valamikor a hetvenes évek mélyén, kétségbe esve, mintha a vízözön elől keresnék menedéket. Pár perccel előtte a fürdőszobában matatok, érett pattanásokat próbálok kinyomni az arcomon, s óvatlanul fél fenékkal felülök a mosdóra. Amikor lezuhan a mosdókaagyló, erőteljes gejzír, szökőkút lövell ki fölfelé, egyenest a plafonra... Nagymama ijedten sikolt, hívjak segítséget, így zuhanok be lélekszakadva az IKV Irodába. Az ügyeletes munkatárs elnyomja a csikket, szerszamos ládát ragad, üget fel velem a harmadikra (Vagy lehet, hogy nálam van a lift kulcsa, azzal viszem fel az emeletre?), elzárja a csapot, valahogy felitatjuk a hömpölygő vizet, újból béke van és nyugalom.

Gyerekkorban a dolgok könnyen megoldódnak, szebbik arcukat mutogatják, csak a pattanások nem tűnnek el, hiába próbálunk bevetni mindent, az én számomra is ismeretlen kamaszarcomról.

A kápolna

A kápolna az utca végén áll, túl a gimnázium épületén is, mellyel majdnem összenőtt. Korábban az Érseki Katolikus Gimnázium házi kápolnájaként szolgált, apa a háború előtt reggel csak leszaladt a domboldalról a hosszú lépcsősoron. A kapuja elől már látható a poros focipálya, ahol egyszer majd nagykapus meccset játszunk a bé osztály ellen. (Vagy csak kiskapusat? Az emlékezet megbízhatatlan.) Annyi biztos, a lányok is eljönnek majd drukkolni nekünk, mégsem sikerül végül a győzelmet kiharcolnunk. De vereségeink íze is keserédes, csalódásaink rangot adnak. A kápolnához persze nincs köze az osztálynak, a vallás most tabu, Rózsi néni, az egykori apáca titokban jár fel

a lakásunkra, hogy bátyámmal tanítsa nekünk a katekizmust. Misére sem a kápolnába járunk, hanem a ferencesek templomába, a körúton. Rózi néni mindig kikérdezi, miről szólt a vasárnapi prédikáció, ezért figyelni kell. Később ministrálunk is, hatan-nyolcan álljuk körül karingben és ministránszoknyában a miséző papot, a kis zöld füzetből követjük a liturgiát, aki régebben lejár, annak saját feladata is van, az ampolnákból öntheti a vizet, bort, nyújthatja a kendőcskét, vagy az oltáriszentség felmutatásakor csengethet a fényes csengettyűvel. A kápolnába én inkább csak szombatonként jutok el, ha a vasárnap reggeli diákmisére nincs már esélyem. Az esti szertartáson kevés a hívő, én is eléggé hátul húzom meg magam, térdepelésnél azt mérem az új órámon, hány másodpercig bírom levegővétel nélkül. Imádkozom a bátyám miatt, és a szeretteimért, áldozni nem merek, mert — bűnös lény — bizony csak ritkán gyónok.

Később, amikor férjként és apaként költözöm vissza a gyerekkori utcánkba, s veletek járunk a kápolnába, már minden más. Most ti jártok hittanra, nem én, s egy téli napon felhangzik a gyászmise Nagypapáért, amin az a régi fuvoláslány fuvola d'amorén siratja el az utolsó — korántsem büntelen, de szelíd — keresztes lovagot.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

VILLÁNYI LÁSZLÓ
voltaképpen

Villányi Lászlót, a győri Műhely folyóirat főszerkesztőjét elsősorban költőként ismerik az olvasók. A kortárs magyar költészet középgenerációjának jelentős alakjaként azonban fontos esszéket és vallomásokat is írt az elmúlt három évtizedben, amelyek rávilágítanak költői világának genesisére és alakulására, az őt ért meghatározó irodalmi-filozófiai hatásokra, a költészet mibenlétéről alkotott esztétikai elgondolásaira. Könyvünk ezeket az írásait gyűjti egybe.

Ára: 2.400 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető a Vigilia Kiadóhivatalban és a honlapunkon:

1052 Budapest, Piarista köz 1.

Telefon: 36-1-317-7246; 36-1-486-4443

E-mail: vigilia@vigilia.hu; Honlap: www.vigilia.hu

A prágai csata

A szerző költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2017. 11. számunkban közzöltük.

1968 nyarának végén leengedett hajjal, farmernadrágban, rövid ujjú blúzban belépek a Böszörményi úti férfifodrászműhely ajtaján, ahol le fogják vágni a hajamat. A vakáció utolsó napjai ezek. Már mind itthon vagyunk, de még semmi komoly dolgunk, és a lebzselésre ráunó szüleink a nyáron elmaradt összes ügyeket el akarják intéztetni velünk, mielőtt visszazáródunk az iskolai rutinba. Nagy nap ez nekem: életemben másodszor leszek rövid hajú. Ezen a napon viselek utoljára hosszú hajat vagy harmincéves koromig. Az én derékig érő dús, sötétbarna hajam családi veszekedések állandó tárgya már egy ideje. Visítok, ha anyám fésüli, sziszegek, ha a kádban szétterülő hajsátor tövén megérezem a csípős sampon hidegét. És felháborodva tiltakozom, ha anya össze akarja fogni vagy befonni a hullámtömeget. Mert én úgy szeretem, kibontva, hadd tekeregjenek a mélybarnára pácolt fa meleg színét megcsillantó tincsek, hadd zuhogjon le kócosan az oroszlánsörény sima kölyökpofám körül, hadd lessenek lázasan a világra ebből a zilált keretből söprűszempillás zöld szemem. Eddig anya valahogy túrte, hogy kócolom magam a vasútsorba torkolló vad bicikli-sprintekkel — autók még sehol, ragyogóan lehet versenyezni, ki zúg le fék nélkül legelsőnek a lejtőn —, vagy a kézenállásokkal, amikor a lányok egyszerre csapják sarkaikat a falhoz, és lukasra behúzott hassal homorítanak, a fiúk meg ellenőrzik, melyikük formázza testéből a legvízszintesebb széket. Esténként nagyon igazságtalannak érzem, hogy kifésüléskor anyám még fennhangon szid is a kóc miatt, mintha nem lenne elég, hogy a fésülés apropóján alaposan megtép minden alkalommal.

Míg engem kopaszt, a hosszúarcú fodrász, minduntalan abba-hagyva a hajvágást, brummogó magnóját tekergeti, a fejfájásig ismételtetve vele a Beatles-szalagot. Ő is csatlakozik a mesés négyeshez, ütemesen csattogva az ollójával, fejem fölött dünyögve a maga fals fahangján, *S'lavzjú jeeejeejee*, még a lábával is dobog hozzá, az én hosszan tekergő mélybarna hajhullámaimon taposva, amik a Ringo püf-püf dobjainak ritmusára hullnak a sebhelyes zöld PVC-padlóra. Nézem a tükörben, ahogy a csácsogó olló a tarkótáji tincsekkel együtt lenyisszantja a mahagóni árnyalatot is. Aztán már az ajtóból visszanézve látom, ahogy a hullámmás utolsót lobban azon a csorba személtapáton, amire a fodrász a kis morzsasaprúval mélyen lehajolva felszedi, fenekét közben az egyszerű ütemre mozgatva. Mire anya fizet, a magnó, *Laaav-lavmidu*, épp megint előlről kezdi a Beatles-repertoárt.

A beavatkozástól olyaná leszek, mint egy kisfiú: kerekre nyílt szemek, nedves-borzas tincsek, durcásan lebiggyesztett száj. Míg anya kiszámolja a borralalót a borbélynak, én kimegyek a fodrászat elé, és hátam a falnak vetve lesem a hirtelen jött hűvös szélben kitisztuló Böszörményi utat: a friss légáram port nyaldos a katonatiszti lakóte-

lep lapos tetejű hatemeletesei közt meg a széles utcán, de a nap még vidáman szánkázik a magas villamosíneken. A kanyarban felzörren az 59-es, csengője hosszan csörög, mint egy ébresztőóra, az egyszerű Beatles-ütemet visszhangozva. Fiatal férfiak és nők jönnek, szembe fújт hajtincsek, sokfogú mosolyok, nyitott kiskabátok, suhognak a lendületes léptektől, azok is mind az egyszerű Beatles-ütemre csattanva. Megrázom a fejem, még nagyon fura, hogy nem érzem a hosszú haj megszokott súlyát. Beleszimatolok az utcába: szokatlanul könnyű, szabad érzés röpköd a levegőben, nedves, olcsósamponszagú, de borzongatóan jóleső. Kilép végre anyám is mellém, vigasztalna, hogy így majd mennyivel egyszerűbb lesz úszás után haját szárítani. *Még bemegyünk a Csöpibe* — mondja. Bevesszük az irányt a Joliot Curie térnél a 4-es busz Ugocsa utcai megállója felé. Rázok még egyet a fejemen, hogy újra érezzem a könnyűség örömét, majd szűk nadrágom zsebébe tuszkolva a kezem, kis ugrással anyáméhoz igazítom a léptemet, és fütyülni kezdem a *She loves you-t*.

Késő délutánig maradunk anya munkahelyén, a Majakovszkij utca 36-ban, a Csöpi Gyermekruha-készítő Kisipari Szövetkezet utcára nyíló boltíves kirakatai mögé elhelyezett irodájában. *Egy kátész, az mégis már majdnem magánszektor* — hányszor hallom ezt dicsérőleg apától, ha nem is értem. Annyit azért sejtök, hogy olyan jelenségekkel, mint itt, tán az egész városban se találkozhatnék másutt. Az öreg Schönfeld főkönyvelő úr, az egyetlen férfi a környezetemben, aki nem elvtárs, vagy Dér Klári néni, anya *kolleginája* — ez a szó bennem azóta is egybecseng a *balerinával*. Klári néni végtelen karcsú, magas, szőke, a haja göndörre dauerolva, a fülbevalója és a gyűrűje csillog, a ruhája selyem, a szája két vékonyan rajzolt vörös vonal, köztük az elmaradhatatlan cigaretta, aminek finom teaillata van — egyáltalán, finomságban talán csak szomszédunk, Dina néni hasonlítható őhozzá. Kedvesen invitál kis íróasztalához, ahol minden masinával játszhatok: az írógéppel és a géppuska hangra végtelen papírslejfnit eregető számológéppel is.

Kinézek a boltíven: szemben a szinte puszta szürke-barna játszótér azzal a pár árva vasráccsal — most egyáltalán nem vonz, méltatlannak érzem, kisgyerekesnek új önmagamhoz. Arrébb a Debrecen étterem, az már sokkal inkább hat rám. Arra gondolok, az elszennvedett traumáért cserébe jogos volna, ha a Mami felajánlana egy meghívást kedvencemre, a vaníliagőzben remegő stíriai metéltre, de elfogadnék akár egy diplomata pudingot is, bár azt szoktam kapni minden külön apropó nélkül is.

A Csöpiben egy normális napon az összes néni és mindkét bácsi azonnal felfigyelt volna az új frizurámra. Ám ez alkalommal észre se vesznek, még Klári néni se, verhetem a gépeket, amennyit csak akarom, a kutya se törődik velem. Mindenki a kávéfőzős munkahelyi kis konyhában ácsorog a rádió körül, és egész délután Prágáról folyik a szó. Én sem tudok másra figyelni, mint a függöny mögötti zugból kitóduló hangos, ideges felnőtt szavakra, amik a

keserű gőzben áramlanak felém: *Prága, tank, szovjet csapatok, Varsói Szerződés és megint Prága.*

Amikor este hazaérünk, látom, hogy apa is a rádiót bújja, ő sem veszi észre kislíúvá változtatott külsőmet, ahogy azt sem, hogy a Jócó a szekreterből kicsente nagy kedvencét, a csokis Polyvitaplexet. Mi csak vitaminokat tartunk itthon, a csokoládéval bevont Polyvitaplex 10 nem sok kárt tehet öcsémben, de az izgalom és zúrza-var így is a tetőfokára hág. Andrea még sehol, pedig a barátnőzésre engedélyezett ideje már rég lejárt. Anyám idegesen lesi a hangos öreg vekkert a rádió mellett, és megpróbálja megvacsoráztatni a felbolydult családot. Evés közben szólal meg a bejárati csengő, anya kirohan ajtót nyitni. Az előszobából erőszakos szélhullám söpör végig a nappalin, bevágja a nyitva felejtett erkélyajtót. Mind felugrálunk, megriadt öcsém kezéből kiesik az alma, ahogy a befelé sodródó Andrea, maga után húzva iskolai barátnőjét, Szőke Erzsit, még be se értek, máris zúdítja ránk izgatott mondandóját. Erzsi is a tisztí telepen lakik, mint megannyi osztálytársunk. Andika kiabálva meséli, hogy az Erzsi egész nap zokogott, mert az apját tegnap este behívták a laktanyába, és azonnal el is indították a százada élén Csehszlovákiába, és hogy az Erzsi, ha anya engedi, ma itt fog aludni, mert az anyukája fél, hogy az Erzsi apukája elesik, és ezért nagyon *kivan*.

Apa és anya összenéznek a nekiperült Andrea és a százados elvtársék hüppögő kislánya feje fölött. Aztán anya belenéz reménykedve várakozó nagylánya szemébe, hosszan, komolyan, de végül bólint. Nővérünk boldogan hussan el Szőke Erzsivel, mint valami ritka zsákmánnyal a gyerekszobába fekhelyeket egyeztetni, mi az öcsémrel ott ácsorgunk tovább szüleinkkel szemben az ebédlőasztalnál. Jócót anya gyorsan elküldi fürödni, és megint összenéznek apával, én meg csak állok, kérdően lesve rájuk, várok még valami magyarázatot. De a szüleim nem szólalnak meg, anyám elkezd leleszteni a terítéket, két tányért hagy csak ott, hátha a vendég is kér vacsorát. Apa visszakapcsolja a rádiót, ami ugyanazokkal a szavakkal ismétli a híreket, mint délután a Csöpi KTSz-ben, Prága, Prága, Prága.

Háború van, apa? — kérdezem, és a szívem összeszorul. Nem, kislányom, háború, az nincs — mondja vészjósló nyomatékkal apám. Hát? Harcok? — faggatom tovább halványodó hangon. Reméljük, az se lesz — válaszol apám, de nem néz fel. Ekkor belép anyám. Majd ezt holnap megbeszélitek — vág közbe, aztán az öcsémhez fordul. — Jócóka, te ma velünk alszol, ugorj be gyorsan itt az apa oldalán. Te meg indulj fürödni — néz rám szigorúan —, te következel. De ma ne ülj a kádba, hanem zuhanyozz le, hogy lemosd a hajad magadról, különben egész éjjel szűrni fog. Aztán még kijöhetsz hozzám a konyhába, ha belebújsz apa meleg köntösébe. Hadd barátnőzzön az Andika nyugodtan.

Engedelmeskedem. De a szívem úgy marad, összehúzódva, mint egy kis citrom. A fürdőszoba rabicfalán át a zuhany zubogása mögül is hallom, ahogy apa és anya vitatkozni kezdenek. Egészen

biztos vagyok benne, hogy nagy a baj. Abban is, hogy apa elmondaná. Amikor törölközőbe csavarva már nyitnék be a nappaliba, nagyon meglepődöm azon, amit a kétszárnyú ajtó üvegén át hallok: ezúttal apám az, aki meg szeretne engem kímélni a valóság teljes súlyától. *Jaj, Gizella — mondja a hangja —, hát nem te szoktad mondani, hogy nicht vor dem Kind?! Nem lesz ez jó, ne mondj neki semmit!* Anyám válasza nem kevésbé döbönt meg: *Úgyis mindent ki fog tudni a hírekből, az csak még rosszabb, ha magának rakja össze! Nem hagyhatom ezzel magára.* De apám erősködik tovább: *És az Andika? Akkor őt miért nem avatod be egészen? Minek ez? Miért nem hagyod most az egyszer, hogy én intézzem velük?* Anyám hangja megkeményedik: *Tudod, hogy a gyerekek nevelésében nem ismerek semmiféle pardont, ha nem érted az okaimat, akkor majd a te egyetértésed nélkül beszélek veled!* Huzat van az ajtóban, elkezdek fázni, neszezek egy kicsit a kilincscsel, és már be akarok nyitni, amikor felcsattant apám sértett harci kiáltása: *Nem ismersz te pardont semmiben sem!* És már dűl is a csata. *Hát neked mindig minden alkalmat meg kell ragadnod, hogy elkezdj? — támad vissza keményen anyám. — Miért nem mondd azt, hogy nem bírod elviselni az én igazamat?* És persze most is, mint mindig, apám az, aki előbb kijön a sodrából, és valóban veszekedni kezd: *Miféle igazadat, mif-fé-le igazadat, Gizella? — kiált fel panaszosan. — Komolyan mondom, megőrülök, minek kell az embert állandóan ilyenekkel székálnod? Én semmi rosszat nem mondtam, hát miért kell tenéked engem mindig bántanod! Én szeretlek, tisztellek, dolgozom értetek, miért nem tudsz te békén maradni énvelem!?* Emelkedő hangjára még összebb szorul a szívem. Némán visszabújok a fürdőszobába. A többit már túlontúl jól tudom. Apa most ki fogja vágni az ajtót és elrohan, és megint *be lesz csípve*, mire hazajön, és akkor már tényleg lesz miért haragudni rá, mondtam, ugye, megmondtam, hogy háború van.

Az éjszakában aztán mindenféle katonai titkokat megtudunk a Szőke Erzsitől. Hogy Kiss Ildi barátnőm apukája alacsonyabb rangban van, mint az övé. Hogy igenis löni fognak, de a szovjetek állnak majd legelől, a magyarok csak mögöttük. Hogy azok a nyolcadikos ikerfiúk, a Balla fivérek, akik az iskolában minden lány bálványai, már tegnap este megesküdtek, hogy ők is katonák lesznek és védeni fogják a hazát, ahogy az összes telepi apukák. A kiváltságos Erzsi persze jóban van a Balla fiúkkal, hisz csak néhány háznyira laknak egymástól. Ha Andrea akarja, a születési bulira is meghívja őket. Andika még megkérdezi, hogy a szőkésbbik az a Tibi vagy a Zoli, de Erzsi erre már nem válaszol, mert megint elpityeredik. *Apuka meg is halhat —* zokogja, és csak akkor nyugszik meg, amikor Andreával elkezdenek nagylánytitkokról pusmogni. Nekem lera-gad a szemem.

Álmomban tankok hosszú sorát látom kígyózni a kónyi országúton, ameddig csak a szem ellát a homokbánya tetejéről, ahol Andreával és Erzsivel állunk, és minden tankból egy-egy Balla fiú integet felénk, sorban egy tejszőke, egy szőkésbarna, megint egy tejszőke,

megint egy szőkésbarna. Jocóka másnap a reggelinél megjegyzezi, hogy az Erzsi papája katonabácsi létére elég ügyetlen lehet, ha folyton attól kell félni, hogy *elesik*. Néma csönd marad a mondata után. Az én szívemen egy csöppet sem enged a dupla pánt, háború van, háború van, ismételteti bennem a belső hang.

Egy hét múlva elkezdődik az iskola. Apa az elmaradhatatlan homlokráncolással, ami nála a fontos mondandót szokta kísérsni, kijelenti, hogy bár a hatodik osztály nem a legfőbb súllyal esik a latba, azért ezt is nagyon komolyan kell venni, mert ez befolyásolhatja, milyen jegyeket kapok majd hetedikben, ami pedig már a legfőbb súllyal fog a latba esni.

Én ezt úgy értelmezem, hogy még nem kell döntenem, csak elég jól tanulnom. Folytathatom tehát a kísérletezést, képes vagyok-e megszeretni bármelyik tárgyat, ami az anyaggal foglalkozik. Ötödikben fizika szakkörre jártam, és az eredmény negatív volt. Attól még nagyon élveztem, míg megtudtam, hogyan működik a csengő, a telefon, a motor. De amikor a rohangáló-lökdösődő részecskéket kellett volna elképzelnem az elektromos feszültség keletkezésében, azonnal elkalandozott a figyelmem, és az anyag ismét visszaváltzott megfoghatatlanná. Maradt megint a lélek és a fantázia, a két ismerős terep a maguk kézzelfogható tárgyaival.

Idén a biológiával óhajtom folytatni. Be is írom stréberül a Mamitól kapott friss naptárba a szakkör időpontját. Naptár, órarend, leckefüzet, mindenféle rendőrző irat úgy október elejére szokott a táskámból eltűnni a való élet dzsungelében, ez idén se lesz más képp. De most még itt virít a kis notesz, és én a feketével szedett, nyomdászágú lapra piros tollal odakanyarintom a *Szeptember 4.*, *hétfő* alá: *2–4 ó, Biosz-szk.: Az őz.*

Az iskolában a fiúk még mindig a prágai események hatása alatt élnek. Az első amúgy is komolyan vehetetlen órák alatt összevissza lödöznek a köpöcsöveikkel, üvöltöznek, kezdődik a csata, *halál az imperialistákra, meneküljétek, kutya cseszlovákok!* Ebédszünetben az udvaron felállítják a csatarendet, és annak megfelelően, ratatatata, ratatatata, egymásra és ránk, lányokra géppuskáznak. Mi, lányok kivétel nélkül mind cseszlovákok vagyunk, így rendelkezik a kis vörös Csicsó, akinek nemcsak a bénázó csajokkal, de még a létramagas málé Popóval is meggyűlik a baja: *Te marha, hát nem vagy képes felfogni — sipítja neki vékony kisfiúhangján —, te szovjet vagy, én magyar, ne engem lőj, te hügy-agyú, mi szövetségesek vagyunk, lódd a Horthyt, ő a cseszlovák!*

Délutánra a csata áthúzódik a biológia laborra, ahol a szövetségesek a padok felől győzedelmesen törnek előre, az egyre cudarabb kutyaszorítóba kerülő cseszlovákok pedig a magas kísérleti asztal mögül próbálják védeni magukat, míg a tanárnő a köré hajoló szorgalmasabbjának magyarázva szakszerű apró mozdulatokkal boncolja az őz nagy bíbor szívét.

LUKÁCS LÁSZLÓ

Börtönlelkészekkel

Krisztus követői arra kapnak meghívást, hogy különös figyelemmel törődjenek a bajbajutottakkal, a társadalom peremére szorultakkal, így a betegekkel, a szegényekkel, a menekültekkel, lehetőleg mindazokkal, akik valamilyen módon segítségre szorulnak életük egy válsághelyzetében vagy akár egész életük folyamán. Így alakult ki és intézményesült a lelkipásztori szolgálat egy sajátos ága, az elítéltek, a fogvatartottak körében végzett börtönpasztoráció. Az alábbiakban azt a beszélgetést közöljük, amelyben néhány gyakorló lelkipásztort kérdeztünk szolgálatukról: Butsy Lajos (katolikus, Sopronkőhida), Erdélyi Csaba (evangélikus, Budapest), Mészáros István (katolikus, Kalocsa), Takács Péter (katolikus, Márianosztra), Vári Krisztina (evangélikus, Budapest).

Több éve végzik ezt a szolgálatot, ilyenkor gyakran az elítéltek számítanak „újonnan jötteknek”. Hogyan érkeznek meg? Hogyan kerülnek velük kapcsolatba?

ECS A lelkiismereti- és vallásszabadság szellemében a fogvatartottak befogadásukkor tájékoztatást kapnak a vallásgyakorlásról, a csoportokban való részvétel feltételeiről és módjáról. Ezt követően írásban jelezhetik az igényeiket, amelyek így eljutnak a lelkészhez.

BL Egy részük előzetes letartóztatásban van itt. Kettős érzés tölti el őket: egyrészt a bizonytalanság, másrészt a bizakodás, hogy enyhe ítéletet kapnak. Ők külön körleten vannak elhelyezve. Vannak, akik más intézetből kerülnek ide, ők már töltik a büntetésüket. Nekik ismerős a környezet. Hetente ötször vagyok a börtönben, akarva-akaratlanul is látunk. Társaiktól és a nevelőktől is informálódnak, hogy milyen lehetőségek vannak a vallás gyakorlására.

VK Az újonnan jötteket hatalmas lehetőségnek tartom, mindenki más háttérrel érkezik, színesítik a közösséget. Főleg a nők kíváncsiak az újonnan érkezőkre. Az elítéltekkel hosszabb idői intervallumban foglalkozhatunk, a letartóztatotknál nagy a fluktuáció. Működnek az elkülönítési szabályok, a fiatakorúakat elválasztják a felnőttektől, a betegeket az egészségesektől. A vallásgyakorlás különleges pozíció: itt nincs elkülönítés, így aztán sokféle ember kerül egy közösségbe. Az elítélteknél állandó, dinamikus fejlődő közösségeink vannak. Többnyire ők maguk invitálják a zárkatársaikat, ez a legjobb misszió: egyik hozza a másikat.

Az elítéltek, illetve az előzetes letartóztatásban lévőek hogyan néznek szembe a múltjukkal, az általuk elkövetett bűncselekményekkel?

TP Hozzánk legalább az elsőfokú ítélet után kerülnek a fogvatartottak, de a többségük már jogerős ítélettel, esetleg máshol eltöltött évek után érkezik. A múlttal való szembenézés az ő esetükben már megtörtént, így ezzel viszonylag kevés dolgom van. Személy szerint sosem kérdezem őket a bűncselekményükről, inkább a Jézus Krisztusban adott keresztény ideált próbálom felmutatni előttük, ebből indirekt módon fakad bizonyos esetekben a bűn belátása és megbánása.

MI Az egyéni beszélgetések során én sem faggatom őket elkövetett bűncselekményeikről. Ha beszélnek róla, azt nagyra értékelem és a biza-

lom komoly jelének tartom. Vannak bűncselekmény típusok, amelyekről egymás között sem beszélnek, mert félnék az esetleges atrocitásoktól. VK Nem foglalkozom vele — legalábbis eleinte —, hogy őszintén beszél-e. Ha becsap, akkor is magát csapja be. Van, amikor ezt hagyom. Nem konfrontálok, akármekkora hazugságot mond is. Hátha használ neki, hogy azt hiszi: valaki elhiszi azt, amit mond. Hagyom becsapni magam, de csak egy határig. Idővel aztán szembesítem önmagával, még ha rosszul esik is. Egyszerűbb a nyilvánvalóan rosszakkal foglalkozni, mint akik titkolják a rosszasságukat. Hiszen mindnyájan vétkeztünk, ilyen vagy olyan formában. Ebben egyek vagyunk.

ECS Annyi „büntelen” emberrel, mint a börtönben, sehol nem találkozok az ember. Sokuk gondolkodását segíteni kell abban, hogy helyesen lássák az életüket, a helyzetüket, a múltjukat — csak így van esélyük arra, hogy a jövőjüket is helyesen ismerjék fel. Vannak, akik nem is értik, hogy miért jelent a társadalom szempontjából problémát, amit tettek. Olyanok is vannak, akik tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy amit elkövettek, azért büntetés jár, de ezzel együtt tudnak élni: számukra ez nem probléma. Azonban mindenkinek látni kell azt is, hogy a Büntető Törvénykönyv „bűncselekmény” fogalma nem azonos a Szentírás „bűn” fogalmával. A börtönön kívüli világban sokan megütköznek rajta, ha kimondom: nemcsak a börtönben vannak bűnösök, hanem például a templomok is bűnös emberekkel vannak tele. Innen közelítve tudunk segíteni a fogvatartottaknak, hogy reálishan lássák magukat. De innen közelítve talán mindenki másként tud tekinteni azokra az emberekre, akik egy adott helyzetben nem tudtak helyes döntést hozni.

Milyen családi-szociális háttérből érkeznek? Mi a helyzet a visszaesőkkel?

TP A közvetlen környezet, a család minden esetben része annak a történéseknek, amit én bűneseménynek szoktam nevezni. Bár az igazságszolgáltatás csak a tettel (bűncselekmény) foglalkozik, én úgy vélem, ez inkább csak a tünete valaminek. A statisztikák azt mutatják, hogy az elítéltek többsége a szegény régiókban él, hátrányos helyzetű, gyakran generációk óta terhelt családokból érkeznek, de a kép ennél sokkal színesebb. A visszaesők pedig arra figyelmeztetnek, hogy igenis vannak — csúnya ezt kimondani — javíthatatlanok, akiknek életmódjává vált a bűnözés.

BL Nagyon sok a rendezetlen családból érkező: elvált szülők, alkoholizálók, lopásból élők, drogosok. Sokan intézetben nőttek fel, nem tapasztalták meg a szülői szeretetet, onnan kikerülve váltak bűnözőkké. Van, akinek nincs hova visszamennie, van, aki a bűnös környezet miatt nem akar hazamenni. Van, aki jól érzi magát a börtönben: biztos szállása, étele van, gondolkodnak helyette.

MI Többen közülük visszaesők vagy különösen visszaesők. Néha azt gondolom, hogy van, aki nem is akar igazán szabadulni; a „börtönben van otthon”.

ECS Vannak olyan háttérű fogvatartottak, ahol a bűnelkövetés családi tradícióként, akár mikro-társadalmi normaként jelenik meg. És vannak olyan fogvatartottak is, akik átlagos vagy magasabbra pozícionálható környezetből érkeznek, ahol soha senki nem volt érin-

tett — legfeljebb áldozatként — valamilyen bűncselekmény elkövetésében.

Milyen hatással van rájuk a börtön környezete, hogyan illeszkednek bele, főleg azok, akik először kerültek ilyen helyzetbe?

TP Sokszor megfogalmazzák, hogy a börtönben nem a rezsim a nehéz, hanem a többi rab. A szabályokat csak be kell tartani, és alapvetően nem betarthatatlanok, még ha néha érthetetlenek és papírszagúak is. Az ember nem mutatkozhat gyengének ezen a helyen, el kell fogadnia az informális törvényeket is. Aki egyiket vagy másikat nem képes követni, annak mindig problémája lesz. A jó elítélt az, aki nincs szem előtt. Ezt egyesek szabálykövetéssel, konformizmussal igyekeznek elérni a büntetés-végrehajtás jogszabályi környezete által kínált kedvezmények érdekében, mások belemerülnek az informális rendszerbe, és abban próbálnak eltűnni.

MI Az újak egymástól gyorsan begyűjtik az információkat, amelyek birtokában eligazodnak a házban: kitől mit várhatnak, hogyan kaphatnak könnyebben jutalmat, mire vigyázzanak. Ennek megfelelően rövid idő alatt társaságuk is lesz, zárkán belül és azon kívül. Jól körülírható rétegek alakulnak ki, kik az iskolázottabbak, kik az alacsonyabb körülmények közül valók, kistílű bűnözők és így tovább.

VK Az a legnagyobb segítség, amit szolgálatunkkal nyújthatunk, hogy felkínálunk számukra, pontosabban felépítünk velük egy másik fajta közösséget. Közösségben tanulunk meg hinni, a Lélek által épített közösségben fejlődik az ember. Sok jó történik ilyenkor. Úgy akarunk élni, ahogy Jézus meghívta a tanítványait: követjük, tanulunk és szeretünk. Ha bekerülnek ebbe a vonzásba, kevésbé érzik magukat elveszetteknek.

Melyek a börtönlelkész feladatai, lehetőségei?

BL Alapfeladatom a különböző felekezetek szolgálatának koordinálása. Aki lelki segítséget kér, megkérdezem, melyik felekezethez tartozik. Jelzem a lelkészének. Aki katolikus, azzal elbeszélgetek. Amennyiben ismeri az egyház elvárásait, volt elsőáldozó, bér mállkozó, misekártyát adok neki. Ha nem, hitoktatásra hívom, ahol megismerheti a szentmise részeit, a szentségeket, parancsokat. Keresztleletlen is jelentkezhet.

MI Egyéni és közösségi vallási foglalkozásokat tartok, ezek helyszíne a kápolna. A közösségi foglalkozások (hittan, énekar stb.) hét végén vannak, mert a fogvatartottak többsége ekkor tud részt venni rajta. Minden vallási rendezvényt én koordinálok. Egy hónapra elosztottuk a rendszeresen hozzánk érkező vallási közösségek képviselőit, így mindenkinek havonta egy alkalommal másfél órában van lehetősége a fogvatartottakkal találkozni, szombat délelőtt.

TP A börtönlelkész egyik nagy ajándéka a szabad mozgás. Nem vagyunk beszorítva a kápolna falai közé, hanem keresztül-kasul bejárhatjuk az intézetet. Ennek során találkozhatunk a munkájukat végző, szabadidejüket töltő, ügyintézésre váró elítéltekkel. Beülhetünk a zárkákba beszélgetni, imádkozni. A folyosón megszólíthatnak olyanok is, akik maguktól sosem jönnének el hozzánk. Az én irodám azon a folyosórészen van, ahol a meghallgatói iroda is. Itt zajlanak a hivatalos események. Ilyenkor gyakran nyitva hagyom az ajtót, hogy be tudjon jönni az, aki szeretne egy biztató, vigasztaló szót vagy ál-

dást. Ha valahová megyek és az elítéltek ott sorakoznak, sosem távozom úgy, hogy ne váltsak velük pár szót — azokkal is, akiket egyébként nem ismerek (a humor nagyon jó eszköz ilyenkor).

ECS Ahogyan minden lelkészi szolgálatban, itt is nagyon sok múlik a szolgálatot végző kreativitásán. A csoportos, közösségi találkozásokon túl nagy a hangsúly a négy szemközti beszélgetéseken. A rendszeres istentiszteletek, szentmisék mellett jó, ha vannak olyan programok, amelyek a fogvatartottak aktivitására építenek. Különösen fontosnak tartom, hogy egy (börtön)lelkész minden adottságát használja, alkalmazza a szolgálatában — nyilván mindent a megfelelő helyzetben és mértékben.

VK Rendszeresen kilépek a tradicionális lelkész szerepből. Tartok másféle foglalkozásokat, szabadidős tevékenységeket, csinálunk kulturális programokat is. Például önszegítő csoportot vezetek. Ide csak bizalmi alapon lehet bekerülni, hiszen a legőszintébb titkaikat, személyes dolgaikat is elmondják. A tagok hoznak elő problémákat, mindenki hozzászólhat, megnyílhat. Tanulják a beszélgetés kultúráját, önmaguk megismerését, hiszen nem könnyű közösségben személyes dolgokról beszélni. Igazi lelkipásztori beszélgetések valósulnak meg ezeken a csoportfoglalkozásokon. A többi csoportos beszélgetés nyitott, interaktív: a bibliaórák, liturgikus csoportok, a nekik szóló igehirdetés, igemagyarázat, ahol nagyon figyelek a személyes életkérdéseikre, hogy megérezzék: „Igen, ez rólunk szolt”. — Talán meglepő, hogy még egy „nemvallásos” foglalkozást is vezetek: hetente kétszer tornázunk, egyszer a börtönkápolnában, nagyobb körben pedig a börtön sétaudvarán. Fontos a fizikai aktivitás, velük együtt tornázom én is. Tudják jól: sportolás közben is a lelkészük vagyok. A torna vége mindig elcsendesülés. Lelkészkollégám pedig énekkart vezet, hetente próbálnak. Igyekszünk így is növelni a közösségi élet összetartó erejét, aztán sok mindent beemelünk a vallásgyakorlásba is, hogy segítsünk embernek maradni.

Hogyan zajlanak az egyéni beszélgetések? Milyen céllal keresik fel a fogvatartottak? Vannak-e, akik rendszeresen kérnek erre lehetőséget? Miért? Mi a céljuk ezekkel a beszélgetésekkel?

BL Az egyéni beszélgetést mindig a gyermekkorral kezdem. Sok minden érthetővé válik a múlt ismerete által. Először bizalmatlanok, másodsor már nyíltabbak. Az igazság a harmadik beszélgetéskor szokott kiderülni. Sohasem kérdezem meg, mit követett el. Még azt sem, hány évet kapott. Akkor mondja el, ha jónak látja. Ennél fontosabb, hogy hány osztályt végzett, mi szeretne lenni, van-e kapcsolattartása, mikor szabadul. Előre tekintünk. A beszélgetés külön szobában történik időhatár nélkül. Van, amikor két óráig is eltart. Vannak, akikkel hetente beszélgetek (súlyos ítéletet kapott, családi gondok, gyász feldolgozása, öngyilkossági gondolata van). A fogvatartottak tíz százalékával kerülök kapcsolatba. Hosszú folyamat a gondolkodásuk átalakítása. Évente egy-két komoly megtérő van, akinek az élete megváltozik. A gyengülő, illetve megszakadó családi kapcsolatok után rájönnek, hogy egyedüli biztos pont az életükben Jézus. Én hozzá vezetem el őket. Bátorítom a személyes imára, Biblia-olvasásra, a misén való részvételre.

MI Az egyéni beszélgetések hét közben zajlanak. A zárkából a kápolnába vagy a lelkészi irodába megyünk, ahol négy szemközt tu-

dunk beszélgetni. Vannak, akik rendszeresen igénylik a személyes találkozást, vannak, akik csak akkor, ha szükségük van valamire, vagy problémájuk van.

TP Akik kérik, hogy hallgassam meg őket, a leggyakrabban családi problémáikkal keresnek meg, vagy csak a panaszukat, fájdalmukat szeretnék megosztani valakivel — a börtönben nagyon-nagyon ritka a barátság. Egyéni beszélgetés keretében történik a szentségi felkészítés is.

VK Eltart egy darabig, mire szót értünk egymással, mire a kommunikációs szakadékok megszűnnek. Meg kellett tanulnom az ő nyelvükön beszélni, az ő gondolatvilágukba belehelyezkedni. Ez az igazi inkulturáció. Fontos az is, hogy nem maradhatok velük közömbös, egész lényemmel nyitottnak kell lennem számukra, befogadni őket gondjakkal, fájdalmaikkal együtt. Ez persze sok energiát vesz igénybe, viszont sokszorosan megtérül abban, ahogy látom az erősödésüket a Lélekben.

ECS A fogvatartott a börtönben nem bízik senkiben: a felügyeletben azért, mert mindketten a másik oldalon lévőnek gondolják egymást, a fogvatartott társakban pedig azért, mert egy ilyen bizalmi kapcsolattal való visszaélés nemcsak magára a „bízó” fogvatartottra, de a legtöbb esetben a szabad életben rá váró szeretteire is negatív hatással, veszéllyel lehet. A bizalom megélésére kiválóan alkalmas lehet a lelkiesszel való beszélgetés, akinek — felekezeti hovatartozásától függetlenül — titoktartási kötelezettsége van. Ha nemcsak a szavak szintjén hallja ezt a fogvatartott, hanem a lelkész ennél mélyebb (vagy éppen magasabb) szintekre tudja terelni a beszélgetést, olyan őszinte szembenézés jöhet létre a fogvatartottban a saját életére vonatkozóan, ami segíti őt elindítani a változás útján.

Hogy zajlanak a közösségi alkalmak?

BL 72 főt befogadó kápolnánk van, ahol jelen van Jézus az Oltári-szentségben. Minden vasárnap van szentmise, péntekenként hit- és erkölcsoktatás, szerdánként Biblia-olvasás. Immár harmadik éve tartunk nyáron három napos Cursillót, ahol átfogó képet kapnak hitünkről és keresztény feladatunkról. Családi istentiszteletek nincsenek nálunk. Egyedül a Cursillo záró miséje után van családi beszélő.

TP Szinte minden vasárnap van szentmise az intézetben, mert valamelyik pálos rendi pap bejön hozzánk. Bár kevés a szentáldozáshoz járuló, de mindenkinek nagyon hiányozna az Eucharisztia, ha nem lenne. A kápolnánk kicsi, de otthonos, olyan, mint egy oázis a sivatag közepén. Tele van freskókkal, hogy aki belép, átérezhesse: most egy másik világba lép be, kiléphet a megszokott és utált önmagából. A liturgikus ünnepléseken szívesen vesznek részt (ez a leglátogatottabb a vallási foglalkozások közül). Ezen kívül heti egy előadás-jellegű hittanóra van és két imaóra. Ilyenkor egy-másfél órát vagyunk együtt. Csendes magánimádsággal kezdjük, a végén rózsafüzért, litániát imádkozunk vagy elvégezzük a keresztutat. Van az intézetben egy keresztény könnyűzenei együttes is, elsődleges profiljuk nem a vasárnapi liturgikus szolgálat, inkább koncertanyagokat állítunk össze, amelyekkel időnként lehetőséget kapunk, hogy kimenjünk a kegytemplomba vagy ellátogassunk Ipolytölgyesre a Szent Erzsébet Otthon fogyatékos lakóihoz.

ECS Tartalmilag az történik, amit a lelkész akar/enged megtörténni. Például egy istentisztelet vagy szentmise (ez elmondható bármely más közösségi programra is) pontosan úgy alakulhat, ahogyan a világ bármely keresztény templomában. De azt azért látni kell, hogy ebben a helyzetben a résztvevők között gyakran többségben vannak azok, akik semmilyen vallásgyakorlási kultúrával nem rendelkeznek.

VK Az istentiszteletek, bibliaórák mindegyikének sajátos tartalmat adunk. Az elején megkérdezem, hogy vannak. A válaszok után csendet tartunk, majd igeolvasás és magyarázat következik, ami átmege dialógusba. Kérdeznek tőlem és egymástól, nemegyszer kötetlen beszélgetés alakul ki. A kijelölt másfél óra mindig rövidnek bizonyul. Anynyira szeretik ezeket az alkalmakat, hogy alig akarnak kimenni. Átélik az evangéliumi színeváltozás csodáját: „Jó nekünk itt lennünk!” Ez az idő a fogvatartottakkal magajándékozott, áldott időszak, hálás tevékenység nekem is.

MI A kápolnának meg kell maradnia az imádság helyének, ahol a fogvatartottak valóban elcsendesedhetnek. Ezt sokan a zárkában nem tudják megtenni. Minden szombaton van katolikus hittan és vasárnap szentmise. Évente vannak, akik keresztelkednek, lesznek elsőáldozók és bérmálkozók. A Cursillo is jelen van a börtön életében: már kétszer tartottak nálunk lelkigyakorlatot. Vannak Cursillós zárkák is, azaz ahol csak az ebbe a lelkiségbe tartozó fogvatartottak laknak.

*A börtön Cursillóról
Mohos László, világi
koordinátor küldött rövid
beszámolót. Hadd
idézzük őt.*

A Cursillo szó rövid tanfolyamot jelent: három és fél napos intenzív bevezetés a hit életébe, hívő keresztény, de nem vallásos emberek számára is. 2014 óta már közel tíz büntetés-végrehajtási intézetben került megtartásra Cursillo, alkalmanként 8–20 fogvatartott részvételével. A missziós munkánkat kizárólag önkéntesként végezzük, a börtönlelkészekkel szoros együttműködésben. A fogvatartottak felekezeti hovatartozása nagyon vegyes, sokuknak csak kisgyermekkorú élményeik vannak a vallásról. A civilekkel együtt a szolgáló lelkész felekezete szerint dől el, hogy inkább református vagy katolikus jelleget kap egy-egy Cursillo. Azokkal tudunk kapcsolatba kerülni, akikben megfogalmazódik valamilyen belső vágy élete megváltoztatására, vagy igény Isten után. Hiszen egyesek csak egy jó kis kalandot látnak ebben az eseményben. Mi a fogvatartottakhoz Isten igéjét visszük a Cursillóval. Nem vallási ismeretet, nem vallási tudást akarunk adni, hanem egy életet átformáló élményt. A Szentlélek kiáradását minden alkalommal megtapasztaljuk. Közös élményünk: mi próbáljuk Jézust közelebb vinni a fogvatartottakhoz, de még többet kapunk tőlük. Azért, hogy ez a belső tűz és élmény ne hamvadjon, igyekszünk visszajárni a börtönökbe. Két-három havonta egy találkozó kapcsán beszélgetéssel, egy élménnyel igyekszünk feljűk fordulni, és Jézust az életükben megőrizni.

Milyen szerepet játszik a hit, a vallás a fogvatartottak életében? A bűnelkövetők között

TP A börtön szerintem mindig az adott társadalom keresztmetszete. A „bentiek” vallásossága nem különbözik a „kintiek”-étől, a magát hívőnek vallók aránya közepes, a vallást gyakorlók aránya már jóval kevesebb. A „templomba járók” aránya is az országos 5–10 százalék.

milyen arányban vannak vallásos emberek? A nem-hívók közül a börtönben mennyien találnak rá a hitre, „térnek meg”, bűneiket felismerve és megbánva válnak „gyakorlóvá”?

Azoknak a száma, akik ténylegesen az istenhitüket akarják életük alapjává és legfőbb vezérlvévé tenni, természetesen sokkal kevesebb. Akik a civil életükben hívők voltak, azok általában igénylik a lelkipozítást, alapvetően ők alkotják a szentmisék és a hittanórák gerincét. Ezt a hitet igyekszem elmélyíteni azoknál, akik engedik. Sokan elégedettek a saját hitükkel, bár ahhoz nem volt elég erős, hogy megakadályozza őket a bűncselekmény elkövetésében. A hit kapaszkodó, stabilitást, békességet ad, a hitgyakorlás alkalmi pedig változatosságot és az izolált világból (vagy legalább a zárkából) való kilépést teszi lehetővé. Ezért az elítéltek egy jelentős része megfordul a foglalkozások valamelyikén, vagy igyekszik legalább egyszer beszélni egy lelkésszel. Ők azok, akik evangelizálhatók, és belőlük kerülnek ki azok, akik döntésre jutnak. Olyanok ők, mint a tékozló fiúk: a disznók üres vályúja mellett elgondolkoznak, elhatározzák, hogy megtérnek Atyjukhoz, de az, hogy valóban felkelnek-e és elindulnak-e, azon múlik, hogy mihez kezdenek a szabadulás után.

VK A börtönben kicsit mindenki vallásos lesz. Akik a vallás iránt érdeklődnek, sokféle lehetőséget találnak. A vallás mentén indulnak el, és ha találkoznak a börtönlelkésszel, lehetőséget kapnak arra, hogy hitre jussanak. Megmutatom a kereszténység szépségeit, szegényen is lehetnek gazdagok, ha megkapják az ajándékot felülről. Meggyőződésem, hogy nincs reménytelen ember. Legfeljebb olyan van, akit nem sikerül megérinteni a szolgálatunkkal. Mi sem vagyunk mindenhatók. Esélyt kell hagynunk Isten Lelkének, hogy ő is hathasson. Akivel találkozom, avval feladatom van, megteszem, ami tőlem telik. Ha egynek, akár a legkiszolgáltatottabbnak segítettetek, mondja Jézus, nekem tettétek. A jézusi optika mindig az irgalomra fókuszál. A börtönben a hitnek, a reménynek, a szeretetnek különleges jelentése van. Én is ajándékba kapom minden nap, és adhatom azoknak, akik a jézusi optika értelmében számomra a legszebbek: az Isten irgalmára, kegyelmére szorulók.

A börtönökben nehezebb az életet az elzárt-ság, az összezártság. Mennyiben tud hozzájárulni a lelkész embérségesebb légkör kialakításához?

TP Elsősorban a jelenlétével. Amikor ott van — és ez független a személyes karizmától —, megváltoznak a viszonyulások. A személyi állomány is másként áll az elítéltekhez, és az elítéltek is egymáshoz. Másrészt a tanítással. Még ha a valóságban kevés emberhez jut is el a tanítás, azoknak az életében, akikre hatással van, tényleges változást tud létrehozni. Az elítéltek jelentős része, amikor megismeri a jézusi életeszmenyt, felismeri annak ellentétességét a korábbi életvitelével és azzal a valósággal, amelyben él. Jézus nem ezt a világot akarja építeni, nem is csupán ennek a világnak egy felújított változatát, hanem újat akar teremteni. Akik ezt megértik, már nem keresnek kibúvókat és kifogásokat. Talán újra elkövetik azokat az erőszakos vagy más szempontból nem keresztényi tetteket, amelyeket a túlélésükhöz szükségesnek tartanak, de elismerik azok bűnösségét és a saját elégtelenségüket, hogy megfeleljenek a megismert keresztény ideálnak. Ez olyan tapasztalatot ad nekik — pont a börtön „másmilyensége” mi-

att —, ami a civil életben ritkán adódik meg. Így a kegyelem, illetve az arra való nyitottság valóban sokszorosára nő, egyenes arányban a bűnök mértékével.

BL A börtönnek sajátos zárt világa van. Vannak íratlan szabályok, azokat jó betartani. Fontos, hogy a fogvatartott ne legyen egyedül. Legyen barátja, aki tud segíteni neki és viszont. Akik hozzám jönnek, arra biztatom őket, hogy ne bántsák egymást, ne lopják meg társukat, ne ítélkezzenek egymás fölött. Elég az a teher, amit el kell viselniük.

ECS Rolf Zerfass szerint: „Ígét hirdetni azt jelenti: úgy juttatni szóhoz az Evangéliumot, hogy a hallgatókban valami megváltozhasson.” Jó esetben (nem csak a börtönben) a lelkész olyan katalizátor lehet, akinek a jelenléte segíti a feszültségek csökkenését. Ezt az Evangélium üzenetének hiteles megszólaltatójaként teheti.

Az elzárttság következtében többnyire meggyengülnek a családi kapcsolatok — ha vannak/voltak ilyenek. Hogyan tud a börtönlelkész segíteni abban, hogy a fogvatartottak egészséges személyes kapcsolatai megmaradjanak?

TP Minden lelkész a maga eszközeivel és lehetőségeivel él. Erre szolgálnak a családi szentmisék és sok más kezdeményezés, akárcsak alkalomadtán egy boríték vagy egy telefonfeltöltés. A kapcsolataikat elvesztett emberek számára a börtönlelkész személyes odafigyelése életmentő lehet. Nagy segítséget jelent a Mécses Szeretetszolgálat levelező csoportja, akik — kicsiny létszámuk ellenére — felvállalják, hogy kapcsolattartói lesznek azoknak, akikről mindenki lemondott.

ECS A személyes beszélgetéseken túl a jogszabály lehetőséget ad a lelkész számára a fogvatartott családtagjaival való kapcsolattartásra is. Gyakorlatomban ennek a személyes beszélgetéseken kívül eszköze a családi istentisztelet is, amelyen a fogvatartott együtt vesz részt a családtagjaival.

BL Az a tapasztalatom, hogy leghamarabb az együtt élők kapcsolata szakad meg, aztán a polgári házasságban élőké; legtovább az egyházi házasságban élők tartanak ki. Az édesanyák megbocsájtó képessége a legnagyobb. Bátorítom a fogvatartottakat a kapcsolat ápolására. Ne legyenek türelmetlenek, ha egy hét múlva nem érkezik válasz a levélre, hiszen kinn rohanó élet van. Ne zúgolódjanak, ha hó végén nem érkezik csomag, hiszen be kell osztani otthon minden forintot. Fontos az élő kapcsolat a feltételes szabadulás elbírálásánál.

Az utóbbi években tudatosabban törődnek azzal, hogy a fogvatartottak szabadságvesztésük letöltése után hogyan tudnak reintegrálódni a társadalomba. Tud-e a börtönlelkész segíteni abban, hogy legyen őket befogadó és elfogadó közeg? Az egyházi közösség mennyire tud segíteni?

VK Sokan a vallásgyakorlást is a reintegráció részének tartják. Ez igaz ugyan, mégis jóval több annál. Aki hitre jut, annak a mennyben is örülnek, de itt a földön is: visszaadok egy egészséges embert a társadalomnak. A reintegráció során arra törekszünk, hogy jobb ember kerüljön ki, mint aki bekerült.

BL Érdekes párhuzam vehető észre a börtön és a külvilág között. Pánelházakban járva egyre több helyen látok rácsot, biztonsági zárat. Mindenütt bezárt emberek élnek. Vannak, akik magukat zárják be, vannak, akiket mások. Persze az egész világot nem tudjuk megváltoztatni. De igyekszünk álláshoz juttatni a kiszabadulókat. Nálunk két olyan cég is felvesz szabadultat, akik a börtönben munkáltatnak. De általában is lehet azonnal munkához és szálláshoz jutni a szükséges személyes okmányokkal. Sajnos nem mindenki él ezzel a lehetőséggel,

hanem „szabadúszó” akar lenni, ami tudjuk, hogy visszavezet a börtönbe. A hívekben van bizonyos előítélet, ami érthető. A keresztény mozgalmak, közösségek előtt itt hatalmas lehetőségek nyílnak.

A felügyelők is a börtönök zárt világában élnek. Tudnak-e a börtönlelkészek nekik is segíteni életükben és emberségük megtartásában?

TP A személyzet tagjainak többségében nagyon őszinte vágy él a teljesebb életre. Szeretik, ha rájuk is odafigyelünk, az ő meghallgatásukra is szánunk időt. Ez a terület egyre inkább a börtönlelkészi szolgálat előterébe kerül. Nagyszerű kezdeményezés a személyi állomány éves zárándoklata, ahol lehetőséget kapunk együtt ünnepelni. A börtönlelkészeknek komolyan kell vennie, hogy „mindenkinek mindene legyen” — a fogvatartottaknak és a személyi állománynak egyaránt.

MI Kollégáimmal jó a kapcsolatom, a teljes személyi állomány bizalmát élvezem és ők is az enyémet. Soha nem tudtam kérni olyat, amit meg ne tettek volna, hogy megkönnyítsék a lelkipásztori szolgálatomat. A személyi állomány körében számtalanszor kereszteltem, eskettem vagy temettem, házaiknál vendég vagyok, és ők is megkeresnek engem problémáikkal, vagy csak mert beszélgetni akarnak.

VK A felügyelőkkel általában jó a kapcsolatom. Mi is segítünk nekik, adhatunk tanácsot is, van köztük, aki odafigyel ránk. Jó munkakapcsolat alakul ki, olyan környezetben dolgozunk, ahol számíthatunk egymásra, kire igen, kire nem. Ahol van receptivitás, elmondom a véleményem nehéz esetekben. Ők is ugyanabban a nehéz környezetben dolgoznak, nekik is igényük, hogy valaki megértse őket. Persze azt is megmondom, ha valami nem tetszik, például ha csak gépiesen dolgozik.

Az életfogytiglanra ítélteknek hogyan lehet segíteni kilátástalan jövőkéjük enyhítésében? Eljut-e hozzájuk a feltámadás, az irgalmas Isten vigasztalása?

BL Az életfogytiglanra ítéltet Jézushoz kötöm. Egyedül bele kapaszkodhat. Ima, Szentírás, szentmise, áldozás révén. Sűrűn beszélgetek vele.

MI Ami a „nagyítéletes” fogvatartottakat illeti: sokuknak egyetlen reményük a jó Istenbe vetett hitük. Mérhetetlen nagy a felelősségem, mert a papi szolgálatom gyakorlásán keresztül ezt a végtelen isteni irgalmat közvetítem feléjük, ami elengedhetetlen a börtön hétköznapijának túlélésében. A kápolna személyzete szinte kivétel nélkül életellenes bűncselekményért ül: ők orgonálnak és takarítanak, gondozzák a virágokat és készítik elő a szentmisét vagy osztják ki a kottákat a kápolna énekkarának.

ECS Az életfogytiglani büntetésre ítéltekkal kapcsolatban mindenkinek nehéz a motivációs eszközök megtalálása. Lelkészi szempontból talán mégsem ez a helyzet. Pontosabban nem más, mint másokkal — nem csak a börtönben. A büntetés-végrehajtás szembesíti a fogvatartottakat tetteik földi következményeivel. Az irgalmas Isten vigasztalása csak azokat éri el, a kegyelem csodája csak azok számára valóság, akik tudják, hogy bűnösök.

Miért választották ezt a hivatást? Mennyire teljesedik ki munkájukban lelkipásztori küldetésük? Milyen

TP A legtöbbünkről elmondható, hogy nem választottuk, hanem kaptuk a szolgálatot. 2008-ban az akkori pálos plébános felhívott, hogy nem szeretnék-e börtönlelkész lenni. Akkor ért véget a megbízásom óraadó hitoktatóként, elvállaltam és a családommal együtt Mária-nosztrára költöztünk. Nagyon örülök annak, hogy itt igazi lelki

örömeiket, kegyelmeket élnek át szolgálatukban? És megfordítva: Hogyan él meg a kudarokat? Hogyan tudják elkerülni a kiégést?

pásztori szolgálatot végezhetek. Mindig meghat az az éhség, amivel bent találkozom, és mindig érzem, mennyire kevés az, amit adni tudok nekik. Sok ember hitének megszületésénél bábáskodtam, sokakat kísértem barátként és testvérként az útjukon. Ők jönnek-mennek, előbb vagy utóbb mind elhagyják az intézetet. A legtöbbszörrel sosem hallok többet, hiszen igyekeznek elfelejteni az itt töltött időt, és még ha sokat jelentett is nekik a velem való kapcsolat, én az életüknek ahhoz az időszakához tartozom, amivel szakítani akarnak. Akiknek pedig nem sikerül odakint talpra állni és visszakerülni, azokat úgy fogadom, hogy érezzék, semmi sincs veszve, tőlem és az Uramtól mindig új esélyt kapnak.

VK A büntetés-végrehajtási szolgálatot nem én választottam, hanem ajándékba kaptam, és ezzel együtt azokat a lelkeket is, akik között szolgálhatok. A hétköznapi munkám hihetetlenül érdekes és változatos. Minden nap egy új kihívás, sose tudjuk pontosan, hogy éppen a napi szolgálati feladatok végrehajtása során milyen hatások érnek bennünket. Ebben a szolgálati ágban nem lehet elkényelmesedni, nem válhat rutinszerűvé a lelkészi tevékenység. Lelkészi szolgálatunkban mi is változunk, alakulunk, mert ez a közeg mindenkire hatással van. A lelkész személyes keresztény hitének itt van jelentősége.

ECS Egyetemi éveim idején egy börtönmissziós csoporttal kerestünk fel egy büntetés-végrehajtási intézetet. Amikor kijöttünk, azt mondtam: én ilyen helyre soha többé nem megyek. Másfél évtizeddel később a püspököm — elődöm nyugdíjba vonulása miatt — rám bízta ezt a szolgálatot. Nem fogadtam örömmel, de már az első napokban éreztem, hogy a helyemen vagyok. Természetesen ez a helyszín különbözik minden mástól. Vannak speciális szempontok. Ezeket az ember megismeri, megtanulja, alkalmazkodik hozzájuk. A körülmények nyújtotta lehetőségeket megkeresve végzi a rábízott szolgálatot. Ahogyan mindenhol, itt is vannak öröme, hálára okot adó ajándékok, és vannak kihívások, próbák is, amelyeket meg kell oldani. Minden nap örömmel „vonulok be”, mert Isten kegyelméből minden nap „szabadulok”.

BL Újmisés jelmondatom: Elküldött az Úr, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek és szabadulást hirdessek a foglyoknak! (Lk 4,18.) Akkor nem gondoltam, hogy számon kéri tőlem az Úr. Öt évig voltam Kárpátalján misszióban, utána helyezett a püspök Sopronkőhidára. Nem én választottam a börtönpasztorációt, de szeretem a kihívásokat. Több munkám és örömöm van a börtönben, mint híveim körében. Elődöm annyit üzent: Szeresd őket! Ezt próbálom megélni, és megérezni, ha valaki szereti őket. Sokan szenvednek közülük szeretethiányban. Örömet lelem a szentség kiszolgáltatásokban, az őszinte megtérések megtapasztalásában, a szabadultak talpra állásában, a pozitív visszajelzésekben.

ORDASS LAJOS A MÁRTÍRSORSÚ, MISZTIKUS LUTHERÁNUS PÜSPÖK (1901–1978)

Előhang: az évfordulók jegyében

Hetven éve, 1948 őszén bebörtönözték.

Hatvan éve, 1958 júniusában, másodszor, immár végleg félreállították.

Negyven éve, 1978 augusztusában a földi pályája véget ért.

Harminc éve, 1988 áprilisában elhangzik róla az első, félig nyilvános előadás, majd az év őszén megalakul az Ordass Lajos Baráti Kör (ma: Ordass Alapítvány).

Tizenhárom éve, 2005-ben Magyarországon (a történelmi egyházak között elsőként) megalakul a Tényfeltáró Bizottság a Magyarországi Evangélikus Egyház elnökségének döntése nyomán.

Idén, 2018 decemberében várhatólag megjelenik Ordass Lajosnak évtizedeken keresztül a nagybörzsönyi templom tornyában rejtegetett, több polcot megtöltő életrajzi naplójának első kötete, amely páratlanul izgalmas könyveseménynek ígérkezik.

Kiegészítés A bölcsességi bibliaolvasás lutheránus hagyománya és az új törekvések című cikkhez

A fenti címen a Vigilia 2018. márciusi számában publikáltam egy tanulmányt. Már a szöveg a nyomdában volt, amikor eszembe jutott, hogy elmulasztottam megemlíteni egy nagyon fontos amerikai lutheránus bibliaolvasó gyakorlatot, amelynek az áldásaiból pedig néhány évvel ezelőtt magam is rendszeresen részesültem. Frederick J. Schumacher szerkesztésében az American Lutheran Publicity Bureau kiadásában már néhány évtizede négy kötetben jelent meg a *For All the Saints: A Prayer Book for and by the Church (A szentek közösségében: imádságoskönyv az egyház számára az egyháztól)* című, az egyházi esztendő minden napjára készült imádságoskönyv és bibliaolvasó kalauz. A minden napra szóló olvasmány egy leírt rövid imádsággal kezdődik, ezt követi a napra nemcsak kijelölt, hanem kinyomatva is olvasható ószövetségi, evangéliumi és apostoli szakasz. Ezek után egy rövid elmélkedés olvasható a kétezer éves egyház „szentjeitől”, az ősegyháztól egészen napjainkig. A szentek nem csupán a katolikus egyház által kanonizált személyek, hanem a bibliai értelemben vett szentek, azaz igaz tanúságtevők. A napi szakasz egy záróimádság zárja. A „breviárium” naponkénti tanulmányozása így a mai hívőt is bevonja a „szentek kórusába”.

Mindezt előljáróban azért tartom fontosnak elmondani, mert amikor 2006-ban Virginiában a Roanoke College vendégkutatója voltam, az egyik

reggel több kollégám is örömmel újságotla, hogy a *For All the Saints* aznapi meditatív olvasmánya éppen Ordass Lajos magyar evangélikus püspök egyik írása volt. Mélyen megérintett a hír: amíg Ordass személyét több évtizeden át odahaza saját egyházában elhallgatták, addig ott, Amerikában az ő gondolatait lelki táplálékként olvassák!

A Kádár-korszak három évtizedes kötelező „Ordass-felejtésének” ködét szintén éppen három évtizede sikerült valamelyest megszurkálni. 1988 áprilisában egy félig zárt, félig nyilvános ifjúsági körben Szekszárdon felolvastam *A megállás szimbóluma* című olvasónapló-esszémet, amelyet az előző években külföldön megjelent *Önéletrajzi írások!* inspirált. Még másfél évvel a váratlanul ránk köszöntött rendszerváltozás előtt voltunk. Esszémnek a záró gondolatait teljes egészében idézem:

„Negyven éve, hogy börtönbe csukták. Harminc éve, hogy végleg félreállították. Tíz éve, hogy földi maradványait koporsóba zárták. Ma, amikor 1988 áprilisában ezeket a sorokat írom, az országban széltében-hosszában, az egyházban és a világban is, válságról beszélnek. Szerintem ma nemcsak gazdasági vagy politikai válságnak vagyunk tanúi, hanem egy ennél sokkal súlyosabbnak: általános erkölcsi válságnak. Krízisben vagyunk, a szó eredeti értelme szerint: ítélet alatt állunk. Ordass negyven éve meglepődött a szemrebbenés nélküli hazugságon, harminc éve megdöbben azon, hogy az emberek nyilvánosan mást mondanak, mint egymás között, »magános beszélgetések során«. Tanúja volt a »kétlelkű emberek«, a kettéhasadt személyiségek, a nemzeti skizofrénia kezdetének. A nemzeti skizofrénia behatol a társadalom legkisebb sejtjébe, a családba is, ahol egyeseket a Hatalom vagy az elvtelen kompromisszum oldalára sodor, másokat pedig szembeállít vele vagy perifériára szorít. Az egyházban pedig van, aki karriert fut be, és van, aki disszidensként bolyong és kóborol. Az ítélet alatt, a krízisben átéljük azt, amit Márk evangélista írt: meghasonlás támad atyák és fiak, testvér és testvér között (Mk 13,12).

E szellemi-lelki sötétségbe és pusztaságba nem várt fénycsóvaként röpült be Ordass önéletrajzi írása. Két, éles történelmi pillanatban elszenvedett veresége ellenére egy győzelemnél többet érő, örök érvényű emberi magatartásmintát adott. 1948-ban Isten általa mondotta ki a szót, amit az egyház részéről szükségesnek látott elmondani. Amit ki *kellett* mondani. 1957–58-ban pedig az egyháznak az alkotmányban leírt jogait igyekezett megvédeni.

Ordass az életével alkotott számunkra modellt és példát, olyat, ami szimbólummá vált. Ezt a szimbólumot is, akárcsak annyi mást, elvetették vagy elfelejtették. Ordass számomra a mozdulatlanság, a

megállás, a művészi méltóság szimbóluma. Szfinxet vagy bizánci ikont dicsérni egy mozgó, dinamikus világban? Nem anakronizmus ez? Vállalom.

Lehet, hogy egy generációval ezelőtt az abszolút erkölcsiség vonala merevnek és követhetetlennek tűnt, és ezért oly sokan a dinamikusabb, »puha« vonalat választották. Én úgy látom, hogy a dinamizmus ciklusa, a kompromisszumos generáció ideje lejárt. A korrumpálódott nemzetnek ma prófétai intésre, az egyháznak hitre, a papoknak pedig megtérésre van szüksége.

Igen, Ordass a művészi mozdulatlanság, a megállás szimbóluma. Erkölcsi óriás az etikai törpék között. A dinamikus személyek (Dezséry, Káldy) életpályája engem vészesen Shakespeare királydrámáinak vagy egyes tragédiáinak negatív hőseire emlékeztet. Az biztos, hogy a királydrámákkal jól lehetne tanítani a közelmúlt egyháztörténetét. Ezek a »hősök« a nagy küzdelemben az idő lovagjaiként kapták el a szelét, életpályájuk nem kis csatározás közepette, de mégiscsak a szerencse kerekén a magasba ívelt, de alighogy elérték a Hatalom sóvárgott csúcspontját, azonnal a mélybe zuhantak. A tragédiát az fokozza igazán, hogy a lázadó angyalok sok más angyalt is sikeresen megkísértettek, megfelelő pillanatban a magasba kiemeltek, de zuhanásukkor őket is magukkal rántották a mélybe.

E tragikus, de szükségszerű zuhanásoknak van ellenpéldája is. Valójában mindössze csak egy. Milton kiséposzának, a *Visszanyert paradicsom*nak a témája Krisztus megkísértése a pusztaságban. (...) Végezetül a Sátán felviszi Krisztust a jeruzsálemi templom magaslatára. Itt, a templom tetején Krisztust az emberi nagyság gondolatával kísérti. Ugorjon le a magasból, hiszen ugyanis megmenekül. Ez az a pont, amikor Krisztus igazán tragikus hőssé válhatna. De Krisztus nem mozdul, nem ugrik le, mégsem ugrik bele ebbe a világba, nem mondja, hogy »még mindig jobb, ha én csinálom, mintha valaki más«. Nem, Krisztus a rosszal nem keveredik, nem vegyül. Krisztus megáll. Nincs kompromisszum, nincs mozgás, csak megállás és mozdulatlanság. Ez az a pillanat, amikor Milton Sátánja rémülten felismeri mennybéli ellenfelét, és ő lesz az, aki a mélységbe zuhan.

Ordass is hasonlóan megkísértetett, de megállt, megmaradt és számunkra a keresztény megállás szimbóluma lett. Bár látszatra ő vesztett, és a realpolitika, a dinamikus vonal emberei kerekedtek fölül. Ő mégis engedelmesen cselekedett, mert más-képpen nem tehetett. Kelltt cselekednie, kelltt nem cselekednie és kelltt a keresztet hordoznia. Több évtizeden keresztül mindenkítől elhagyatva hordta a keresztet. Élete szenvedés, passió volt. Nem véletlen, hogy magyarul éppen ő tudott passiót írni és fordítani. Látványosan hiába győztek mások, neki a csendes hallgatónak és emlékkönyv-írónak megadatott valami, ami a nagy ravaszoktól vagy a csa-

lóktól elvétellett. Ez pedig a vallomás lehetősége... Ordass élete, ahogyan ő nevezte, »nagy idők kis tükre« volt, mert tanúja volt az igazságnak, de legfőképpen az Urának. Hogy is hangzik a *tanú* szó görögül? *Martüsz*. És azt a tanút, aki az ügyéhez olyannyira állhatatosan ragaszkodik, hogy életét is képes azért feláldozni, azt a tanút — most már vég-re mondjuk ki — *mártírnak* hívják.

Véleményem ma is ugyanaz. Nekünk Ordass emberi példájára és kereszthordozó hitének tisztító erejére van szükségünk, hogy mi is megálljunk és megtartassunk mindvégig a hitben és el ne vesszünk. Igen: hiányától szenved a lefejezett egyház. Megérdemli-e őt gyáva népünk, aki elfeledte és megtagadta őt? Az igazságot elkendőzni csak ideig-óráig lehet. Az idő napfényre hozza igazát. *Veritas filia temporis* — tanítja a régi latin mondás. Ordass Lajos öröksége olyan lelki erő, amely — ha tart még a kegyelmi és türelmi idő — egy valódi megújulás és reformáció fedezete lehet...⁷²

Ezt az esszét az Ordass Lajos Baráti Kör alakuló ülésén, 1989. március 18-án egy rövid kiegészítéssel együtt újra felolvastam, majd 2001-ben, Ordass születésének 100. évfordulójára több, időközben született írással együtt egy kis füzetben újra megjelentettem.

Ordass drámai életpályája

Életpályája drámaiságának Ordass valószínűleg maga is tudatában lehetett, hiszen a nagy részből álló *Nagy idők kis tükre* szerkezeti beosztása életnek drámai magasságait és mélységeit tudatosan követi. Egy drámai műnek egy emelkedő és egy aláső fázisa van: az expozíciót a konfliktusok követik, majd a tetőpont, s aztán az aláső fázisban a kibontakozás és a katasztrófa követik egymást. Egy angol nyelvű tanulmányomban⁷³ Ordass életpályáját öt felvonásos „kettős” drámaként mutattam be, ahol két látványos csúcspontot két látványos zuhanás követ. Ordass Lajos életében az első csúcspont a Lutheránus Világszövetség 1947-es lundi alakuló ülése volt, amikor megválasztják alelnökké. Ezt hazatérése után hamarosan követi a látványos zuhanás: mivel ellenezte az egyházi iskolák államosítását, a régi világi vezetők elmozdítását, 1948 szeptemberében koholt vádak alapján letartóztatják, majd a per után két évre börtönbe zárják. Másodszor 1956-os rehabilitálása után a magyar forradalom idején kerül vissza a püspöki székébe, sőt 1957 nyarán még ő vezeti a magyar egyházi küldöttséget a minneapolis-i lutheránus világgyűlésre, ahol másodszor is megválasztják alelnökké, s a nagygyűlés nyitó istentiszteletén nagyhatású igehirdetést mond. Hazaérkezése után azonban Kádár János mind diktatórikusabbá váló állama az egyház belügyeibe egyre drasztikusabban kíván beleszólni, s mivel kezdeményezésük Ordass egyházvédő magatartásán és ellenállásán ismét meg-

török, 1958 nyarán állami erővel és egyházi asz-szisztálással végleg elmozdítják püspöki hivatalából. Két évtizeden keresztül, 1978-ban bekövetkezett haláláig teljes elszigeteltségben élt.

Az igehirdető és gyülekezetgondozó Ordass

Ordass Lajos igehirdetésére ma már kevesen emlékezhetnek. Am néhány igehirdetése már 1982-ben megjelent, sőt az Ordass Lajos Baráti Kör 1992 adta ki a *Jó hír a szenvedőknek* című prédikációs kötetet. Maga Ordass püspök állította össze ezt a válogatást, amely húsz hónap, 1957 októbere és 1958 májusa között elmondott prédikációit tartalmazza. Ez mintegy harmincöt igehirdetés.

Scholz László bevezetőjéből sok fontos dolgot megtudhatunk Ordass igehirdetési stílusáról: gondosan megírta beszédeit (egyébként gyönyörű volt a kalligráfiája), megtanulta prédikációit, gesztussal nem kísérte őket, rendszerint hátrattett kézzel prédikált, a szava, a hangja mélyről fakadt. A legsúlyosabb politikai-egyházpolitikai helyzetben sem politikai prédikációkat mond, hanem a gyülekezetekért aggódó pásztori hang hallható ki belőle. Általában a megadott evangéliumi perikópát követi, s minden igehirdetésének első oldalára felírja: „Jézus!”, s majdnem minden egyes igehirdetését így kezdi: „Jézus Krisztus Urunk...” Az evangéliumi történetet szinte novellisztikus egyszerűséggel jeleníti meg: „a világ legegyszerűbb írásai közül valók ezek az evangéliumok és mégis elkápráztató írások” — írja. Prédikációi nem hangos proklamációk, hanem csendes meditációk. Mindegyik azonos művészi igénnyel megkomponált meditáció: mindegyik prédikációnak címet ad, rövid tőmondatokban ír, s nem ad hosszú teológiai fejtegetéseket: olyan mindegyik, mint egy „próza-vers”.

Visszatérése utáni első Deák téri prédikációját 1956. október 31-én ezzel kezdi: „*Félő, hogy lelkiünket annyira eltölti az, ami a jelenben játszódik le, hogy képtelenek vagyunk arra, hogy megértsük, mi az üzenete ennek az ünnepnek.*” Prédikációiban az Evangélium hangjával vigasztal, s a vigasztalás tartalma: a kereszt. Jézus Krisztus értünk hordozta a keresztet, az ő halálának gyümölcse az, hogy mi élhetünk. A keresztthordozást mi sem kerülhetjük el. Ahol nincs kereszt, ott nincs kereszténység.

Az imádkozó és a misztikus Ordass⁴

Kevesen tudják, hogy Ordass csendes tanító volt az imádkozás iskolájában is. A második félreállítás utáni években állította össze a *Nem tudok imádkozni. Imádkozóknak és imádkozni akaróknak szóló tanácsok* című kötetet. Dóka Zoltán írja a bevezetőben: „Ordass Lajos úgy segít bennünket imádságos életre, hogy kézen fog és bevezet saját imádságos életének titkaiba.”

Ezek az imádságok, az Istennel való meghitt beszélgetések sokszor az imádkozás kudarcáról szól-

nak. Akárcsak Michel Quoist *Itt vagyok uram* című kötetének imái — kamaszkorom nagy spirituális élménye —, Ordass is tapintattal szólítja meg olvasóját, tanári szeretettel hívja meg őt az imádkozás iskolájába. Csendesen meditatál az imádsággal kapcsolatos nehézségekről, ellenvetésekről, de legfőképpen segíteni akar. Egy helyen például így ír: „*annyi erővel szeretném ma elmondani, amennyivel ez csak lehetséges: az imádkozásban sokkal-sokkal fontosabb az, hogy Isten beszél hozzánk, mint az, hogy mi beszélünk hozzá.*”⁵

Ordass imádkozó hangjára egyaránt jellemző az alázat és a józan őszinteség. Minden egyes meditatív fejezetet odavágó bibliai idézettel kezd. A kötet az imádság nehézségeinek tárgyalásától jut el az imádat magasságába.

A kételkedés kapcsán így bátorít: „*Ha nem tudsz úgy imádkozni, amint szeretnél, imádkozzál, úgy, ahogy tudsz!*”⁶ A szabad és a kötött imádság kapcsán így érvel az utóbbi fontossága mellett is: „*Amikor az ember a lelki-ébredés ajándékát kapja meg Isten Szentlelkétől, akkor rendszerint nagyon könnyen, bő sugárban, elevenen folyik szívűnkéből a szó árja az ajkunkra. Azonban ez nem mindig marad így. Általános tapasztalat szerint az életküzdelemben még a legelkebb keresztények is elkövetkeznek az apály, sőt az aszály ideje, amikor imafáradtság keríti hatalmába. Különösen ilyen lelkiállapotban meghálálhatatlan gazdagságunk a múlt tartaléka, a megőrzött írott imádság.*”⁷

Az egyház imádság-kincsét pedig a Jelenések könyve nyolcadik fejezete alapján mutatja be: „*a múlt egy-egy imádsága olyan izzó lehet Isten oltárán, hogyha oda visszük melléje a magunk kihűlt szívért, azt is áttüzesíti.*”⁸

Egy másik könyvét 1955-ben, az első szilencium éveiben *A keresztfá tövében* címen írta, s ez először angol fordításban a szerző nevének említése nélkül („egy lelkész imái a vasfüggöny mögül”) látott napvilágot *At the Foot of The Cross* címen 1958-ban. Ordass a passió történetét imádságként meditatálja végig, a négy evangélium szövegét egybeolvasztja. Minden beszélgetést „Uram” megszólítással kezdi. A börtönviselt, s most félreállított magányos püspök ott térdel a kereszt alatt, tanít, prédikál, együtt imádkozik láthatatlan gyülekezetével. A szenvedésben ismeri fel élete értelmét: „*Hálám azért kívánkozik ki belőlem, mert megáldottad és megvilágítottad életem legsúlyosabb rejtélyét. Megengedted, hogy én is a szenvedésben ismerjem föl saját életem értelmét.*”⁹

Itt kell említést tennünk Ordass Lajos izlandi nyelvből készült fordításáról: Hallgimur Petersson 17. századi izlandi költő *Passió-énekek Elmélkedések Krisztus urunk szenvedése felett* című verses költeményéről. E könyv kedvéért tanulta meg az izlandi nyelvet és kezdett verstannal foglalkozni. Fordítói munkája elismeréseként 1971-ben az izlandi egyetem disz doktorrá avatta. A megtisztelő kitüntetés személyesen természetesen nem vehette át.

Ha beszélhetünk „protestáns misztikáról”, akkor Magyarországon Ordass Lajos áll legközelebb ehhez a kategóriához. A csendes, szőlán, „északi” (nordikus) ember Krisztust forró szerelemmel szerető ember misztikája ez.

Ordass: a kereszt teológusa

Ordass Lajos Luther Márton 20. századi követőjeként a kereszt teológusának is nevezhetjük. Fontosnak véljük, hogy Ordassról mint *teológusról* szóljunk, mivel voltak olyan hangok a rendszerváltozást követő években, hogy Ordass nem felismerhető teológiai szempontok vezették egyházvédő püspöki szolgálatában.¹⁰ Noha Ordassra egyértelmű hatást gyakorolt a skandináv teológia (Aulén, Nygren, Söderblom), való igaz, hogy nem maradtak fenn tőle vaskos teológiai értekezések, hiszen szolgálata idején a cselekvés, félreállításai után pedig a meditációs, kontemplatív műfaj embere volt. Nem az akadémikus, filozófus-típusú „könyv-teológiai” művelte, hanem a kereszt teológusa volt, aki a teológiai felismeréseket azonnal gyakorlatba öntötte, életté formálta. Mindazonáltal könyvtárában megvolt Walter von Loewenich *Luthers Theologia crucis*ának eredeti, 1929-es kiadása,¹¹ s az aláhúzásokból és lapszéli felkiáltójelekből joggal következtetünk arra, hogy Ordass alaposan tanulmányozta.

Hogy Isten elrejtőzködő, megismerhetetlen, értetetlen, kikutathatatlan Isten, ezt Ordass Lajos akkor élte át először, amikor 1948-ban közvetlenül az ítélethirdetés előtt az utolsó szó jogán egy rövid beszédet mondott, amit többen gyorsírással is feljegyeztek. Ordass e halk szavú felszólalása megdöbbentő erejű személyes bizonyágtétel. Így szólta a bírákhöz: „Lehet, hogy mérlegelésük után engem bűnösnek fognak nyilvánítani és ezért büntetést szabnak ki majd rám. Ha ez következik be, azt is alázatos szívvel és csöndesen elfogadom. Elítéltetésem ténye olyan lesz számomra, mint a fátyol, amely eltakarja tőlem Isten akaratát és értetelenné teszi azt. De Istenemtől zúgolódás nélkül elfogadom, mert azt az egyet jól tudom, hogy még elítéltetésem esetén is csak az ő áldott akarata történhet meg.”¹²

Ordass a Lutheránus Világoskövetés minneapolis nagygyűlésén a megnyitó istentiszteleten 1957. augusztus 15-én hirdette az igét *Krisztus halálának gyümölcssei* címmel. Textusa János evangéliumának 12. fejezetéből a gabonamagról szóló hasonlat volt: „Ha a földbe vetett gabonamag el nem hal, csak egymaga marad, ha pedig elhal, sok gyümölcsöt terem.” Ordass arról szólt, hogy Krisztus keresztalálának egyik gyümölcse, hogy megszabadít, a másik, hogy egyesít.

A hallgatóságot igen megfogta, amikor Ordass igehirdetésének végén egyes szám harmadik személyben önmaga börtönveinek krisztustapasztalatóról vallott: „Egy öregedő Krisztus-tanítvány mondotta el — íme ezeket a mondatokat. Ez a tanítvány most — tárgyilagosan tartott igehirdetésének végén — szeretne

személyesen bizonyágot tenni Megváltó Uráról. El szeretné mondani, hogy életében mennyi bűnbocsánató irgalmat gyakorolt Jézus Krisztus. És el szeretné azt is mondani, hogy, hogy Krisztus a szó legszorosabb értelmében vett rabsága idején, milyen királyi szabadságot adott neki, és hogy milyen boldogság volt ezt a szabadságot megtapasztalni.”¹³

Az élet drámája és az abban való megállás, az igazsághoz való hűség és tanúságtétel forrja ki az elmondott szóbeli bizonyágtételeket. Most már világosan láthatjuk, hogy Ordass a kereszt teológusa volt a lutheri-loewenichi értelemben: az igazsághoz való rendíthetetlen ragaszkodása miatt szenvedett és hordozta a keresztet. Számára is a rejtőzködő Isten önmaga ellentétének látszatában nyilatkoztatta ki magát. Ordass Lajos az elhagyatottság és a kereszt alatti szenvedésben tapasztalta meg Isten iránta tanúsított forró szeretetét. Ezt a bizonyágtételt adta tovább a második, rövidre szabott szolgálata idejében, s ezt a bizonyágtételt adja tovább ma is nekünk.

FABINY TIBOR

¹Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. (Szerk. és vál. Szépfalusi István.) Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1985. Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások, folytatás*. (Szerk. és vál. Szépfalusi István.) Európai Protestáns Szabadegyetem, Bern, 1987.

²Fabiny Tibor: *A megállás szimbóluma. Előadások Ordass Lajosról*. A szerző kiadása, Budapest, 2001, 7–20. Eredetileg: *Keresztyén Igazság*. Új folyam, 1–2. szám, 1989. június, 15–30; http://www.ordass.hu/docs/KI_001-2_1989jun.pdf

³Fabiny Tibor, Jr.: *Bishop Lajos Ordass and the Hungarian Lutheran Church*. Hungarian Studies, 10/1, 1995, 65–98.

⁴A témáról a közelmúltban egy angol nyelvű tanulmányt publikáltam: *A Lonely Lutheran Mystic During Communism: The Spiritual Heritage of Bishop Lajos Ordass (1901–1978)*. In Miklós Vassányi – Enikő Sepsi – Anikó Daróczi (eds.): *The Immediacy of Mystical Experience in the European Tradition*. (Sophia Studies of Cross-Cultural Philosophical Traditions and Cultures 18), Cham, Springer International Publishing, 2017, 247–254.)

⁵Ordass Lajos: *Nem tudok imádkozni. Imádkozóknak és az imádkozni akaróknak*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1992, 18.

⁶Uo. 60.

⁷Uo. 72.

⁸Uo. 73.

⁹Ordass Lajos: *A keresztfa tövében*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1989, 10.

¹⁰Veöreös Imre: *A harmadik egyházi út 1948–1950*. Evangélikus Sajtóosztály, Budapest, 1990, 130.

¹¹Walter von Loewenich: *Luthers Theologia crucis*. Chr. Kaiser Verlag, München, 1929. (Ordass Lajos hagyatékában 31.569.számom.)

¹²Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*, i. m. 350.

¹³Ordass Lajos: *Jó hír a szenvedőknek*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 1992, 312.

FABINY TIBOR: AZ ELJÖVENDŐ ÁRNYÉKAI A figurális-típológiai olvasás

Fabiny Tibor 1992-ben — eredetileg angolul — megjelent művét huszonnégy évvel később vehetik kézbe a magyarul olvasók. Könyvének jelentőségét a szerző mondja ki a magyar nyelvű kiadás előszavában: „az első magyar nyelvű hermeneutikai megközelítése a bibliai tipológia (más néven: figuralizmus) kérdésének, amely interdiszciplináris (bibliai, ikonográfiai és irodalmi) módon igyekszik körüljárni a kérdést”. (8.) A mű valóban be is tölti ígérését: átfogó képet ad egy teológusok számára ismerősen csengő, ám általuk mégsem eléggé tudatosított területről. Ahogy Fabiny is megállapítja: központi kérdése évszázadokig a teológusok érdeklődési körébe tartozott, ám ők „ma inkább hallgatnak” róla. (17.)

Vajon miért nem foglalkoznak ma a teológusok a tipológiával? Ha ismerős is számukra, sokszor inkább a teológiatörténet egy epizódjának, illetve a letűnt korok módszerének tekintik azt, semmint egy ma is meghatározó és élő szemléletnek. A tipológia háttérbe szorulásának okát Fabiny — Northrop Frye és Brevard S. Childs nyomán — többek között a szöveg szó szerinti jelentését és a szerző eredeti szándékát kutató történetkritikai megközelítés térnyerésében (44–45.), illetve általánosan a 20. századi racionalista gondolkodás tendenciáiban (24–26.) látja. Ez a lefelé ívelő folyamat azonban az új kutatási területek megerősödése mellett nem volt szükségszerű, sőt, nem is volt indokolt, amint arra sokan — ha nem is elsősorban a teológia területéről érkező tudósok — rámutattak.

Fabiny Tibor sem a teológia, hanem alapvetően az irodalomtudomány területéről érkezve vizsgálja központi kérdését, a tipológiát. Érdemes röviden szólni erről a kiindulóponttól. Az irodalomtudományi megközelítés újszerűnek tűnik (s valóban az, hiszen a 20. századi új hermeneutikák vezetik az érdeklődését), emellett lehetnek, akik a Szentírás szellemétől idegennek találják, hiszen kérdésfeltevése egyszerű és profán, és minden irodalmi mű esetében megkérdendő: „mi a szöveg szándéka?” Ez az érdeklődés ugyanakkor nem idegen a Szentírás világától: maga az Írás is több helyen jelzi, hogy az olvasó válaszára vár, s ezért a történetkritika részletekbe menő vizsgálódása mellett (mely a „szerző eredeti szándékát” keresi) a globális intenció vizsgálatának (mely a kanonikus Szentírással mint irodalmi egésszel számol) ugyanúgy létjogosultsága lehet.

Az idegenkedés mögött az a félelem is állhat, hogy az irodalmi megközelítés összekeveri a Szentírás ihletettségét más irodalmi művek általános értelemben vett ihletettségével; azonban ez sem következik feltétlenül az irodalmi megközelítésből. Northrop Frye — akit Fabiny Auerbach mellett a fő inspirációjaként jelöl meg művében — úgy nyilatkozott a Szentírás ihletettségéről, mint amelyet teológiai és irodalmi értelemben is igaznak tart. (20.) Bár kétségekívül újszerű ez a társítás, Frye személye hiteles példaként igazolja ezt a lehetőséget: az irodalomkritika művelőjeként arra a meghatározó és átfogó szemléletre építette fel életművét, melyet a Bibliában felismert.

Mindezekon túl az irodalomtudományi megközelítés azért is indokolt, mert bár igaz, hogy a művészet határterületén mozog, s ezzel személyes érintettséget feltételez, napjaink tudományosságának szempontjából mégis neutrális és elfogadott alapelvekkel dolgozik. Így bár nem célja a szerzőnek, hogy meggyőzze a tudományos világot a tipológiai szemlélet igazságáról, annak — mint lehetséges olvasatnak — létjogosultságát egy posztkritikai korban is képes megalapozni és meggyőzően bizonyítani.

Mi tehát a tipológia (más néven: figuralizmus)? Fabiny röviden „olvasásnak” (12.) nevezi ezen írásmagyarázati eszközt, ám még az „írásmagyarázati eszköz” vagy „módszer” is elharmarkodott megjelölés lenne a részünkről, hiszen a könyv olvasója számára hamar kiderül, hogy a tipológia mindezekon túlmutat: egy határozott szemléletmódot, illetve gondolkodásmódot jelent (Goppelt nyomán: „pneumatische Betrachtungsweise”, 165.), mely a beteljesedés szempontjából értelmezi a Szentírást. A beteljesedést — Frye nyomán — időben mozgó beszédalakzatok, metaforák fejezik ki. Fabiny több helyen (a függelék részét képező tanulmányokban is) Auerbach definíciójával dolgozik, azaz a tipológiát (figuralizmust) olyan összefüggéseket teremtő értelmezésnek tartja, melyben az „összekötött” bibliai történetek, intézmények és személyek jelentése is összefonódik: „az egyik nemcsak önmagát jelenti, hanem a másikat is, a másik viszont magába zárja vagy kitölti az egyiket”. (40, 128, 189, 239.)

Már itt érdemes kiemelni Fabiny Tibor művének jelentőségét: a szerző gondolatmenete meggyőzi az olvasót arról, hogy a tipológiai megközelítés szerves része a Szentírásnak. „A tipológia a bibliai nyelvben gyökerező törvényszerűség”. (27.) Ha ez a szemlélet valóban ilyen jelentős szerepet játszik a Biblia megértésében, akkor a tipológiát akár a Szentírás „vérkeringésének”, vagy — amennyiben ez leírható — „működési alapelvének”

is nevezhetjük. Aki napjainkban figyelmen kívül hagyja e markáns álláspont jelentőségét (akár a teológiatörténetben, akár a szerző által megvilágított bibliai összefüggésekben), az ahhoz hasonló hibát követ el, mint amikor valaki a Szentírás egy adott szakaszának vizsgálatakor elfeledkezik a bibliai műfajok sokféleségéről. Ez utóbbi hasonlat súlyos ítéletnek hangzik, pedig ha olyan örökzöld kérdésekre keressük a választ, mint például a Biblia egységessége, az Ó- és Újszövetség viszonya, vagy a Krisztus-központú olvasat, akkor nem kerülhetjük ki a tipológiai szemléletben kínáló lehetségeket. Nem véletlen, hogy a szerző is kitér ezekre a kérdésekre, és meggyőzően bizonyítja a tipológiai szemléletmód alkalmazhatóságát és revelatív értékét ezekben a problémakörökben is (lásd például az első függelékben szereplő tanulmányt a bibliai tipológiáról, melyből kiderül, hogy a kutatók — Goppelt, Bultmann, von Rad, majd pedig az irodalomtudósok — eltérő tipológia-fogalmaiból szinte egyenesen következik a Szentírás egységéről alkotott szemléletük).

A megközelítés újszerűsége és nagyszerűsége egyben nehézségeket is felvet: ha az irodalomtudomány a maga hatás- és gondolatkörén belül kielégítő magyarázatot is ad a Szentírásnak mint kompozíciónak az egységéről, vajon mennyiben válnak állításai más tudományterületek számára is elfogadhatóvá? Vajon ezúttal nem csupán az irodalomtudomány fogalmaival, egy irodalmi alkotás zárt egységén belül beszélünk ilhettetéséről, az olvasó érintettségéről, illetve a szöveg szándékáról? Vajon lehet még mondanivalójuk ezeknek az irodalmi környezetben rehabilitált teológiai fogalmaknak a mai tudományosság számára is?

Ha az irodalmi megközelítés képes lényegi sajátosságait megragadni a Szentírásnak, akkor kiderül, hogy az Írás nem zárt irodalmi egység. A narráció túlnő önmagán, és így az irodalmi megközelítés a hit területén találja magát: a maga nyelvéen hitre vonatkozó igazságokat fogalmaz meg.

A szerző érthető és olvasható formában vezeti az olvasót vizsgálódásának „zarándokútján”. A könyv szerkezete átgondolt, jól áttekinthető koncepcióra épül: öt fejezetéből a *Bevezetés* indoklásnak, a *hermeneutikai kontextus* fejezete megalapozásnak, majd az utolsó három a tényleges utazásnak tekinthető.

A *Bevezetés* meghatározza, illetve elhelyezi a tipológiát a tudományos vizsgálódásban, végül pedig kitűzi a kutatás célját, mely nem más, mint a tipológia kritikai vizsgálata. (24.)

A *hermeneutikai kontextus* című fejezet a 18. századi német pietisták hármias felosztását követi: Frye és Ricoeur fogalmaival (beteljesedés és *figura*) írja körül a bibliai nyelv sajátosságait, majd vezeti be a tipológia új meghatározását (*ars intelligendi*).

Fontos hermeneutika-történeti állomások segítségével mutatja be a jelentés keresésének problémáját (*ars explicandi*), és határolja körül a Biblia jelentéstartományát a szó szerinti és allegorikus értelem mesterséges dualizmusának és végleteinek középútján, illetve a *scopus*, a poliszémia, a *theoria*, a *sententia*, illetve a *sensus plenior* fogalmainak segítségével. S mivel az értelmezés egyúttal állásfoglalást, meggyőződést és hitet feltételez, ezért a hermeneutikai kontextusnak végül szólnia kell az olvasásról (*ars applicandi*) mint az újírás és az el-sajátítás lehetőségéről is.

Az utolsó három fejezet az Írás, a képek, majd pedig az irodalmi művek olvasásának „útmutatói” foglalja magában, reprezentatív példákkal bizonyítva a tipológiai alapelv alkalmazhatóságát. Az *Írás olvasása* című fejezet részletesen, de — a terjedelmi korlátokból adódóan — a lehetségeket nem kimerítve vázolja fel a Biblia üdvtörténeti ívét („belső képzeleti egység”) az Ó- és Újszövetségben, megvilágítva ezzel a Szentírás tipológiai összefüggéseit. Frye kinyilatkoztatásról szóló hét szakasza segíti a szerzőt ebben a vizsgálódásában. (62.) Frye olyan típus-eseményeket jelöl meg az üdvtörténetben, melyeket a Szentírás története lépten-nyomon „újramond” és „újraír” (fellelhetők ezek például István védőbeszédében, mely „miniatűr mintája” a Bibliának, 81.). Így magyarázza Isten tervének összefüggéseit egy-egy bibliai alak (Mózes, Dávid, Illés), intézmény (próféta, papság, királyság), illetve motívum (bárány és oroszlán, sarokkő és szikla) a teremtéstől az apokalipszisig. Ebben a fejezetben válik nyilvánvalóvá az is, hogy a tipológiai szemlélet szervesen a Bibliában gyökerezik (erről a megfigyelésről még később is szólnunk kell).

A *Képek olvasása* című fejezet, miután tisztázza a reformáció viszonyulását a képekhez, illetve ismerteti a keresztyén művészetek tipológiai háttérét, érzékletes példákkal mutatja meg a tipológiai szemlélet lehetőségeit a képi ábrázolásban. A *klosterneuburgi oltár*, a *Biblia Pauperum*, valamint a *Speculum Humanae Salvationis* nagyszerű példái bizonyítják, hogy „a tipológiai analógiás logikája alapján egymástól teljesen független szövegeket egymásra lehet vetíteni”. (121.)

Az *Irodalmi művek olvasása* című fejezetben a szerző — Auerbach nyomán — már valóságértelmezésként beszél a tipológiáról. (129.) Szentviktori Hugó gondolatára építve (mely szerint „könyv az egész világ”, 125.) a világi irodalomban is keresi a tipológia jelenlétét. A fejezet alapítétele szerint az olvasó és az irodalom is beteljesítheti az Írást, s ennek bizonyítására három irodalmi példát hoz a szerző: a Chester-ciklus *Ábrahám és Izsák* című misztériumjátékát, Shakespeare *Szeget szeggel* című vígjátékát, majd pedig T. S. Eliot *Gyilkosság a szé-*

kesegyházban című drámáját. A három példa az irodalmi alkotások három regiszterében mutatja be a bibliai áthallások és minták felismerésének (a tipológiai értelmezésnek) lehetőségeit. A művek egymástól korban és időben is távol állnak, a típusok és az antitípusok, az explicit és az implicit bibliai utalások tekintetében sokszínűséget mutatnak, mégis azon nyomban „olvashatóvá” válik mindegyik, amint a bibliai tipologikus szemléletmód szemüvegén keresztül fogunk a vizsgálataukhoz. E sokszínűség felbátorítja az olvasót a további olvasásra: talán nem túlzás azt állítani, hogy aki a tipológiai értelmezéshez fordul, az az elmúlt két évezred irodalomtörténetének tengernyi alkotásához is egyúttal kulcsot nyer.

A magyar olvasók kiváltsága, hogy az eredeti művet négy tanulmánnyal kiegészítve kapják kézhez. Mind a négy tanulmány elhelyezhető a fent ismertetett utazás egy-egy állomásán belül, a szentírási szöveg, a kép, valamint az irodalom olvasásában. Ezzel együtt a tanulmányok elmélyítik és szélesebb perspektívát nyújtva magyarázzák a könyvben feltárt lehetőségeket, a könyv első megjelenése óta megjelent tudományos eredményeket is felsorakoztatva (köztük például Richard B. Hays művét). Egyúttal arra is motiválják az olvasót, hogy további tanulmányaival „folytassa” a könyvet, azaz ő is keresse az alkalmakat a tipológiai szemlélet érvényesítésére.

A független képező négy írás mellett gazdag képi anyagot is kapunk az ábrák jegyzékében: a klosterneuburgi oltár színes képei és a *Biblia Pauperum* részletesen kidolgozott rajzai nem csupán esztétikai élményt nyújtanak: ezeket a képeket szó szerint olvasni lehet, s aki tanulmányozza őket, ahhoz hasonló tapasztalatot szerezhet, mint amikor a Szentírás szövegének tanulmányozása közben fedezi fel az összefüggéseket.

Vajon hogyan folytatódik az a tudományos párbeszéd, melynek fórumát Fabiny Tibor nyitotta meg e könyv megírásával? A teológus olvasó gazdagon megpakolt hátizsákkal indulhat útnak a kiaknázatlan területek felfedezésére. Van mit hasznosítania mindabból, amit itt megtanult, és felelőssége, hogy folytatja-e a párbeszédet. Ha számára nem csupán módszer a tipológia (vagy figurálmód), hanem egyszerre szemlélet és látásmód is, akkor ez a friss megközelítés a teológia tudományának minden területén (a bibliai tudományokban, a rendszeres teológiában, de a gyakorlati területeken is) eredményes munkát ígér.

Jelen recenzió szerzője — érdeklődéséből adódóan — a rendszeres teológiában látja meg először e szemléletmód lehetőségeit. A tipológiai szemlélet magyarázatot adhat a protestáns dogmatika születésének dinamikájára: a protestáns tanítás (*doctrina*) a Szentírásban gyökerezik, s emiatt egy-

szerre ad szilárd alapot a hitnek és marad egyszerre élő valóság is: tanúság, hitvallás. A tipológia „magasabb szempontja” tekintettel van a Szentírást részleteiben vizsgáló, de a rendszerszintű értelmezésre egyaránt (még ha Fabiny Tibor hangsúlyozza is A. C. Charity nyomán, hogy a tipológia nem rendszerezést jelent, 71.), s ezzel nem kis mértékben járul hozzá ahhoz, hogy érdemi választ adjon a dogmatikát gyakran érő önkényesség és szelekció vádjaira. A tipológiai szemlélet megvilágosító magyarázatot adhat azokra az összefüggésekre is, melyeket a 16. századi reformátorok még oly természetességgel használtak: az „egyedül a Szentírás”, a „Szentírás, illetve hit szabálya”, az „önmagát magyarázó Szentírás”, de még a „Szentlélek belső bizonyágtétele” is mind olyan alapelvek, melyek a tipológiai szemléleten belül elhelyezhetők, érthetők — s egymással összeegyeztethetők lesznek.

Talán nem méltathatjuk jobban a művet, mint hogy tankönyvként ajánljuk a teológia tudományában forgolódnak számára. Nem a klasszikus értelemben vett tankönyv ez: inkább felfedezőútra hív, magyaráz és megértet, olvasni tanít, s maga is inspirál. A Biblia nyelvére tanít. Tudományágakat átfogó érdeklődésével „elülteti a bogarat” az olvasó fülébe, s addig nem hagyja nyugodni, míg nem lesz ő is tanúja a növekedésnek, és boldog birtokosa a munka gyümölcsének. Arra ösztönzi, hogy értelmet keressen és választ találjon a Szentírásban, s maga is váljon részévé annak a történetnek, melybe a bibliai tanúságtétel bevonta őt. Ezért mondhatjuk, hogy a tipológia szemléletmód, sőt, akár — s ezzel az olvasás lehetőségeit a végletekig feszítjük — még világszemlélet, életszemlélet is. Az irodalomtudomány szerkuláris fogalmakkal dolgozik, ám — ha módszerességéhez hű marad, és a szöveg szándékát keresi — a Szentírás esetében nem tud független (érintetlen) maradni, hiszen a bibliai tanúság a szót (az ígét) önmagában teológiai fogalomként ismeri fel, vagyis a hit tárgyaként kezeli — kiemelve azt az elfogulatlan álláspont (ha létezik ilyen) semlegességéből.

Nem túlzás azt állítani, hogy Fabiny Tibor könyve sürgető szükségben jelent meg. A kultúra, melyre a keresztyénség szellemi öröksége bízott, a fejlődés optimizmusában elfelejtkezett örökségéről, és mára szimbólumokra szomjazó, „kopár földdé” lett (25.), melynek lakói útmutatásért sóvárognak. Ki ért ma még a keresztyénség Könyvének olvasásához? Annyian hivatkoztak már rá, annyiszor használták már a legkülönbözőbb célok igazolására az elmúlt évszázadokban, hogy a tájékozatlan olvasó számára kifejezetten nehezséget okozhat az eligazodás az értelmezések rengetegében. Fabiny Tibor könyve azonban határozott programot hirdet: hagyjuk, hogy végre a Szentírás hangja szóljon meg, hiszen a narratíva önmaga

mutat utat abban, hogy miként kell azt olvasni! A ráerőltetett olvasatok helyett a szerző arra biztatja az olvasót, hogy alázatosan vesse alá magát az őt megszólító történetnek, élete legyen „transzparens”, melyen átvilágít a szöveg szándéka (tehát ne „kisajátítsa”, hanem „elsajátítsa” a szöveget, 58.). Így találkozik az irodalmi megközelítés fogalmkörébe tartozó érintettség és megragadottság a hit olvasásával, s érkezik el Fabiny Tibor a Szentírás üzenetének szívéhez: a tanúság hermeneutikájában az olvasó azonosul a szöveggel, életében folytatódik a Szentírás narratívája, s a Krisztusról szóló tanúság egyúttal az ő tanúságtétele is lesz.

A méltatások sorából végül nem maradhat el a közreműködők munkájának elismerése sem: a mű választékossága, érthető nyelvezete Tóth Sára és Ecsedy Ágnes kiváló fordítói munkáját is dicséri. Egy olyan könyvet tarthatunk kezünkben, melynek külső megjelenéséről is bátran szólhatunk, hiszen külalakjában, szerkesztésében, tördelésében egyaránt igényes munka, röviden szólva: a külső méltó a tartalomhoz. (*Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016*)

CZENTNÁR SIMON

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

DOCAT. Mit kell tennünk?

*A katolikus egyház társadalmi tanítása
Ferenc pápa előszavával*

A DOCAT a katolikus egyház társadalmi tanítását mutatja be népszerű formában – azokat a dokumentumokat, amelyek XIII. Leó pápa óta fejlődnek, alakulnak. Nagyon fontos, hogy különösen a fiatalok érezzék meg az eredeti dokumentumok üzenetét, és tetteiket az igazság, az igazságosság és a szeretet követelményéhez igazítsák. Ferenc pápa rendszeresen felszólítja a keresztényeket, hogy aktívan vegyenek részt egy igazságosabb világ kialakításában: „A mai korban nem igazi keresztény az a keresztény, aki nem forradalmár”.

Ára: 3.900 Ft

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

JOHN TESTVÉR, TAIZÉ

Barátok Krisztusban

Utak az egyház új értelmezéséhez

„Világunk egy hosszú átmeneti szakaszba lépett, amelynek kiemenetelét még nehéz felmérni. A keresztény egyház (...) mint a barátság világméretű hálózata, jótékony szerepet játszhat ebben a világban, amely keresi, gyakran vakon, identitását és egységét. Hogy ez lehetővé váljon, egyetlen út áll előttünk: visszatérni a forrásokhoz. (...) Jézus mondta: 'Barátaimnak mondalak benneteket' (Jn 15,15). Ha mindnyájan Jézus barátai vagyunk, akkor egymásnak is barátai vagyunk.” [A könyv] „Taizének és alapítójának merész vállalkozását mutatja be konkrét példaként vagy inkább példázatként, hogy milyen lehet a barátok hatalmas hálója Krisztus és az Evangélium szellemében.”

John testvér, Taizé

Ára: 2.400 Ft

KÖNYVEK KÖZÖTT

FERENCZI LÁSZLÓ EMLÉKKÖNYV

„Gazdagabb voltam, mint hinni bármikor is adatott” — ezt a címet választotta a vallomásokat és tanulmányokat egybegyűjtő Tóth Szilvia, s valljuk meg, nagyon találó s nagyon jellemző arra az irodalomtudósra, aki nemzedéke legszerényebb alakja volt. Többször is írhattam könyveiről a Vigiliában; egyetemista korunktól barátok voltunk, s mindig találkoztunk hol egy irodalmi eseményen, hol egy hangversenyen, hol az Operában. Lényét át-itatták a művészetek. Sosem dicsekedett ezzel, természetes volt számára, hogy teljes életet él: feltűnt az MTK pályán, tökéletesen ismerte régi nagy csapatok összeállításait, s a játékok ugyanolyan élményt szerzett számára, mint egy igazán színvonalas, új könyv, verses- vagy drámakötet.

Finom volt és udvarias. Nem illett ebbe a világba, amely kíméletlen és durva. Látszott is rajta, mennyire bántja egy-egy obszcné kifejezés. Sosem vett részt olyan társalgásokban, amelyeknek az volt a célja, hogy valakit szidalmazzanak, ilyenkor háttérbe vonult, elővette azt a könyvet, amelyet éppen az imént vett valahol, azt olvasgatta, az lett az erőforrása.

Készült a halálra. Egyre többet bajlódott a szívével, és kései műveiben egyre erősödött a nosztalgia és a búcsúzás hangja. Tulajdonképpen mi is búcsúztunk tőle.

Az Irodalomtudományi Intézet volt az igazi otthona, a könyvtár, a legendás folyosó, ahol vidáman csevegett barátaival és kollégáival, itt láttam igazán derűsnek és oldottnak. Sosem éreztem, hogy otthonatlan volna. Magánéletét ugyan szemérmesen rejtegette, de sok mindent megmutatott egy-egy kötetlen beszélgetés során, s mindig érezni lehetett, hogy sokkal többet tud, mint amennyit megmutat.

Ebben a kitűnően szerkesztett emlékkönyvben a mai magyar irodalomtudomány számos jeles képviselője búcsúztatja, s most látszik, mennyire szerették és tisztelték. A kötethez csatlakozó bibliográfia félelmetesen gazdag. A legkülönbélebb műfajokban és műnemekben jelentkezett írásaival, amelyekre leginkább a tömör lényeglátás volt jellemző.

Laci sohasem beszélt fölöslegesen. Példaképei között legtöbbször Sötér Istvánt és Bóka Lászlót emlegette, tehát azokat, akik a mi generációnk iránymutatói voltak. Sötérről könyvet is írt. Bóka Lászlóról tanulmányokat, és egy szívhez szóló emlékezést, és általában is elmondható, hogy azt az esszét művelte ő is, amely a Nyugat harmadik nemzedékének jellegzetes önkifejezési módja volt.

Amikor egyetemista lettem, sokszor üldögtünk egymás mellett, különösen a nyelvészeti órákon, aztán eltűnt, mert a nyelvészet azért nem érdekelte annyira, mint az irodalom. Sorsunk alakulása is elválasztott bennünket. Vidéki tanárként csendes irigységgel szemléltem az Irodalomtörténeti Intézet munkatársát, a belga irodalom kitűnő ismerőjét, aki mellesleg verseket és prózát is írt, s annak a kultúremlernek volt utóda, amelyből manapság egyre kevesebb van.

Most, hogy sokféle elfoglaltságait nézegetem, elképedve tapasztalom, hányféle intézményben terjesztette a kultúrát és az irodalmat. Budapest mellett Miskolcon is rendkívül népszerű előadó és tudományszervező is volt. Nyugodtan mondhatjuk, hogy talán a francia irodalom gyakorolt rá nagy hatást, s szemléletében egyaránt megfért Babits és Németh László, vagy éppen Rónay György, akit egyik példaképének tekintett. Nagyon jellemző volt magatartására *Még egy kicsit élni* című költeménye, melyet 1964-ben, Kölnben írt: „Még egy kicsit élni / még egy kicsit nézni / hogy félnek sötétedéskor a hegyek”.

Igen, nézett, befogadott, és tovább adott. Amit tudott, nem rejtegette önző módon, hanem igyekezett minél szélesebb körben megismertetni másokkal is. Hogy milyen sokoldalú volt az érdeklődése, pontosan jelzik tanulmányai és kritikái, melyeket bőkezűen hintett, s mindig érezni lehetett azt az örömet, amelyet egy-egy maradandóan jó mű szerzett számára. Gyakran előfordult, hogy különféle felfedezésekkel gazdagította az irodalomtudományt, de újszerű meglátásaival sosem dicsekedett, szinte rejtegette őket, így aztán nehéz örökséget hagyott utódaira, akik megpróbálják újszerűségét méltatni. Hogy lesznek-e ilyen felfedezők, az kétséges, belőle ugyanis hiányzott az a fajta elméleti vonalozom, amely az újabb irodalomtudományt jellemzi. Hagyományos volt, a szépség, az emberiesesség és az emberi értékek őrzője, s mint ilyen, nemzedéke egyik fontos alakja.

Amikor kikoptam az irodalmi életből, hetenként beszélgettünk telefonon, s göthös öregek módjára betegségeinkről cseréltünk eszmét. „Mit olvasol?” — kérdezte. Akkoriban Márai valamelyik naplóját olvastam. Ő már elolvasta. De mondhattam volna Cs. Szabó Lászlót, Nádas Pétert, Esterházyt, mindig egy lépéssel előrébb járt. Szerintem a betegsége idején könyvekkel barikádozta el magát, azok segítették, hogy megfeleljen teste kínjairól, azok segítették át egy szebb, boldogabb világba, amelyről egész élete során vallott, s amely most biztos készséggel fogadja be szeretett fiát.

Megvallom, nekem nagyon hiányzik. Az érdeklődése, a kíváncsisága, a nyitottsága, a sokoldalúsága. És persze hiányzik a mosolya, amely szintén valami olyan hagyományt közvetített, amelyet kezdünk elfelejteni.

Ezt az emberi teljességet idézi fel az emlékkönyv, egy szép és teljes élet hagyatékaként. (*Hungarvox*, Budapest, 2018)

RÓNAY LÁSZLÓ

HORKAY HÖRCHER FERENC: A SZELÍDEK VÁROSA

Horkay Hörcher Ferenc új verseskötetének külső megjelenése letisztult, konzervatív és elegáns, hordozva valamit a kötetet szinte egészében meghatározó melankóliából — de abból az érzelmi forrongásból nem mutat meg semmit, amit a melankólia folyamatos jelenléte mellett a versek némelyikében megtapasztalhatunk. A könyv zömében prózai lüktetésű szövegeket tartalmaz, melyek hol formakövetőbb, hol szabadabban kezelt versformákban íródtak. A lírai én hangja a versek túlnyomó részében személyes hangot üt meg, de ez a hangoltság nem kizárólagos. A kötet íve, amelyet egyszerű a versek tematikája, másrészt érzelemviláguk változásai jelölnek ki, szimbolikusan hét ciklusban vázolódk föl.

A nyitó ciklus, mely a *Családi fényképalbum* címet kapta, részint valóban képleírásokat tartalmaz. Részint képszerű emlékfelidézések alkotják anyagát, míg bizonyos versek másodlagos forrásokra támaszkodó családtörténet-írásként, a családi legendárium újra- vagy továbbírásaként olvashatók, a közvetlen rokonság és a már személyesen nem ismert ősök felidézéseként, tetteiket, karaktereik egy-egy jellemzőbb vonását megőrkítő történetek újramondása, valamint a hátrahagyott tárgyaik fagatása által. Ilyen módon jön létre a fényképalbum, de hangsúlyos része a traumafeldolgozás is: a ciklus részben anyaverseket tartalmaz, melyek körvonalazzák az anya alakját, számot adva arról a szenvedésről is, amit a másik kínjainak látványa okoz, néha egészen plasztikus módon részletezve az anya szenvedéstörténetét.

A kötet homogenitásától talán leginkább a *Sir Philip Sidney belovagol Krakkóba* ciklus üt el, másfajta hangoltságával, játékos történetyszerűségével. A versek beszélőjének énszerűsége háttérbe szorul, helyét egy másfajta megszólalásmód, a „krónikási beszéd” veszi át, amely a korán meghalt angol költő-katona-kalandor egy krakkói tartózkodása alatt esett gáláns kalandjának, majd halálának földolgozásából épít fikciót. A hét versben egy fiatal, szédelgő, de lánglelkű reneszánsz művész markáns képe rajzolódik ki, aki ugyan hivatalból befolyik a politikába, de akit valójában nem a karrier vagy a tudás, hanem a szerelem, a nők utáni vágy hajt.

A szerelmi tematika, az erotika, mely a kötet további részében, ha nem is ilyen elsődleges módon, de még szerephez jut, itt még a grammatika és fikcióteremtés eltávolító gesztusain keresztül érvényesül. A ciklus záró verse pedig nekrológ a sebesülésben idő előtt elhunyt költő tiszteletére, hiszen élete éppen így, a maga esendőségében és túlfűtöttségében válhatott autentikussá: „Forró és illatos ölek rabját egy / mély tűzű tekintet űzte a Habsburgok / birodalmának távoli székvárosába: hódítani jött, jusát megszerezni, / Isten bocsássa meg neki minden vétkeit!” (46.)

A következő egységben, az *Adria, szerelmekben* azonban visszatér az elsődleges hangoltság, ami az első ciklust is jellemezte. A kötet melankolikus hangvétele itt erősödik fel igazán, a szövegek tematikája ismét személyessé válik, a versek beszélője ismét én-perspektívából szólal meg. A tónusuk is intim: a másikhoz való viszony problematikusságára való rádöbbenést, az öregedés jeleinek észleletét, a másikhoz való visszatalálás nehézségeit járják körül.

Az *Újabb párizsi útinapló* ciklus valóban a földidezett formának megfelelően indul, napokra bontva dolgozza fel egy utazás részleteit. Ekként részben az előző ciklus tematikáját viszi tovább: a személyes életanyag perspektívájából szemlélve szembesíti, ütközteti a múltat és a jelent, amelyen keresztül a világ és az én változásai — azaz a világhoz való megváltozott viszonya — is tapasztalhatóvá válnak: „Az emlékezet utcáit rajzoljuk át a bennünk élő város / térképén. Az idővel beálló változásokat kell átvezetnünk.” (64.) Olyan önvizsgálat történik, melyben újfent a másikkal való kapcsolat milyensége kerül a fókuszba. Az útinaplószerűség végül megtörik, hiába az igyekezet a sugallt számmisztikai teljességre. A napló megtörése újabb szembesítést eredményez: az utazás múltjának és a megírás jelenének szembesítését, aminek háttérében az egészlélés hiányának tapasztalata munkál. A ciklus mégis így válik kifejezővé, hiszen az emlékek és a versbeszéd jelenének állapota között feszülő ellentmondásosság épp a koncepció és szándékaltalan megtörése révén tükröződhet a formában.

Az *Álmok, emlékek* ciklusban oldódik föl a kötet címének enigmája, melyet ugyan már az első ciklus is sejtetett, de ténylegesen itt kapja meg referenciáját, utalva a versbeszélő emlékek alkotta belső, térszerű, városzerű világára és annak lakóira: „Mire felkerül az utolsó kémény, toronyra a kereszt, / megérkeznek ők is, múltad menekültjei, a szelídek, / hogy belakják városod vak, nélkülük kongó tereit.” (71.) E versek vegyes élményanyagból táplálkoznak, de főként a fantázia irányított vagy irányítatlan működése dominál bennük, emlékek és képzeletjátékok formájában, így az erotikum is itt bukkan föl újra.

A *Tél* ciklus az évszak őszi toposzát működteti. E versek tehát explicit módon a halál képzetkörét

járják körbe, több perspektívából: a halandóság gondolata fölötti, széles érzelmi skálán mozgó kontempláció íródik bele a szövegekbe, melyek némelyike nem mentes az önmarcangoló gesztusoktól sem.

A záró *Kóda* ciklus végül még egyszer fölvo-nultatja a kötet egészében fölbukkanó gondolati csomópontokat, kérdéseket, hangulatokat, megszólalásmódokat. A szövegekben dúló belső-külső viharok tapasztalati anyaga végül mégis bizonyos megnyugvás formájában párlódik le, melynek fedezetére a kötet záró versében a versbeszélő folyton működő önanalízise egy egyszerű, kulcsfontosságú megállapítással mutat rá: „elfogadtam a feltételeket”. (119.) (*Orpheus – Guttenberg Pál Népfőiskola*, Budapest, 2018)

TANOS MÁRTON

ALICE MUNRO: IFJÚKORI BARÁTNŐM

Alice Munro (1931) kanadai író nő a 2013-as Nobel-díj nyertese, akit a bírálóbizottság indoklásában „a kortárs novella mesterének” nevezett. Ebben a kötetében tíz elbeszélést olvashatjuk. A kiadványt gondozó Park Könyvkiadó korábban már több Munro-könyvet megjelentetett: *Csend, vettek, szenvedély* (2007); *Drága élet* (2014); *A boldog árnyak tánca* (2015); *Juliet — Három történet* (2017); *Nyílt titkok* (2018).

Az Ifjúkori történet címadó írása önéletrajz ihletésű, Munro a saját, tanítónő édesanyjához fűződő ambivalens viszonyából kiindulva meséli el két nővér, Elli és Flora, valamint a hozzájuk kapcsolódó férfi, Robert történetét. Flora látszólag vesztes, hiszen először a beteg Elli, majd utána az őt ápoló Atkinson nővér csábítja el tőle Robertet, de erős istenhítével túlelmelekedik ezen, szívében nincs harag senkivel szemben. Magányosan öregszik meg, ám „tökéletesen boldog és elégedett az életével, ahogy mindig is az volt”. (29.)

Az *Öt pont* című elbeszélésben Brenda, a házasságban élő kétgyermekes családanya szeretőt tart, Neil Bauert, aki elmeséli neki egy régi emléket: egy felfokozott testi vágyait kordában tartani képtelen lány nemcsak önmagát, de szülei jól menő vállalkozását is tönkreteszi. Ez a történet éket ver az asszony és szeretője közé, ráadásul újraéleszti a férfiben a hasis iránti szenvedélyét. Az önpusztítás romboló ereje működik. „Az ember nem áll meg, hogy elgondolkodjék rajta, miért is akar rombolni. Csak megy és pusztít.” (64.) A váratlanul kitört konfliktus miatt Brenda és Neil viszonya soha nem lesz a régi. „Neil ragyogása kissé megkopott a szemében és talán soha nem is kapja vissza eredeti fényét. A férfi valószínűleg ugyanígy van vele. És a neheze még hátravan.” (72.)

A történetek nagy többsége a 20. század második felében játszódik, a *Meneseteung* című elbeszélés

viszont a 19. század utolsó harmadában. A cím egy folyóra utal. A kanadai kisvárosban egyedül él Almeda Joynt Roth költőnő. A tragédia gyermekkorától kezdve végigkíséri, elveszti két testvérét, majd korán a szüleit is. Élete az alkotás, vágya, hogy megírja az egyetlen verset, „amelyben minden benne van, és amely mellett minden más vers, minden vers, amit eddig írt, jelentéktelenné törpül, pusztá próbálkozássá, rongycafattá”. (99.) Nem kerüli el a szomorúság a kisvárosba érkező Jarvis Paulter békebíróét sem, akinek a felesége halt meg. Két magányos lélek, szinte törvényszerű, hogy egymásba szeressenek, összeházasodjanak. Itt azonban elmarad ez, kapcsolatuk még azelőtt véget ér, hogy elkezdődhetne. Személyiségük eltérő jegyei kiütözköznek, amikor a békebíró érzéketlenül viszonyul egy súlyosan bántalmazott nő szenvedéseire, nem érti Almeda aggodalmát. Évtizedek múlva, a városka köztisztviselőben álló polgáraitként, de magányosan halnak meg, Almeda megőrül, ahogy az anyja is, sorsában érvényesül a determináltság, amiből nincs menekvés.

A kötet talán legjobb írása a *Képek a jégről* című. A feleségét elvesztő, nyugdíjba vonult Austin Cobbett, az Egyesült Egyház lelkésze a krisztusi szeretet megtestesítője, új házasságára készül. Austin menedékházat hoz létre azoknak az alkoholistáknak, akik le akarnak szokni az italról. Az ő hite „figyelmes, csöndes” (199.), cselekedetekben megmutatókozó hit, kiemelten törődik a sorsukat kilátástalannak látó emberekkel. Az egyik megmentésre váró lélek, Brent — Karin férje —, miután Isten kegyelméből szakít korábbi életvitelével, elidegeníti Austintól és magához vonzza a gyülekezet azon tagjait, akik „szigorúbb és ádagabb” (199.) vallásszágra vágnak. Austin megbocsátó és könyörületes, szemben Karinval, aki képtelen megbocsátani Brentnek a korábbi sérelmeket, és kisfiuk halálát. Karin a nyugalomba vonult és már magányos lelkész támasza, tehetetlenül szemléli, hogy Austin távolban és jómódban élő lánya és fia nem csupán földrajzilag, de lelkileg is messze kerültek apjuktól. Austin Cobbett elutasítja a dogmatikus gondolkodást, számára a hit az öröm forrása is. Vallja, hogy „többféle módon is szerethetjük Istent, és ezek közé tartozik az is, hogy örömmel leljük az ő világában... A bűntudat maga is bűn és komoly kísértés... A megbánás az egészen más dolog. Hogyan mehetnének keresztül ezen a hosszú életen anélkül, hogy lenne mit megbánnunk?” (205.)

A *Másként* című elbeszélésben a valaha írói álmokat dédelgető Georgia keresi fel egykori barátját, a sebészorvos Raymundot, s a felidézett emlékekből ismerjük meg, hogyan bomlott fel egy hajdani baráti társaság, kölcsönös árulások, megcsalások következtében. A boldogság receptjét Raymund fogalmazza meg: „Boldog vagyok. Espedig azért vagyok boldog, mert beérem azzal,

hogy átlagember vagyok, aki teljesen átlagos, nyugodt életet él.” (338.) Ez azonban nem megnyugtató, mert vajon lehetséges-e boldognak lenni egy olyan világban, amelynek talán legfőbb jellemzője a hamisság, s ehhez nem is kellenek rendkívüli vészhelyzetek. A férjét megcsaló Georgia így határozza meg önmagát: „Olyan személynek látta magát, akinek az egész élete hamis. A házassága hamis, hiszen olyan könnyen hűtlen lett a férjéhez.” (340.) Az életünkön pedig szinte lehetetlen érdemben változtatni, hiszen bár „jelentős változásokat hajtunk végre, de sose azon változtattunk, amin változtatni szeretnénk”. (340.)

Alice Munro elbeszéléseiben a szereplők többsége, ha válaszút elé kerül, ösztöneinek engedelmeskedik, s nem gyötrődik lelkiismereti dilemmákkal. E tekintetben nincs jelentősége sem a baráti, sem a házastársi hűségnek. Mintha az író nő azt sugálná, hogy hosszú távon lehetetlen komolyabb hazugságok, áruságok nélkül leélni az életünket. Mindez törekennyé, ideiglenessé teszi a legszilárdabbnak hitt kapcsolatokat is, melyek nem sziklára, hanem homokra épülnek.

A kötetet a jelenkori magyar irodalom kiemelkedő képviselője, Rakovszky Zsuzsa fordította, aki már több Munro-könyvet ültetett át magyar nyelvre (*Park Könyvkiadó*, Budapest, 2017)

BODNÁR DÁNIEL

PAUL MURRAY OP: A DOMONKOS LELKISÉG ÚJ BORA

Paul Murray OP arra vállalkozik, hogy a Domonkos-rend hagyományából kiemelje a lelkiség mély és szilárd alapra épített tartóoszlopait. Közben azt a bor evangéliumi szimbolikájával megvilágítva — vagyis az Evangélium borával, mely „felemeli az ember szívét” — szinte újra felfedezi az örömet: „Borod vidámitsa az ember szívét”, hogy az öröm a forráshoz, Jézus Krisztushoz vezessen.

A 800 év során természetesen kialakultak sajátos jegyek, melyek a rendi súlypontokra mutatnak, és a konstitúciókban, valamint a mindennapi gyakorlatban is megnyilvánulnak.

A rendalapító Szent Domonkos, a *vir evangelicus*, az *igazság keresésére*, a *compassióra* és a *stúdiumra* helyezte a hangsúlyt. A szegényekkel való törődés, az *apostoli szegénység*, mely a másik nagy kortárs szerzetesközösség, Szent Ferenc rendjének középpontjában áll, a domonkosok spiritualitásában is fontos szerephez jut, hiszen az ő esetükben is kolduló rendről van szó.

Murray megállapítja, hogy a rend, mely minden krízisből képes volt felállni és újrakezdeni, a megpróbáltatások és az üldöztetés ellenére sem szakadt kongregációkra, ágakra, hanem következetesen megőrizte és őrizi ma is egységét. Ennek

okait a szerző a domonkos identitás lényegi pontjaira vezeti vissza: a közösségen belüli demokratikus rendszerre, a szabadság megélésére, a testvériség lelkületének meglétére, az igazság és a tanulás szeretetének megőrzésére, valamint a felebarát valódi szükségletei iránti állandó figyelem fenntartására.

Szent Domonkos, rendtársai és késői utódai is a szemlélődésből, az elmélyült imából merítve voltak képesek a szemlélődés gyümölcseinek megosztására és továbbadására másoknak („contemplata aliis tradere”). A domonkoság dinamikus hivatás, állítja Murray, mely a szabadság, az állandó úton levés folytán képes felismeri a kor és az aktuális körülmények kihívásait, és azokra gyorsan reagálni, amihez a hagyományából merít erőt. Az imából, a szemlélődő stúdiumból és a reflexióból születik az Istennek tetsző prédikáció, amit a rend lelki feladatnak tekint.

A Domonkos-rend iránt napjainkban megélénkült az érdeklődés. „Az embernek az az érzése támad, mintha látna kiemelkedni a vízből egy hosszú időn át a hullámok alá temetett hatalmas kontinenst” — írja Murray (35).

A szerző a Domonkos-rend szentjeit (Aquinói Szent Tamás, Sienai Szent. Katalin, Nagy Szent Albert, Porres Szent Márton és sokan mások), az úgynevezett rajnai misztikusokat (Eckhart mester, Johannes Tauler, Heinrich Seuse), jelentős rendi előjáróit (Szászországi Boldog Jordán, Humbertus de Romanis és mások) és számtalan jelentős domonkos szerző gondolatait idézi és szövi bele művébe, mintegy spirituális térképet rajzolva a rend nyolc évszázados tevékenységéről.

A *Forradalmi intellektualizmus* című fejezetben olvashatunk a domonkos gondolkodók úttörő bátorságáról és nyitottságáról, amellyel az antik, de pogány tudomány kincsei felé fordultak, és megalapozták a 13. századi tudományos reneszánsz kibontakozását, amely Marie-Dominique Chenu szerint semmilyen értelemben nem tekinthető a 15. századi reneszánsz „szegény rokonának”. A könyvön vezérfonalként végigvonuló bor-szimbolikával élve „megrészegettek”, egyfajta tudományos és művészeti mámor lett úrrá rajtuk. A kíváncsiság mint hajtóerő vezetett a szemlélődés, a gyönyörködtetés, a világ csodálatán keresztül Isten dicsőítéséhez. Nem véletlen az Aquinói Szent Tamás esetében használt állandó díszítő jelző: a „felix Doctor”, a boldog tanító, „aki valahányszor leült írni, mindig imával kezdte” (103). Azonban a tudományos kutatáshoz szükség van „az igazság igényes, türelmes és világos keresésére”, arra „az intellektuális fegyelemre”, amely Tamást végül „Doctor Communisszá”, azaz az egész egyház tanítójává tette.

Murray domonkos szentek és tudósok írásainak segítségével mutatja be tehát, mit jelent az

Evangélium bora okozta öröm és mások prédikáció általi „megrézegtése”. Mert ebben is rendalapítójukat követték a domonkosok, aki „(...) amikor magához vette az Úr testét, és ezután elfordult borért és vízért, könnyek peregtek végig az arcán”.

Paul Murray munkája a 21. században is érvényes, élő valóságként jeleníti meg a domonkos lelkiséget, melyben központi szerep jut a teremtmény mivoltunk és a teremtett világ csodája feletti örömnök.

Petres E. Lúcia nővér szép fordítása szintén a hivatás és küldetés örömeiből fakad, mint ahogy a domonkos nővérek könyvválasztása is, mely méltán illeszkedik a Kairosz Kiadó által publikált domonkos lelkiségi irodalom eddig megjelent kötetének sorába. (Theologia dominicana 8, *Árpád-házi Szent Margitról nevezett Domonkos Nővérek – Kairosz Kiadó*, Budapest, 2018)

KŐRÖSINÉ MERKL HILDA

SZÉCSI JÓZSEF: A HÉBER NYELV REVITALIZÁCIÓJA

Szécsi József vallásfilozófus, a Keresztény–Zsidó Társaság főtákará egy Magyarországon hiánypótló könyvvel gazdagította a héber nyelv és kultúra iránt érdeklődőket.

A mű megannyi perspektívából világítja meg témáját, kezdve a történelmi, vallási, filozófiai vonatkozások külön-külön tárgyalásával, majd ezek összefüggéseinek kontextusából vizsgálva ezt a nyelvtörténetben egyedülálló jelenséget: a héber nyelv folyamatos megújulásait, újabb és újabb formációit, újjáélesztését. A könyv nagy ívű vállalkozás, ugyanakkor tömör, 160 oldalban mégsem felszínes. A bibliafordításoktól a középkoron át végigveszi az arámit, a zsidó diszpóra nyelveit, egészen a modern héberig, kitér a Rási-betűs írásra és a Hászkalára is. A héber nyelvet tág keretben értelmezi: a zsidóság, a judaizmus korokon átívelő nyelveit, lingvisztikai jellemzőit veszi sorba. A szerző számos izgalmas kérdése, amely az olvasók számára új szempontokat és a személyes válaszadás igényének serkentését kínálja, ugyanakkor egyfajta struktúra is, előkészület a kérdés tényleges feldolgozásához. A témában nem jártas olvasó, de a tájékozottabb közönség is megszólítva érezheti magát.

A szerző maga is megvallja előszavában, hogy a kötet nem tartalmaz mélyreható és részletes nyelvtani bemutatást, grammatikai elemzéseket, bár néhány alkalommal ezeket is tárgyalja. Szécsi azt is előrebocsátja, hogy néhány kérdéskör talán aránytalanul részletesebb fejezetben kerül leírásra a kötet más fejezeteihez képest. Ezen kérdéskörök között említi a szerinte a judaizmus ér-

tékvilágából eredeztethető eszperantó nyelv létrejöttének részletezését, Zamenhof zsenijét és elhivatottságát egy világjobbító céllal teremtett nyelv elterjesztése iránt. Zamenhof nem élte túl az első világháborút, így azt sem élhette meg, hogy hamarosan az ellenkezője valósult meg az emberiség egyesülésének. A zsidó közösségeket a kezdetektől folyamatos katalizmak, népirtások övezték, így rá voltak kényszerülve, hogy kultúrájukat, vallásukat és nyelvüket is mindig újraértelmezzék, újjáélesszék. Sosem látott és tapasztalt borzalmakat éltek át a valamikor virágzó jiddis nyelv beszélői is, akiknek a 85 százalékát a Holokausztban gyilkolták meg. Az emberek meggyilkolásával a nyelvet is elhagyta életerejé, dinamikája megszűnt, amellyel a 20. század korai évtizedeiben rendelkezett. A revitalizáció folyamatát az is elősegítette, hogy Izraelben a héber nyelv került előtérbe és újjáélesztésre.

Talán az aránytalanul, de nem méltatlanul részletesebben tárgyalt kérdéskörök egyike az arámi nyelv is, mely igen nagy hatást gyakorolt az ókori héber nyelvre. Ez a kölcsönhatás, amint Szécsi elénk tárja, rendkívül dinamikus és élő képet fest a nyelvnek egy olyan korszakáról, amely ismeretének hiányában nem részesülhetnénk ilyen érzékletes, már-már mozgóképszerű élményben. Szécsi feltárja a nyelv evolúciójának ívét, struktúráját. Ismertetése révén az arámi és más nyelvekről is tanulhatunk újat, amelyek történelmi és geopolitikai, szakrális, valamint profán tényezők együtt állásából, kölcsönhatásából alakultak ki. A zsidó diaszpóra felvonultatott nyelveinek összefoglaló listája széles betekintést enged az olvasó számára. Jelentőségüket, meghatározó szerepüket az adott korban, majd a későbbiekben hatásukat a tőle megszokott igényességgel tárja elénk. Szécsi már a könyv elején leszögezi azon álláspontját, hogy a zsidóság mindenkori, szilárd, hagyományt megőrző mentalitása és létértelmezési alapfogalmai, amelyeket a Tóra hordoz, fokozatosan alakultak, és nyerték el le nem zárt, máig élő és formálódó alakjukat. A hagyományos értékekhez való ragaszkodás ugyanis nem egyenlő a statikussal, a merevséggel. A zsidóság szilárd értékrendjét mindig újra tudta éleszteni, rugalmasan tudott a változásokra reagálni. A könyv végigkíséri a héber nyelv fejlődését a kezdetektől, mely annak a zsidó vallásnak és kultúrának a megtestesülése, amely mindig új életre tud kelni. Ezeket a fogalmakat érdemes tisztázni és olyan pontossággal megfogalmazni, ahogyan azt a szerző teszi.

A könyv elfogulatlansága, szelíd és bölcs stílusa reményeim szerint új megvilágításba helyezheti a héber nyelven keresztül (amelytől elválaszthatatlan) a zsidóságot. A könyv érdeme továbbá az is, hogy nem csupán információt ad át,

hanem életszemléletet, lelkeséget is közvetít. A betekintés, megértés egy ritkán tapasztalt mélységében zajlik. A héber nyelv és a zsidóság életben maradásának, korszakokon átvélő, sokszor hányattatott sorsának története nem egy izolált és kívülálló közösségnek és nyelvének krónikájaként kerül bemutatásra ebben a kötetben. A könyv rámutat arra is, hogy a zsidók mindig érintkeztek a keresztényekkel, a muzulmánokkal, és letűnt korok vallásainak és kultúráinak világával is. A mű bemutatja azt a hidat, amely közös érintkezéseinkből épül, és amelyre ez a könyv is felfűzi mondanivalóját. Érdeklődéssel várjuk a szerző által előkészületként aposztrófált kötetben tárgyalt kérdéseknek még átfogóbb feldolgozását. (*L'Harmattan – Magyar Nyelvolvasztási Intézet, Budapest, 2018*)

HÁBERMAN ZOLTÁN

SZOMJOLTÓK TÁRSASÁGA Művészinterjúk az Új Ember utóbbi másfél évtizedéből

Húsvét környékén az egyik budapesti vendéglátóipari egység az alábbi bejegyzéssel hirdette magát: „Nagypénteki gasztroplacc. Bogrács babgulyással és pezsgővel.” Egy ilyen banálisnak ható mondat több mindenről árulkodhat: egyrészt a keresztény kultúrkörben való tájékozatlanságot, másrészt a fogyasztói társadalom melletti elkötelezett kiállást hirdeti. Ha valaki túl sokszor szembesült hasonló, a hagyományt elutasító és a fogyasztást támogató szövegekkel, jól választ, ha a most ismertetett kiadvány mellett dönt, röviden: az értékkoordináták megtalálása mellett foglal állást, amíg még nem késő.

Es hogy messze nem az, jól mutatja, hogy megjelennek ilyen típusú könyvek. Van terük, van olvasójuk. Az Új Ember Kiadó gondozásában látott napvilágot a *Szomjoltók társasága* című, a lap utóbbi másfél évtizedében közölt interjúkból válogató kötet. Mielőtt részletekbe menően foglalkoznánk a kötettel, nem árt röviden kitérni arra, hogy tulajdonképpen milyen feltételeknek illik megfelelnie egy interjúkötetnek, milyen elvárásokat szükséges vele szemben támasztanunk. Először is: az interjúalanyok kiválasztásán, a felvetett témákon, a jól irányzott kérdéseken dőlhet el, vajon jó vagy éppenséggel érdektelen szöveggel állunk szemben. Visszafogott, semmi újra rá nem világító válaszokból, vagy a megszokott gondolkodást és álláspontot sarkaiból kimozdító, pozitív értelemben véve radikális válaszokból áll egy-egy interjú. Nos, jelen esetben már a könyvborító magáért beszél, pontosabban a rajta feltüntetett nevek: Andrzej Wajda, Kocsis Zoltán, Molnár Piroska, Ljudmila Ulickaja garancia, hogy feltehetően nem csalódunk majd a könyvben. Persze a jól ismert nevek azt a

vessélyt is magukban hordozhatják, hogy rutinos interjúadóként előre átgondolt, kész feleleteik vannak valamely jelenségre, a zavar és megakadás elkerülése érdekében udvariasan adnak kitérő vagy unalomig ható diplomatikus válaszokat. A *Szomjoltók társasága* című könyv, ha megnyugtatóan kék borítója nem is tartalmaz semmit, ami a nyugalom megzavarására lenne alkalmas, mély és nem mindig idilli beszélgetéseket gyűjt egybe, ha úgy vesszük, éppenséggel keresztény interjúkat. Mert mit jelent ez: keresztény szellemiségű beszélgetés? A legelszántabb radikalizmust, a legbátrabb hozzáállást, legyen az művészeti vagy közéleti, legyen az bármilyen, vagy ahogy Henri Boudat atya írta: „Jézus, amikor kiránt bennünket középszerűségekinkből, arra kényszerít, hogy átlépjük határainkat. Gyakran mondom, hogy a kereszténység az emberfeletti ember vallása.” A könyv interjúi tényleges határátlépések.

Katolikus újságokat nem egyszer a túlzásba vitt, kissé riasztó vallásosság vádjá éri, ezt a csapdát a kötet interjúi minden komolyabb erőfeszítés nélkül sikeresen elkerülik, az egészségtelenségig fokozott ájtatosság nem kísérti meg a szövegeket, az interjúk készítői nem erőszakolják rá egyik alanyukra sem direkt a vallásosságot és a hitet, arra a maga természetessége szerint tér ki mindegyik beszélgetés, s vezet váratlan területek és témák közé.

Szemléljünk kicsit az interjúkból. A zene kapcsán mondja a világhírű zeneszerző, Krzysztof Penderecki: „Amikor szakrális zenét írok, kicsit úgy érzem magam, mint egy utolsó mohikán. Kollégáim eltávolodtak ettől a zenétől, és bírálják is engem emiatt. Mégis kiderült, hogy a vallásos zenére a mai embernek is szüksége van, sőt ez a zene politikai szerepet is játszik.” Az interjúk a legemberibb oldalát is bemutatják az alanyoknak. A Pogány Judittal készített interjúban olvassuk: „Hét cicáról gondoskodom, de hat-nyolc süni is beköltözött a kertembe, ugyanis imádják a cicakaját, de már igazi süntápot is beszereztem nekik. A kakadumát elajándékoztam, mert sokat volt egyedül. Telente a madarakat is etetem, még éjszaka is hintek nekik eleséget.” Kassai Lajos lovasíjász véleménye szerint: „Vannak olyan tevékenységek, amelyekben kiváltképp lehet koncentrálni; az íjászat ilyen, a lovasíjászatban összpontosítani is tudni kell. (...) Amíg rugalmas kapcsolatban vagyok a lóval, rugalmas kapcsolatban kell hogy legyek a céllal is. Mindig megy a vita, mi a nehezebb: megtanulni lovagolni vagy íjászni. A két tevékenység együtt a legnehezebb.”

A kötet minden valamirevaló interjúkötettel szemben felállított elvárást maradéktalanul teljesít, mindenki megtalálhatja benne a személyre szabott beszélgetést. (Szerk. Pallós Tamás; *Magyar Kurír – Új Ember, Budapest, 2017*)

AYHAN GÖKHAN

SOMMAIRE

- KORNÉL SZOVÁK: La question de la date du couronnement de Saint Étienne
 MIKLÓS PAPP: L'importance pour la théologie morale du Sermon sur la montagne
 MÁTYÁS SZALAY: Réflexion sur le bonheur spirituel
 JÓZSEF JANKOVICS: Le comte Miklós Bethlen (1642–1716) et l'union entre les religions
 MIKLÓS BETHLEN: Jam jam expirantis Transylvaniae gemitus
 TIBOR FABINY: L'évêque luthérien Lajos Ordass (1901–1978)
 ■ Poèmes de Ferenc Horkay Hörcher et Laura Iancu
 PÉTER SZEMES: „L'étoile de Bethléem”. La pièce dramatique de József Utassy
 ■ Entretien avec des aumôniers de prison

INHALT

- KORNÉL SZOVÁK: Die Frage nach dem Zeitpunkt der Krönung des Heiligen Stephan
 MIKLÓS PAPP: Die moraltheologische Bedeutung der Bergpredigt
 MÁTYÁS SZALAY: Meditation über die spirituelle Seligkeit
 JÓZSEF JANKOVICS: Graf Miklós Bethlen (1642–1716) und die Religionsunion
 MIKLÓS BETHLEN: Jam jam expirantis Transylvaniae gemitus
 TIBOR FABINY: Lajos Ordass evangelisch-lutherischer Bischof (1901–1978)
 ■ Gedichte von Ferenc Horkay Hörcher und Laura Iancu
 PÉTER SZEMES: „Der Stern von Betlehem”. Drama von József Utassy
 ■ Gespräche mit Gefängnisseelsorgerinnen und Gefängnisseelsorger

CONTENTS

- KORNÉL SZOVÁK: The Question of the Date of Coronation of King St. Stephen
 MIKLÓS PAPP: The Moral Theological Meaning of the Sermon on the Mount
 MÁTYÁS SZALAY: Meditation on Spiritual Joy
 JÓZSEF JANKOVICS: Count Miklós Bethlen (1642–1716) and the Religious Union
 MIKLÓS BETHLEN: Jam Jam Expirantis Transylvaniae Gemitus
 TIBOR FABINY: Lajos Ordass Lutheran Bishop (1901–1978)
 ■ Poems by Ferenc Horkay Hörcher and Laura Iancu
 PÉTER SZEMES: “The Star of Bethlehem”. Drama by József Utassy
 ■ Conversations with Prison Chaplains

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Főszerkesztő-helyettes: GÖRFÖL TIBOR

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HAFNER ZOLTÁN, HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024;

Nyomdai munkák: Séd Könyvkiadói Kereskedelmi és Nyomdaipari Kft., Ügyvezető igazgató: Dránovits István

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest, Piarista köz. 1. Telefon: 317-7246; 486-4443. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 6.000,- Ft, fél évre 3.000,- Ft, negyed évre 1.500,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 6.000,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA
 KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
 a Közjóért

Nemzeti
 Együttműködési
 Alap

Ára: 600 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- HORKAY HÖRCHER FERENC
ALICE MUNRO
PAUL MURRAY OP
SZÉCSI JÓZSEF
- Könyvek között. Ferenczi László emlékkönyv
A szelídek városa
Ifjúkori barátnőm
A domonkos lelkeség új bora
A héber nyelv revitalizációja
Szomjoltók társasága. Művészinterjúk az Új Ember utóbbi másfél évtizedéből

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Ayhan Gökhan, Bodnár Dániel,
Háberman Zoltán, Körösiné Merkl Hilda,
Rónay László és Tanos Márton

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Nyugat alkonya?
- A papképzésről
- Bacsó Béla, Csejtei Dezső, Gyáni Gábor, Kovács Péter, Lukács János, Prohászka László, Thorday Attila és Török Csaba tanulmánya
- Áfra János, Czigány György, Falcsik Mari, Halmai Tamás, Jász Attila, Lackfi János, Markó Béla, Molnár Krisztina Rita, Patak Márta és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005